

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

На правах рукопису

КУДРЯВЦЕВА ОЛЕНА МИКОЛАЇВНА

УДК 341.645

**КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ЗАХИСТУ
ПРАВ ДИТИНИ В УКРАЇНІ**

Спеціальність 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право

**Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата
юридичних наук**

Науковий керівник

кандидат юридичних наук, доцент

Лотюк О.С.

Київ – 2014

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИХ ОСНОВ ЗАХИСТУ ПРАВ ДИТИНИ В УКРАЇНІ.....	12
1.1. Захист конституційних прав дитини: концептуальні та історично-правові аспекти	12
1.2. Права дитини в Україні в системі конституційних прав і свобод людини.....	36
1.3. Особливості методології дослідження конституційно-правових основ захисту прав дитини в Україні	51
Висновки до Розділу 1	62
РОЗДІЛ 2. СИСТЕМА КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ДИТИНИ В УКРАЇНІ	69
2.1. Теоретичні основи класифікації та систематизації конституційних прав дитини.....	69
2.2. Основні види конституційних прав дитини в Україні.....	80
Висновки до Розділу 2	113
РОЗДІЛ 3. МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ДИТИНИ В УКРАЇНІ	116
3.1. Поняття та структура механізму захисту конституційних прав дитини в Україні.....	116
3.2. Нормативно-правовий механізм захисту конституційних прав дитини в країні та шляхи його удосконалення.....	130
3.3. Інституційний механізм захисту конституційних прав дитини в Україні.....	151
Висновки до Розділу 3.	191
ВИСНОВКИ.....	194
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	202
ДОДАТКИ.....	225

ВСТУП

Актуальність теми. Конституція України визначає людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпеку найвищою соціальною цінністю, сенсом існування нашої держави. При цьому, особливе місце в системі конституційних прав і свобод людини займають права людей, які потребують найбільшої уваги і захисту з боку суспільства та держави – це конституційні права дитини. Це твердження набуває нового актуального звучання в умовах сьогодення, коли стан дотримання конституційних прав дитини в Україні знаходиться під загрозою сепаратистських рухів та військової загрози.

Права та свободи дитини і їх стандарти отримали свій розвиток у конституційному законодавстві та правозахисній практиці держав Європи порівняно недавно. Уперше про «інтереси дитини» на початку XX ст. було згадано на Гаазькій конференції з міжнародного приватного права (1902 р.) та в популярній роботі шведської феміністки Е. Кей «Століття Дитини» (1903 р.). У 1920 р. за ініціативи Е. Джебб було створено Міжнародний союз порятунку дітей для надання допомоги дітям у всьому світі, постраждалим від Першої світової війни. А вже у 1924 р. Ліга Націй прийняла перший спеціальний акт у сфері захисту прав дитини - Женевську декларацію прав дитини.

Зі створенням у 1945 р. ООН увага до захисту прав дитини у світі посилилась. Ці питання отримали своє закріплення в Загальній декларації прав людини 1948 р., у Міжнародних пактах 1966 р. У подальшому ж міжнародні стандарти у сфері прав дитини і правовий механізм їх захисту були унормовані в таких документах ООН як Декларація прав дитини 1959 р. і Конвенція про права дитини 1989 р., яку правозахисники називають ще «міжнародною дитячою конституцією». Більшість держав світу, включаючи й Україну, не лише ратифікували Конвенцію про права дитини, а й втілили її положення в національних конституціях. Зокрема, стаття 52 Конституції

України встановила рівність усіх дітей у їх правах, не залежно від походження, та заборонила будь-яке насильство над дитиною та її експлуатацію.

Правові реалії сьогодення (нелегальне використання праці дітей, зростання дитячої злочинності тощо) засвідчують, що конституційно-правовий механізм захисту прав дитини в Україні не в усіх випадках є ефективними і потребує свого удосконалення на гідній науковій основі.

Теоретико-методологічну основу дослідження склали праці з фундаментальних проблем утвердження та захисту конституційних прав і свобод людини вітчизняних (Ю.Г. Барабаш, О.Б. Горова, А.М. Колодій, А.Р. Крусян, О.В. Марцеляк, В.Ф. Погорілко, О.В. Пушкіна, П.М. Рабінович, А.О. Селіванов, С.Г. Серьогіна, О.В. Скрипнюк, П.Б. Стецюк, Ю.М. Тодика, В.Л. Федоренко, О.Ф. Фрицький, Ю.О. Фрицький, В.М. Шаповал, Ю.С. Шемшученко та ін.) і зарубіжних (А.І. Абрамов, Т. Р. С. Аллан, Е.М. Аметістов, М.В. Баглай, М. Блек, С. Брукс, Т.Г. Васильєва, Я. Віллемс, М.В. Вітрук, Л.І. Глухарьова, Ж. Єуорен, В. Жавдалзонгор, Н. Кантвелл, Б. Кларк, С.Ю. Колосова, О.О. Кутафін, О.А. Лукашева, М.С. Малейн, Г. Машель, Т.А. Тітова, О.І. Тіунов, Н. Уолкер, В.Р. Фернекекес, Д. Фоттрелл, С. Харт, Э. Цоллер, Ш. Шабо, Р. Шельден, Д. Штурм та ін.) учених.

При дослідженні генезису вітчизняної правової думки про права дитини і їх конституційний захист також використовувалися здобутки політико-правової думки П.Д. Лодія, Г.В. Андрузького, М.П. Драгоманова, М.С. Грушевського та інших мислителів.

Утім, не зважаючи на вагомі здобутки вітчизняної та зарубіжної конституційно-правової думки у правозахисній сфері, до сьогодні конституційні основи захисту прав дитини не досліджувалися в юридичній науці на монографічному рівні.

Зв'язок теми дисертації з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано на кафедрі конституційного

права Київського національного університету імені Тараса Шевченка в межах планових тем «Доктрина права в правовій системі України: теоретичний і практичний аспекти», «Правове регулювання в умовах трансформації суспільних відносин в Україні» (номер державної реєстрації 01050001907) та «Актуальні проблеми правоутворення в сучасній Україні» (номер державної реєстрації 0108U010270). Тема дисертаційного дослідження затверджена рішенням Вченої ради Київського національного університету імені Тараса Шевченка від 22.09.2011р. (протокол №1).

Мета і задачі дослідження. *Мета* дисертаційного дослідження полягає у тому, щоб на основі досягнень правової науки, аналізу вітчизняного та зарубіжного законодавства, практики його реалізації у правозахисній сфері, сформулювати цілісну концепцію конституційних основ захисту прав дитини та правового механізму його реалізації в Україні, а також обґрунтувати відповідні пропозиції щодо вдосконалення вітчизняного конституційного законодавства.

Реалізація поставленої мети зумовила необхідність вирішення таких *задач*:

- розкрити зміст категорій «конституційно-правовий статус дитини», «конституційні права дитини» та «конституційно-правові основи захисту прав дитини», а також виявити їх співвідношення;
- проаналізувати генезис основних концептуальних підходів українських і зарубіжних учених щодо захисту конституційних прав дитини, а також досвід закріплення прав дитини в конституціях і міжнародних документах;
- здійснити класифікацію та комплексну систематизацію конституційних прав дитини;
- виявити особливості методології дослідження конституційно-правових основ захисту прав дитини;

- розкрити юридичну природу основних конституційних прав дитини в Україні, здійснити їх правову характеристику;
- визначити сутність, зміст та структуру механізму захисту конституційних прав дитини в Україні;
- розкрити поняття та внутрішню будову нормативно-правового механізму захисту конституційних прав дитини в Україні, охарактеризувати його основні складники;
- виявити сутнісні характеристики інституційного механізму захисту конституційних прав дитини в Україні та встановити його суб'єктний склад;
- розробити практичні рекомендації з удосконалення чинного законодавства в сфері захисту конституційних прав дитини в Україні.

Об'єктом дисертаційного дослідження є суспільні відносини в сфері захисту прав дитини.

Предметом дисертаційного дослідження є конституційно-правові основи захисту прав дитини в Україні.

Методи дослідження. Методологію дослідження склали філософські, загальнонаукові та спеціально-наукові методи, що забезпечили ефективність вирішення пізнавальних завдань. Науковий пошук базувався на принципах об'єктивності, всебічності, плюралізму, конкретності, істинності. Зокрема, основним методом пізнання слугував *діалектичний* метод, у межах якого застосовувались такі загальнологічні прийоми, як аналіз, синтез, індукція, дедукція, порівняння, аналогія, абстракція. *Філософсько-світоглядною* основою дослідження є положення діалектики, на основі яких конституційно-правові основи захисту прав дитини в Україні розглядались у їх взаємозв'язку та взаємодії (підрозділи 1.1, 1.2, 2.1, 2.2, 3.1). *Аксіологічний* підхід використовувався для з'ясування призначення механізму захисту конституційних прав дитини в контексті головних засад демократичної, правової держави (підрозділи 1.1, 3.1). Використання методів *аналізу* та *синтезу* сприяло дослідженню конституційних, правового та інституційного

механізмів захисту конституційних прав громадян в Україні (підрозділи 3.1, 3.2, 3.3). *Історичний* метод використовувався для з'ясування основних етапів становлення та розвитку інституту захисту прав дитини (підрозділ 1.1, 1.2); *системний* та *структурно-функціональний* методи – для виявлення призначення механізму захисту конституційних прав дитини в Україні (підрозділ 2.2, 2.3); *порівняльно-правовий* - для співставлення юридичних понять, явищ і процесів, визначення їх спільних та специфічних ознак у системі захисту прав дитини в Україні (підрозділ 2.1, 3.1); *формально-логічний* – для визначення поняття конституційно-правових основ захисту прав дитини в Україні (підрозділ 3.3).

Емпіричну базу дослідження становлять: а) акти та проекти актів чинного законодавства України у сфері утвердження та захисту прав дитини, міжнародно-правові акти, що визначають стандарти у сфері захисту прав дитини; б) статистичні та інші матеріали, що узагальнюють досвід діяльності міжнародних і вітчизняних, державних та неурядових структур у сфері захисту прав дитини.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що представлена дисертація є одним із перших в Україні науковим дослідженням, в якому комплексно, системно у порівняльному аспекті, сформульовано цілісну концепцію конституційних основ захисту прав дитини та правових механізмів його реалізації в Україні, а також обґрунтовано відповідні пропозиції щодо вдосконалення вітчизняного конституційного законодавства.

вперше:

– визначено зміст категорії «конституційно-правові основи захисту прав дитини», під якою слід розуміти систему закріплених у Конституції та законах України правових норм, які сприяють утвердженню та захищають основоположні права дитини, визначають зобов'язання держави щодо їх практичної реалізації, а також встановлюють механізм контролю за

виконанням державою своїх зобов'язань у сфері захисту та відновлення порушених прав дитини;

- здійснено періодизацію генезису теорії та практики утвердження й захисту конституційних прав дитини;

- визначено, що під системою конституційних прав дитини в Україні слід розуміти упорядковану сукупність таких взаємозумовлених видів прав дитини: 1) за сутністю (походженням): природні (право на життя та ін.) та позитивні (право на освіту тощо); 2) за змістом: особисті, політичні, економічні, соціальні, культурні, інформаційні, екологічні; 3) за суб'єктом: права ненародженої дитини, права малолітньої дитини (від народження до досягнення нею 14 років), права неповнолітньої дитини (від 14 до 18 років); 4) за способом унормування та гарантування: закріплені в Конституції, в законах України, в інших актах чинного законодавства;

- запропоновано авторське визначення категорії «механізм захисту конституційних прав дитини», під якою слід розуміти унормовану в Конституції та законах України, інших актах чинного законодавства систему вітчизняних і міжнародних нормативно-правових та інституційних механізмів утвердження, забезпечення та захисту конституційних прав дитини в Україні та ефективної реалізації відповідної державної політики у цій сфері;

- виявлено, що основними тенденціями розвитку та удосконалення механізму захисту прав дитини в Україні на сьогодні є, насамперед: 1) системне запровадження міжнародних стандартів у цій сфері суспільних відносин; 2) підготовка та прийняття нових спеціальних законодавчих актів, які регулюють суспільні відносини у сфері захисту прав дитини в контексті гуманітарного розвитку України; 3) вдосконалення форм і методів діяльності уповноважених органів державної влади, на яких покладено обов'язки щодо захисту прав дитини в Україні; 4) посилення ролі вітчизняних і міжнародних правозахисних громадських організацій у механізмі захисту прав дитини в

Україні; 5) всебічне використання здобутків юридичної науки для удосконалення чинного законодавства та правотворчої практики у сфері захисту прав дітей;

– підготовлено пропозиції щодо вдосконалення Конституції та законів України, законопроекту «Про місцевий референдум», який готується до другого читання в парламенті, в частині захисту прав дитини в Україні.

удосконалено:

– вчення про конституційні права та свободи людини і їх захист на прикладі конституційних прав дитини;

– визначення категорій «дитина», «неповнолітній» в конституційній теорії, правотворчій і правозастосовній практиці;

– методологію порівняльно-правових досліджень конституційних прав дитини і механізму їх захисту;

– положення про міжнародні правові стандарти у сфері прав дитини і важливість їх впливу на формування ефективного механізму захисту конституційних прав дитини в Україні;

дістали подальший розвиток:

– концепція механізму захисту конституційних прав і свобод людини в Україні;

– положення про те, що реалізація Державної програми адаптації законодавства України до законодавства ЄС на сьогодні є не достатньо ефективною, адже вона не дозволяє розв'язувати нагальні завдання щодо запровадження європейських стандартів у сфері захисту прав дитини. Зокрема, донині в Україні відсутні спеціалізовані суди у справах дітей (ювенальна юстиція), а запроваджений інститут Уповноваженого Президента України з прав дитини лише частково вирішує проблему застосування процедурного механізму захисту прав дитини.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані та обґрунтовані висновки і рекомендації застосовуються та можуть бути використані у:

- *науково-дослідній діяльності* – під час дослідження загальнотеоретичних та практичних проблем захисту прав дитини в Україні, а також для подальшого осмислення їх інтерпретації як засади забезпечення ефективної реалізації нормативно-правових актів;

- *правотворчості* – для вдосконалення чинного законодавства під час підготовки проекту Закону України «Про місцевий референдум» (акт впровадження Комітету Верховної Ради України з питань державного будівництва та місцевого самоврядування від 14.11.2013 № 04-16/14-3433);

- *правозахисній діяльності* – для оптимізації діяльності органів державної влади і органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, а також інститутів громадянського суспільства у сфері захисту прав дитини в Україні;

- *навчальному процесі* – при підготовці навчальних та методичних матеріалів із наступних дисциплін: «Конституційне право України», «Державне право зарубіжних країн», а також у процесі викладання вказаних і інших навчальних дисциплін.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дисертації оприлюднені автором у виступах на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Актуальні питання державотворення в Україні» (м. Київ, 21 квітня 2011 р.); «Правові реформи в Україні» (м. Київ, 16 жовтня 2013 р.); «Проблемні питання стану дотримання захисту прав людини в Україні» (м. Київ, 5 грудня 2013 р.); «Національні та міжнародні механізми захисту прав людини» (м. Харків, 26 жовтня 2013 р.); «Права та свободи людини в контексті модернізації Конституції України» (м. Київ, 23 січня 2014 р.).

Публікації. Результати дослідження, сформульовані в дисертації, відображено в 12 наукових публікаціях, серед яких сім статей – у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, із них дві статті – у виданнях іноземних держав, включених до міжнародних наукометричних баз, та п'ять доповіді – у збірниках матеріалів тез наукових доповідей, оприлюднених на науково-практичних конференціях.

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИХ ОСНОВ ЗАХИСТУ ПРАВ ДИТИНИ В УКРАЇНІ

1.1. Захист конституційних прав дитини: концептуальні та історично-правові аспекти

Проблема забезпечення прав дитини є однією з найбільш актуальних проблем сучасності. При цьому, основним суб'єктом визнання, забезпечення реалізації та захисту прав дитини є держава. Адже із часу проголошення незалежності України і до сьогодні саме права і свободи людини були і залишаються дороговказом конституційного розвитку дитини [231, с. 93]

Водночас, питання забезпечення прав дитини являють собою одну з найважливіших сфер співробітництва держав на міжнародному рівні. При цьому дбайливе ставлення до прав і свобод дитини з боку органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб вважається переконливим доказом того, що така держава неухильно дотримується ідеалів світового співтовариства, загальновизнаних норм та принципів сучасного міжнародного права.

Для встановлення сутності поняття «права дитини» необхідно з'ясувати його гносеологічну природу, здійснити аналіз основних етапів становлення цього інституту, а також формування механізму захисту таких прав. При цьому, досліджуючи зазначену проблему, як видається, необхідно відштовхуватись від поняття «права людини», оскільки воно, на наш погляд, є родовим у співвідношенні з поняттям «права дитини».

О.Л. Лукашева вважає, що права людини являють собою нормативну форму взаємодії людей, упорядкування їхніх зв'язків, координацію їхніх вчинків та діяльності, попередження протиріч та конфліктів. Сутність прав

людини, на її думку, полягає в нормативному формулюванні умов та способу життєдіяльності людей, які об'єктивно необхідні для забезпечення нормального існування особистості, суспільства та держави [141, с. 222]. Натомість В.В. Маклаков вважає, що права і свободи людини і громадянина в загальному розумінні являють собою принципи відносин між людьми та державою, які забезпечують особі можливість діяти на власний розсуд [161, с. 355].

На думку авторів словника-довідника «Міжнародне право» В.М. Додонова, В.П. Панова, О.Г. Румянцева, права людини притаманні її природі. Без них вона не може існувати як повноцінна людська істота. З огляду на це, вони пропонують під правами людини розуміти комплекс прав і свобод, істотних для характеристики правового статусу особистості [90, с. 235]. Слід зазначити, що подібної позиції дотримується й П.М. Рабінович, на думку якого, права людини - це можливості, необхідні для її існування та розвитку, зумовлені достатнім рівнем розвитку держави, які повинні бути загальними і рівними для всіх людей [206, с. 4].

В.С. Нерсисянц, досліджуючи сутність поняття «права людини», виокремлював два компоненти: аксіологічний (права та свободи людини як найвища цінність) та власне природно-правовий (природжений характер та невідчужуваність основних прав і свобод людини) [141, с. 332]. Погоджуючись з такою точкою зору, зазначимо, що автор слушно акцентував увагу на тому, що обидва компоненти праворозуміння виходять саме з індивідуальних (а не колективних, групових і т. ін.) прав і свобод людини. Як видається, саме з таких позицій необхідно досліджувати питання конституційно-правових основ захисту прав дитини в Україні. На наш погляд, це дозволить, перш за все, більш ефективно вирішити завдання щодо встановлення поняття, змісту та сутнісних ознак цього інституту.

Вітчизняні правники В.Ф. Погорілко та В.Л. Федоренко визначили інститут прав і свобод громадян істотною складовою конституційно-

правового статусу особи. Вчені акцентують увагу на тому, що конституція закріплює права і свободи особи, які є життєво важливими й найбільшою мірою соціально значущі як для окремої людини, так і в цілому для суспільства [155, с. 210]. На наш погляд, інститут прав дитини також є невід'ємною складовою конституційно-правового статусу особи. Оскільки кожна доросла людина неминуче переживала такий період свого життя, який називається дитинством. При цьому, як видається, саме дитина за будь-яких обставин повинна бути серед тих, хто першим потребує і отримує соціальний захист та допомогу від держави та суспільства.

Т.А. Француз-Яковець вважає, що інститут конституційно-правового статусу людини являє собою сукупність базових правових норм, що проголошені на рівні конституції та конституційних законів і мають на меті визначити місце та роль людини з точки зору реалізації та гарантування її прав у відносинах з державою, так і з іншими суб'єктами правовідносин [233, с. 5].

У свою чергу О.Ф. Скакун визначає правовий статус особи (у тому числі й дитини) як систему закріплених у нормативно-правових актах і гарантованих державою прав, свобод, обов'язків, відповідальності, відповідно до яких індивід як суб'єкт права (тобто як такий, що має правосуб'єктність) координує свою поведінку в суспільстві [220, с. 316]. З цього можна зробити висновок, що правовий статус дитини характеризується відносинами, передбаченими та гарантованими Конституцією та законами України між нею (дитиною) і державою та суспільством. Тому дитина є повноправним учасником (суб'єктом) відповідних суспільних відносин.

У сучасному конституціоналізмі та міжнародній практиці уже стали усталеними певні традиції нормативного закріплення прав дитини. Хоча ці нормативні приписи спираються на принципи свободи, рівності, справедливості, тобто перш за все, на моральні засади, але знаходять своє закріплення вони в конкретних правових нормах, які, не зважаючи на їхній іноді доволі високий рівень декларативності, містять конкретно виписані

зобов'язання сторін певних конкретних правовідносин (в нашому випадку - дитини і держави), які виникають у процесі реалізації якої-небудь правової можливості.

Дійсно, такі права, як право на життя, свободу, гідність, недоторканність особистості, свободу переконань та інші, є необхідними передумовами облаштування життя дитини в цивілізованому суспільстві та повинні бути безумовно визнані державою. Більше того держава повинна забезпечити належний захист прав дитини. А це, у свою чергу, потребує відповідного нормативного регулювання.

В основі ідеологічного, доктринального обґрунтування прав дитини лежить учення про природні права людини, якими вона володіє в силу свого походження (тому, що вона людина) і які не залежать від розсуду державної влади. Тому завдання влади полягає лише у забезпеченні прав людини, якими її наділила природа.

Слід зазначити, що панівні в суспільній свідомості та доктрині до появи природно-правових ідей етатистські погляди орієнтували на підпорядкування особистості державі як верховній силі, наділеній правом розпоряджатись долями людей на її розсуд. Так, наприклад, Е. Гідденс, використовуючи характерний для етатизму термін «нація-держава», вважав, що нація не існує без держави і поза державою, нація «існує лише тоді, коли держава охоплює уніфікованим адміністративним впливом усю територію, яку вона вважає об'єктом свого суверенітету» [240, с. 34 - 35].

Природно-правова концепція визначення прав людини, акцентуючи увагу на автономії особистості, її індивідуальності, суттєво змістила акценти, змінивши систему координат у соціальних та правових відносинах «держава - людина», надавши останній пріоритет у сфері реалізації прав людини. Видається доцільним зазначити, що такий підхід вчинив революційний поворот у суспільній свідомості. Адже особистість, раніше повністю підпорядкована державі та залежна від неї, набула автономії, права на

невтручання держави в сферу свободи особистості, окреслену правом, та отримала гарантії державного захисту у випадку порушення її прав і свобод. Це є тим чинником, що прямо вказує на високу соціальну цінність природно-правового вчення, яке ґрунтується на моральних принципах і категоріях свободи, справедливості та людської гідності.

Разом з тим, високо оцінюючи роль природно-правової доктрини в становленні концепції та системи прав людини, слід зазначити, що вона була не тільки не єдиною, але й навіть не переважаючою (пріоритетною) у визначенні взаємовідносин особистості і держави. Їй доволі успішно протистояв та значною мірою продовжує протистояти й у теперішній час позитивістський підхід до визначення природи прав і свобод людини та її взаємовідносин з державою. Прибічники цього підходу стверджують, що права людини, їх обсяг і зміст визначаються державою, яка «дарує» їх людині, здійснюючи по відношенню до неї (людини) патерналістичні функції.

З таких протилежних позицій оцінювались і оцінюються природа та сутність прав людини та взаємовідносини особистості й держави. Протистояння цих позицій збереглися і у сучасному світі. Однак вони вже не обмежуються лише сферою наукових дискусій, а знаходять своє відображення в конституціях сучасних держав. Так, наприклад, у конституціях США, Франції, Італії, Іспанії реалізована надпозитивна (природно-правова) концепція прав людини, в Конституції Австрії - позитивістська [108]. Однак такі відмінності в конституційних приписах не варто переоцінювати, оскільки конституції розвинених демократичних держав, незалежно від реалізованих у них концептуальних підходів до взаємовідносини особистості й держави, ґрунтуються на принципах правової держави, а отже, спрямовані, перш за все, на охорону прав людини.

Разом з тим, як видається, вказані обмеження влади держави не повинні призводити до приниження соціальної ролі людини, яка іманентно має залишатись вагомою не тільки у сфері охорони прав і свобод людини, а й

у наданні їм належної загальнообов'язкової юридичної форми. Саме тому права людини не можуть бути протиставлені державі, яка повинна брати на себе не тільки функцію їх захисту та забезпечення, але й, перш за все, їх законодавче закріплення.

Одним із найважливіших конституційних принципів, що стосується правового статусу особи, є принцип гуманізму, який втілений насамперед у таких конституційних положеннях, які визначають людину, її життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю. При цьому права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, яка несе відповідальність перед людиною за свою діяльність (стаття 3 Конституції України).

Конституцією України проголошено, що всі люди вільні й рівні у своїй гідності й правах; права і свободи людини невідчужувані та непорушні; конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути ліквідовані. Тому при прийнятті нових законів чи внесенні змін у чинні закони не допускається звуження змісту і обсягу наявних прав і свобод людини.

Конституційні права, свободи і обов'язки називають основними тому, що вони визначають найбільш суттєві відносини та зв'язки між учасниками суспільних відносин, у тому числі між особою і державою. З огляду на це, варто звернути увагу на особливе значення закріплення основних прав дитини в конституції держави.

Конституційна та законодавча практика держав, які визнають природно-правову доктрину походження прав дитини, ні в якому разі не заперечує їх позитивного оформлення. Тобто природно-правова доктрина та позитивістський підхід у сучасному світі не є яскраво вираженими антиподами, антагоністами. Природно-правова доктрина акцентує увагу на витоках походження прав дитини як її невід'ємних, невідчужуваних властивостях. Вона ставить права дитини вище прав держави та спрямована на обмеження правами дитини тоталітарних властивостей держави. Разом з

тим у випадку, якщо права дитини не одержать відповідного закріплення в позитивному законодавстві, матиме місце ситуація, коли ці права будуть невизначеними. Тоді їх важко буде ідентифікувати, а значить, належним чином реалізовувати та забезпечувати їх належний захист.

На наш погляд, можна погодитись з В.С. Нерсисянцом, який вважає, що в сучасному світі позитивістський підхід у галузі прав людини повинен неодмінно спиратись на моральні категорії загального блага, добра, для того щоб законодавчо виразити їх у певному обсязі прав людини [141, с. 332]. З огляду на це, цілком логічним видається висновок, що, набуваючи законодавчого закріплення, права дитини легалізуються. Таким чином правам дитини надається належна підтримка з боку держави, яка водночас обмежує свої етатичні устремління та зобов'язується гарантувати та відповідним чином забезпечувати права дитини.

Слід зазначити, що аналіз світової конституційної практики може свідчити, що багатьом демократичним державам певною мірою вдалось усунути протистояння природно-правового та позитивістського підходів до вирішення питання щодо забезпечення прав дитини шляхом їх конституційного закріплення, що, як видається, є доволі надійним захистом від негативного впливу держави. Такий варіант розв'язання проблеми передбачає автономію та пріоритет прав дитини в стосунках із державою, а також дозволяє зняти гостроту протиріччя між двома доктринами: з одного боку, незахищеність природних прав дитини поза державним закріпленням, а з іншого - сторони, дистанціювання позитивістського вчення від моральних, особистісних, соціальних цінностей.

На початку XX ст. права дитини вперше були задекларовані в конституційних текстах європейських конституційних актів більшості західноєвропейських країн. Так, Веймарська конституція 1919 року в пункті сьомому статті 7 до повноважень парламенту відносила питання реалізації державної політики щодо турботи про материнство, новонароджених,

дитинство та юність [141, с. 303]. Таким чином, дитина в тогочасній Німеччині фактично та юридично була визнана окремим самостійним суб'єктом конституційного права.

Крім того, Веймарська конституція містила прогресивні конституційні норми, які чи не вперше на конституційному рівні гарантували рівні умови фізичного, духовного і суспільного розвитку для позашлюбних дітей і дітей, народжених у шлюбі (стаття 121), загальнообов'язкову безкоштовну шкільну освіту (стаття 145).

Пізніше у Конституції Австрійської республіки (в редакції від 1929 р.) передбачалось право Федерального президента визнавати позашлюбних дітей за клопотанням їхніх батьків такими, які народжені у шлюбі (стаття 66) [102, с. 66]. Тобто дитина, хоча, по суті, й не визнавалася рівноправним суб'єктом правовідносин, порівняно з дорослою особою, однак, органи державної влади Австрійської республіки та інші (окрім дітей) фізичні особи були наділені реальними повноваженнями щодо встановлення юридичного становища конкретної дитини чи групи дітей.

Аналіз конституційних актів зарубіжних країн початку XX ст. дає підстави для висновку, що при унормуванні правового становища дітей значна увага приділялась реалізації загального правового принципу - рівності дітей у правах з дорослими, незалежно від походження самих дітей (наприклад, стаття 121 Веймарської конституції 1919 р., стаття 66 Конституції Австрійської республіки 1929 р.). Пізніше ці положення отримали свій розвиток у статтях 3, 6 Основного Закону ФРН від 23 травня 1949 р. і конституціях і конституційних актах інших держав світу.

Зокрема, у статті 6 Конституції Фінляндії від 11 червня 1999 р., закріплено, що з дітьми слід поводитись як з рівними індивідами; діти повинні мати право впливати на вирішення питань, що стосуються їх розвитку. Тобто вказана конституційна норма по суті відтворює принцип автономності особистості дитини, що закріплений у статті 12 Конвенції про

права дитини 1989 року.

Для конституційних актів більшості держав, утворених після розпаду тоталітарних держав, характерним є те, що в них закріплені правові норми про державний захист сім'ї, материнства, батьківства, дитинства. Наприклад, у статті 42 Конституції Македонії від 17 листопада 1991 р. ідеться про особливий захист материнства, дітей та неповнолітніх.

У конституціях інших європейських держав (наприклад, Латвії, Ісландія, Ірландії, ФРН, Польщі, Словенії, Хорватії та ін.) гарантується особлива державна матеріальна чи нематеріальна турбота дітям-інвалідам, дітям, які залишились без батьківського піклування, або постраждали від насильства [118, с. 157-161]. При цьому обсяг конституційних прав і свобод, спеціальними суб'єктами яких виступають діти, у різних зарубіжних країнах не однаковий. Зокрема, у Польщі спектр відповідних прав дитини є доволі поширеним [244, с. 78-79]. Натомість, конституційне законодавство більшості країн встановлює політичну правосуб'єктність особи з досягненням 18 років. Це стосується, в першу чергу, виборчого права.

Конституційні акти більшості держав-учасниць ЄС гарантують дитині безкоштовну початкову та середню освіту, державний розвиток дошкільного виховання, загального початкового навчання, середньої, професійної та вищої освіти, створюють умови для створення навчальних закладів різних форм власності, здійснення контролю за їхньою діяльністю тощо. Крім того, передбачаються гарантії особливого захисту та умови праці неповнолітніх, гідна заробітна платня, встановлюються вікові обмеження у реалізації цього права (стаття 37 Конституції Італії 1947 р., стаття 16 Конституції Республіки Мальта від 1964 р., стаття 45 Конституції Литовської Республіки від 25 жовтня 1992 р, стаття 65 Конституції Республіки Польща від 2 квітня 1997 р.).

Разом з тим, сучасна доктрина конституційних прав дитини дотримується принципу єдності прав і обов'язків дитини. Так, у частині шостій статті 38 Конституції Литовської Республіки закріплено обов'язки

дітей поважати батьків, піклуватися про них у старості, шанобливо ставитися до батьківської спадщини. Ця ж норма передбачає права та обов'язки батьків щодо дітей, зокрема, щодо виховання дітей чесними людьми та вірними громадянами, а також обов'язок утримувати дітей до повноліття. Конституція Ірландії від 29 грудня 1937 р. закріплює у статті 42 повагу до невід'ємного права та обов'язок батьків забезпечувати своїм дітям релігійне, моральне, інтелектуальне, фізичне і соціальне виховання [104].

Особливу увагу в конституційному законодавстві зарубіжних країн приділено функціонуванню соціально-економічних і правових інститутів захисту прав та законних інтересів дітей, серед яких слід виокремити наступні:

- створення розгалуженої системи соціального забезпечення, гарантування позасудового та судового захисту прав і свобод дитини (у деяких країнах: Польща, Словаччина, Франція) шляхом запровадження інституту ювенальної юстиції);
- функціонування інституту дитячого омбудсмена (Норвегія, Польща, Росія) або ж виконання цих функцій національними омбудсменами через своїх спеціально уповноважених представників;
- наявність розвинених інститутів громадянського суспільства, насамперед правозахисних громадських організацій, які здійснюють контроль за додержанням прав дітей.

Таким чином, оскільки конституція є основою правової системи будь-якої країни, а турбота про майбутні покоління одним з найголовніших завдань держави і суспільства, то розв'язання проблем, пов'язаних з утвердженням прав дітей і їх захистом, відбувається на найвищому конституційному рівні. Разом з тим конституційні норми про права дитини у більшості європейських держав забезпечуються прийнятими на основі Конституції законами, які, по суті, є рецепцією міжнародно-правових документів, серед яких Конвенція про права дитини, та інших, що визначають міжнародні стандарти у сфері захисту прав дитини.

Звернімось до аналізу вітчизняної історії розвитку прав дитини. Ще за часів Київської Русі тодішні князі вперше звернули увагу на правове регулювання прав дітей як особливої групи населення. Так, у тексті Руської правди містяться норми, що захищали права дітей у спадкуванні [234, с. 37]. Правові пам'ятки Київської Русі містять й інші норми, що регулюють права дітей, визнають дитину суб'єктом майнових та немайнових прав. Наприкінці XIV - у першій половині XVII ст. на території України діяло право Київської Русі, а також норми польсько-литовського права. Зокрема, у Великому князівстві Литовському, особливу увагу було приділено спадковим правам дітей обох статей, тобто правам дітей щодо отримання «головщини» за вбитих батька або матір.

У Конституції Пилипа Орлика від 5 квітня 1710 р. діти визнавались особливим суб'єктом права на освіту - у православних церквах мало здійснюватись навчання дітей «вільним мистецтвам». Також козацькі вдови, дружини і діти-сироти звільнялись від виконання повинностей та сплати податків [234, с. 34].

Конституційно-правовий статус дитини зазнав суттєвих змін у XVIII ст. із прийняттям такого документа, як «Права, за якими судиться малоросійський народ» (1743 р.). У цьому збірнику норм феодально-кріпосницького права вперше використовується термін «неповнолітня людина» і визначаються особливості її правосуб'єктності. Вчинення злочину такою особою визнавалось обставиною, що пом'якшує покарання.

Виключно важливим видається те, що у «Зібрання малоросійських прав» 1807 року було внесено правову дефініцію «неповноліття». Так, неповнолітніми вважались хлопчики віком до 18 років, дівчатка - до 13 років. По досягненню повноліття особи мали право успадковувати майно, а дівчата крім того могли виходити заміж. Указаним правовим документом також було проголошено принцип рівності в спадкуванні народжених дітей і тих, що мали народитись (пропозиції щодо унормування цього питання у

національному законодавстві України нами сформульовані в підрозділі 1.3. дисертаційного дослідження).

Також необхідно взяти до уваги факти рецепції положень тогочасного європейського права щодо прав дитини. До прикладу, «Загальне цивільне уложення Австрійської імперії» 1811 року, яке діяло на частині території сучасної України, передбачало особливий правовий статус дитини. Зокрема, гарантувався правовий захист малолітнім (до досягнення 7-річного віку) та неповнолітнім (від 7 до 14 років) та дітям до 24 років [234, с. 9].

Слід зазначити, що вагомий внесок у розроблення конституційно-правового статусу дитини зроблено вченими того часу. Зокрема, П.Д. Лодій у роботі «Теория общих прав, содержащая в себе философское учение о Естественном Всеобщем Государственном праве» (1828 р.) поряд з іншими питаннями дослідив проблеми забезпечення прав дитини. Наприклад, у § 72 розділу V автор приділив увагу створенню державних гарантій захисту дітей від жорстокого поводження дорослих. Зокрема йдеться про здійснення постійного контролю з боку держави за реалізацією батьками прав і обов'язків по вихованню дитини. Тобто, уже в той час українські правознавці, що працювали в Російській імперії визначали і обґрунтовували важливість формування цілеспрямованої державної політики щодо захисту прав дитини.

Інший відомий український мислитель і громадський діяч, один із членів Кирило-Мефодіївського товариства, Г.В. Андрузький у своїй роботі «Начерки Конституції Республіки» (1846 - 1847 рр.) дослідив окремі питання щодо конституційно-правових гарантій захисту прав дитини. Зокрема, йдеться про гарантування прав дітей різних соціальних груп на освіту. Для того часу подібні ідеї були революційними, оскільки по-суті закликали до зламу станової системи освіти в Російській імперії.

М.П. Драгоманов у 1884 р., який підготував та оприлюднив проект Конституції під назвою «Проектъ основаній устава украинскаго общества

“Вольный Союзъ”», у якому також містились нормативно-правові приписи щодо державного забезпечення прав дітей. Зокрема, передбачалось запровадження безкоштовної початкової (для всіх дітей), середньої та вищої (для дітей обдарованих, незалежно від матеріального становища їхніх родин) освіти; утримання таких дітей за громадські кошти протягом періоду навчання. Крім того, у законопроекті пропонувалась норма, якою заборонялась праця дітей віком до 14 років на фабриках [234, с. 104].

На початку ХХ ст. в окремому розділі Конституції М.С. Грушевського закріплені «права громадян України», що заклало міцний фундамент для майбутнього визначення конституційних прав та свобод дитини в самостійній Україні. Однак пасивне виборче право повітових органів Української Національної Ради надавалося лише особам, які досягли 20 років, що може вказувати на те, що дитина не визначалась суб'єктом політичних прав [234, с. 175 - 180].

У Конституції Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) право на освіту дитини гарантувалось та регулювалось державою. Державна турбота про дітей виявлялась у фінансовій підтримці урядом ЗУНР певних категорій населення. Слід зауважити, що така підтримка з боку держави була системним явищем для тогочасних українських земель у складі різних державних утворень, як в ЗУНР, так і в УНР.

При цьому відповідно до державного устрою Західноукраїнської Народної Республіки (1921 р.), дитиною вважалась особа до досягнення нею 18-річного віку, а виборче право громадяни республіки отримували з 21 року, що підтверджує відсутність політичних прав дітей у ЗУНР.

Законодавство ЗУНР на той час детально визначало громадянство дитини в більшості випадків, як похідне від громадянства її біологічного та законного батька. Окремо зазначалося, що у вирішенні цього питання існували певні винятки, які були вказані в Розпорядку Державного Секретаріату.

Урядовою Комісією з розробки Конституції Української держави 30 серпня 1920 року було запропоновано проект Основного Державного Закону Української Народної Республіки. У розділі про права та обов'язки громадян цього законопроекту передбачались також і права дітей, а саме: артикул 32 - загальнообов'язкове безкоштовне навчання у початкових школах для всіх дітей шкільного віку; артикул 42 - видання окремого закону, який визначав би права громадян національних меншин у школі та публічному житті; артикул 36 - державна охорона праці неповнолітніх, жінок та жінок під час материнства [234, с. 128]. Цей конституційний проект, хоча й не набув юридичної сили, однак його головні ідеї та концепції мали важливе значення для становлення та розвитку прав, свобод та обов'язків дитини.

Особливе місце у становленні прав дитини посів процес політичної розбудови Української Радянської Соціалістичної Республіки на всіх його історичних етапах.

Після Першої світової війни у міжнародному співтоваристві настає період глобального переосмислення підходів до визначення та втілення в національному законодавстві основоположних прав людини. Після встановлення радянської влади в Україні та її входження до складу колишнього СРСР, Україна послідовно приймає чотири конституції - у 1919, 1929, 1937 та 1978 роках. У Конституції 1929 р. державою забезпечувалась всебічна та безоплатна освіта [234]. Пізніше унормуванню цього питання на конституційному рівні приділялося іще більше уваги (стаття 19 Конституції УРСР 1937 року, стаття 25 Конституції УРСР 1978 року тощо).

Незважаючи на тоталітарний режим, держава приділяла увагу конституційно-правовому розвитку дитинства. Зокрема, Українська РСР здійснювала правовий захист дітей «матеріальною і моральною підтримкою материнства та дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг» (стаття 33 Конституції УРСР 1978 року). Також Конституцією УРСР 1978 року встановлювалася заборона дитячої праці (стаття 40),

приділялася увага піклуванню та вихованню дітей батьками (стаття 67) та інше.

На реальному закріпленні конституційних прав дитини у колишньому СРСР суттєво позначились політичні зміни 1985 - 1991 років. Так, уже в «Декларації про державний суверенітет України» 1990 року були враховані сучасні наукові концепції щодо забезпечення прав, свобод та обов'язків людини і громадянина [56].

З проголошенням незалежності України одним з перших кроків у закріпленні конституційно-правового статусу дитини стала ратифікація Україною «Конвенції ООН про права дитини» 27 лютого 1991 року. Після вступу України 9 листопада 1995 року до складу Ради Європейського Союзу нашою державою ратифіковано низку європейських конвенцій, декларуючих права, свободи та обов'язки дитини, та прийнято зобов'язання по їх виконанню (Наприклад, «Європейська конвенція про здійснення прав дітей», «Європейська конвенція про усиновлення дітей», «Європейська конвенція про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом» та інші). Такі кроки дозволили привести національне законодавство України у відповідність до норм міжнародного права у цій сфері суспільних відносин.

Міжнародні стандарти щодо захисту прав дитини знайшли своє втілення насамперед у Конституції України, прийнятій на V сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. та у прийнятих у подальшому законодавчих актах, якими унормовано права дітей і обов'язки держави щодо їх захисту. Важливим для цього періоду удосконалення конституційних засад захисту прав дитини було й створення та діяльність Конституційної Асамблеї, яка в 2012-2013 роках приділяла значну увагу питанням модернізації механізму захисту конституційних прав людини в цілому та дитини зокрема в Україні.

Разом із тим події кінця 2013 – початку 2014 року, відомі нині як Революція Гідності, призвели до повалення недемократичного режиму та пошуку нових форм утвердження та гарантування прав людини в Україні.

Очевидно, що відповідна правотворча діяльність нині буде пов'язана із започаткуванням роботи Тимчасової спеціальної комісії Верховної Ради України з питань підготовки законопроекту про внесення змін до Конституції України. Важливим правозахисним компонентом роботи цієї Комісії має стати і вдосконалення конституційних основ захисту прав дитини в Україні.

Отже, на основі аналізу основних етапів становлення та розвитку конституційних основ захисту прав дитини можна виділити наступні періоди генезису досліджуваного явища:

- перший (доконституційний): від часів Київської Русі - до прийняття Конституції Пилипа Орлика 5 квітня 1710 р. На цьому етапі було відсутнє конституційне закріплення прав дитини. Права дитини у цей період, як і права людини, забезпечувались відповідно до звичаєвого права. Одним із документів, у якому регулювались права дитини, була «Руська Правда» - збірка стародавнього руського права, складена в Київській державі у XI - XII ст.;

- другий: від прийняття Конституції Пилипа Орлика 5 квітня 1710 р. - до завершення Першої світової війни у 1918 р. Його початок ознаменувався прийняттям першого конституційного акту, у якому поряд з іншими питаннями унормовано окремі аспекти захисту прав дитини. Насамперед, щодо захисту т.з. «козацьких вдів і сиріт», а завершення – припиненням Першої світової війни і встановленням повоєнного світового правопорядку;

- третій: від завершення Першої світової війни у 1918 р. - до закінчення Другої світової війни у 1946 р. Для цього періоду характерним було те, що права дитини мали своє конституційне закріплення, але на практиці не завжди дотримувалися, а під час Другої світової війни були невіднованими. У цей період продовжувалась розпочата в 1917-1918 рр. радянською владою розбудова основ державної політики в цілому та у сфері забезпечення інтересів дитини і велась активна боротьба з дитячою безпритульністю, яка була наслідком Першої світової війни, жовтневого перевороту 1917 р. та громадянської війни.

Варто відзначити, що в перших радянських декретах підкреслювалась значимість, винятковість та пріоритет інтересів дітей над інтересами решти категорій населення. У цей період у Конституціях УРСР 1919, 1929 рр. було закріплено конституційне право на освіту молодих працівників республіки. Однак права і свободи людини у цей період розглядались не як природні та невідчужувані, а як такі, що надаються державою, яка може позбавляти цих прав і свобод окремих осіб, якщо ці права використовувались на шкоду інтересам соціалістичної революції (стаття 33 Конституції УРСР 1919 р.).

У Конституції УРСР 1937 р. було закріплено широкий перелік прав громадян із відповідними гарантіями, у тому числі констатувалось право на державний захист інтересів дитини. При цьому, як зазначає І. Ростовщиков, Конституція УРСР лише формально усувала існуючі юридичні обмеження окремої категорії осіб. Однак Основний Закон передбачав і захищав не права людини взагалі, а права «радянської людини», які їй надаються владою та реалізуються під суворим наглядом цієї ж влади [212, с 35].;

- четвертий: після закінчення Другої світової війни у 1946 р. - до ратифікації Україною «Конвенції ООН про права дитини» 27 лютого 1991 р. У цей час українське радянське законодавство перебувало під суттєвим впливом міжнародних правових актів у сфері конституційних прав людини і особливо в частині підтримки дитинства, захисту дітей, турботи про них. Це, у свою чергу, відобразилося в Конституції УРСР 1978 р., яка закріпила принцип поваги до особистості, але, як і раніше, реалізація прав дітей була тісно пов'язана з радянською державно-партійною корпоративною системою.

Цей період генезису конституційних основ прав дитини відбувався в т.з. «епоху розбудови соціалізму». Для нього характерним було те, що закріплення прав дітей в радянському законодавстві було пов'язане насамперед з формуванням соціально активних громадян через дитячі та юнацькі організації («жовтєнята», піонери, комсомольці), опосередковано афільовані з КПРС. Водночас, в усі періоди розвитку радянського конституціоналізму

помітною є тенденція щодо конституалізації прав дитини, надання їм особливої уваги й спеціального закріплення в радянському галузевому законодавстві;

- п'ятий: від ратифікації Україною «Конвенції ООН про права дитини» 27 лютого 1991 р. - до прийняття Конституції України 28 червня 1996 року. Для цього етапу характерним є активне впровадження в законодавство України міжнародних стандартів у сфері захисту прав дитини. Про це докладніше йдеться у підрозділі 3.2. дисертаційного дослідження;

- шостий: від прийняття Конституції України 28 червня 1996 року - до сьогодні. На цьому етапі відбувається удосконалення конституційних засад захисту прав дитини у галузевому законодавстві та пошук нових ефективних механізмів захисту прав дитини в контексті конституційної реформи, спочатку в контексті діяльності Конституційної Асамблеї (2012-2013 рр.), а нині – через започаткування роботи Тимчасової спеціальної комісії Верховної Ради України з питань підготовки законопроекту про внесення змін до Конституції України.

Слід зазначити, що суттєву роль у розвитку сучасної концепції прав дитини відіграло формування нового міжнародного правопорядку, яке відбувалось у рамках створеної Організації Об'єднаних Націй. З діяльністю саме цієї міжнародної організації, на думку С.П. Добрянського, пов'язане розроблення документів, які із часом створили надійний фундамент міжнародної нормативної системи забезпечення прав дитини [161, с 3]. Створення такого підґрунтя суттєво сприяло подальшому нормативно-правовому забезпеченню прав дитини.

На наш погляд, варто погодитись з О.А. Лукашевою, яка вважає, що в сучасних умовах під основними правами людини слід розуміти права, передбачені в конституції держави та найважливіших міжнародно-правових документах з прав людини. Якщо яке-небудь основне право людини не увійшло в конституцію держави, воно повинно бути визнаним цією

державою незалежно від наявності чи відсутності його конституційного закріплення [126, с. 11 - 13].

З усього наведеного вище вбачається доцільним запропонувати власне визначення основних прав дитини, під якими, на наш погляд, слід розуміти основоположні права дитини, визначені та гарантовані в конституції та чинному законодавстві держави, а також у відповідних міжнародно-правових документах. При цьому слід враховувати, що пріоритет загальновизнаних принципів і норм міжнародного права щодо внутрішнього законодавства у галузі прав людини є очевидним для європейської правотворчої та правозастосовної практики. Аналогічні підходи властиві й для регулювання конституційних основ прав дитини.

Так, у Віденській Декларації та Програмі дій, прийнятій на Всесвітній конференції з прав людини 25 червня 1993 р., виконання зобов'язань з підтримання загальної поваги, додержання та захисту всіх прав людини та основних свобод для всіх, є священним обов'язком всіх держав, а універсальність цих прав і свобод безперечна [134, с. 522]. З цього приводу Р. Мюллерсон слушно зазначав, що норми міжнародного права про права людини, з одного боку, зобов'язують державу забезпечити особистості закріплені в них права, у той же час, з іншого, - надають індивіду право вимагати від держави виконання її міжнародних зобов'язань [138, с. 17].

Системний аналіз міжнародних документів про права дитини дає підстави для висновку, що в сучасному міжнародному праві є універсальна норма, відповідно до якої держави зобов'язані поважати і виконувати права дитини для всіх, незалежно від раси, статі, мови та релігії. Це зобов'язання носить загальний характер. Це означає, що права дитини підлягають виконанню у всіх державах та діють по відношенню всіх осіб без будь-якої дискримінації. При цьому, метою міжнародного співробітництва в цій галузі є не уніфікація національних законодавств, а розроблення стандартів

(моделей), які слугують для держав своєрідною відправною точкою при створенні власного національного законодавства.

Як правило, міжнародні документи не визначають, яким чином держава виконуватиме взяті на себе зобов'язання. Разом із тим, встановлені стандарти поведінки, що містяться в міжнародних документах, певною мірою зв'язують свободу поведінки держав у сфері національного законодавства. Більше того, аналіз практики вирішення питань щодо розвитку нормативного змісту принципу загальної поваги прав людини показує, що особистість поступово стає безпосереднім суб'єктом міжнародного права. Ідеться, в першу чергу, про масові порушення прав людини, коли у конкретній державі внутрішньополітична ситуація дозволяє вести мову про систематичні, достеменно доведені факти грубих порушень прав і основних свобод людини. Це такі явища як геноцид, апартеїд, расова дискримінація тощо. При цьому міжнародний контроль за виконанням державою взятих на себе міжнародно-правових зобов'язань не суперечить принципу невтручання в її внутрішні справи.

Разом із тим питання безпосереднього утвердження та захисту прав і свобод дитини залишаються внутрішньою справою кожної держави. Адже міжнародні норми у сфері прав дитини, у своїй переважній більшості, не можуть застосовуватись безпосередньо на території держави без її на те доброї волі і потребують своєї імплементації в національне законодавство.

Міжнародні норми і загальновизнані принципи міжнародного права у сфері захисту прав дитини називаються міжнародними стандартами. Це свідчить не тільки про достатньо високий статус цих норм і принципів у межах нормативно-правової бази міжнародного права, але й про те, що такі норми і принципи є прикладом для кожної держави-учасниці певної конкретної міжнародної угоди в сфері прав і свобод дитини при конструюванні відповідних норм внутрішнього законодавства. Таким чином, міжнародні стандарти у сфері захисту прав дитини існують у вигляді

конвенцій спеціального порядку та встановлюють правила, які визнаються та виконуються більшістю держав [119, 120].

Процес формування міжнародних стандартів становить інтерес не тільки як спільна діяльність держав щодо розроблення положень основних міжнародних угод концептуального характеру, але й процес одностороннього приєднання держав до вже розроблених міжнародних документів, які містять у собі міжнародні стандарти. На думку М.О. Баймуратова, підписання міжнародних угод з переважної більшості питань, їхні подальші легалізація та реалізація - є процесом розроблення, визнання та взяття зобов'язань з виконання міжнародних правил поведінки, які мають нормативний, типологічний, стереотипний характер. Таким чином, ці норми стають міждержавними, а в широкому значенні – міжнародними стандартами [7, с. 63 - 64].

Вітчизняна міжнародно-правова доктрина основним способом створення норм міжнародного права вважає узгодження волі кожної з держав з волею інших держав. При цьому зміст волі кожної держави складає її міжнародно-правову позицію, яка, на думку Г.І. Тункіна, включає в себе: загальне ставлення держави до міжнародного права, його прогресивного розвитку та додержання принципів та норм; уявлення про характер міжнародного права, його ролі в суспільстві; принципи та норми, втілення яких держава підтримує; розуміння принципів і норм чинного міжнародного права і т. ін. [123, с. 184].

Тобто, міжнародно-правова позиція держави поєднує в собі різноманітні фактори (детермінанти) концептуальної моделі національної та міждержавної систем. Тому входження України у світове співтовариство як повноправного члена передбачає виконання нею взятих на себе зобов'язань щодо забезпечення прав дитини не тільки на міжнародній арені, а й всередині країни. Так, відповідно до статті 3 Статуту Ради Європи «... кожен член Ради Європи в обов'язковому порядку зобов'язаний визнати принципи верховенства права та здійснення прав і свобод дитини всіма особами, які знаходяться під його

юрисдикцією, чесно та ефективно співробітничати в досягненні мети Ради Європи» [222].

Таким чином, міжнародне співробітництво у сфері прав дитини не зводиться лише до напрацювання та прийняття відповідних документів, а також імплементації правових норм, які вони містять, у внутрішнє законодавство країн-учасниць угод. Таке співробітництво необхідно в подальшому й для успішного виконання державами взятих на себе зобов'язань та здійснення належного контролю за їх виконанням.

З огляду на викладене, видається доцільним підсумувати, що міжнародно-правове регулювання захисту прав дитини - це сукупність правових норм і загальновизнаних принципів міжнародного права, якими визначаються та закріплюються в договірному порядку права дитини, зобов'язання держав щодо їх практичної реалізації, а також механізм міжнародного контролю за виконанням державами своїх міжнародних зобов'язань у цій галузі права та відновлення порушених прав конкретної дитини.

При цьому, слід підкреслити, що, незважаючи на вже існуючі міжнародні норми та інституції в сфері захисту прав дитини, процес формування як міжнародно-правових принципів та норм із прав дитини, так і механізму міжнародно-правового контролю продовжується й тепер. Адже міжнародно-правове регулювання положення дитини в суспільстві відгравало і надалі відіграватиме значну роль у вирішенні проблеми її захисту. Однак не менш суттєвий вплив на розв'язання проблем захисту конституційних прав дитини здійснюють соціально-економічні, політичні, культурні та інші особливості розвитку конкретно взятої суверенної держави. Саме вони відіграють важливу роль у визначенні та формуванні державної політики у сфері захисту прав дитини, а також напрямів її практичної реалізації.

Виключно важливим видається й те, що в сучасному світі спостерігається тенденція щодо стрімкого зростання взаємозв'язку та взаємозалежності суверенних держав: 1) одна від одної; 2) від конкретної, як правило сусідньої держави; 3) від усього світового співтовариства в цілому.

За цих умов окремі права дитини можуть виникати, отримувати свою нормативно-правову форму та реалізовуватись у все більшій мірі під впливом зовнішніх для конкретного суспільства і держави факторів та, зокрема, під впливом загальновизнаних принципів і норм міжнародного права, напрацьованих практикою міжнародного співробітництва. При цьому, більшість норм міжнародного права у сфері захисту прав дитини формуються під впливом найбільш передових поглядів та ідей людства відповідно до рівня його історичного розвитку. Однак безумовні позитивні досягнення світового співтовариства, яке через міжнародно-правові приписи встановлює низку позитивних зобов'язань держави у сфері прав і свобод дитини, дитина так і не стала повноправним суб'єктом міжнародного права. Тож права дитини, які надаються особі міжнародним правом, розглядаються, перш за все, як принципи міжнародного права, обов'язкові для загального визнання та виконання.

Поява інституту захисту прав дитини та формування відповідного міжнародно-правового механізму означає надання кожній дитині можливості користуватись певним обсягом рівних прав без будь-якої дискримінації. При цьому, як правило, виокремлюють дві форми дискримінації: а) пряму; б) непряму (опосередковану). Перша з них являє собою відкрите розрізнення дітей на підставі певного критерію без відповідного об'єктивного обґрунтування (аргументування). Найбільш поширеним прикладом прямої дискримінації є розрізнення дітей залежно від кольору шкіри або статі. Зокрема, статева дискримінація дітей набула загрозливих масштабів у такій державі як Індія, де випадки добровільного переривання вагітності при перспективах народження дівчинки стають масовими.

Непряма (опосередкована) дискримінація має місце тоді, коли розрізнення дітей за їх правовим статусом здійснюється на підставі нібито нейтрального (об'єктивного) критерію, який не підпадає під заборону конкретного виду дискримінації, але результати якого призводять до прямо забороненого розрізнення. Це, до прикладу, може бути розрізнення дітей за соціальним і майновим станом їх батьків. Таку дискримінацію через наведені ознаки, на наш погляд, можна вважати прихованою, оскільки вона носить, так званий «латентний характер».

Особливу увагу, як на наш погляд, слід приділити питанню ліквідації дискримінації серед дітей за статевою ознакою. Так, у статті 1 Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації жінок 1979 року унормовано, що дискримінацією є «... будь-яке розрізнення, виняток або обмеження за ознакою статі, спрямовані на ослаблення, чи зведення нанівець визнання, користування або здійснення жінками, незалежно від їхнього сімейного стану, на основі рівноправності чоловіків і жінок, прав людини та основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній, громадській або будь-якій іншій галузі».

Як зрозуміло, у Конвенції відображено лише проблеми, з якими стикаються особи жіночої статі. Тому головною її метою є закладання основ нормативно-правового забезпечення прав жінок для подальшої імплементації міжнародно-правових норм у національне законодавство країн-учасниць. Тому Конвенція передбачає розроблення та подальше вживання заходів, спрямованих на усунення дискримінації людей за статевою ознакою та забезпечення рівності чоловіків та жінок. Окрім того, у цьому міжнародно-правовому документі звертається увага на необхідність докорінних змін суспільної свідомості у цій сфері та імплементації міжнародних нормативно-правових приписів у національне законодавство держав-учасниць.

На наш погляд, імплементація міжнародно-правових норм щодо захисту прав дитини може ускладнюватися з відмінностями правових систем держав-

учасниць відповідних міжнародних договорів і конвенцій. Однак більш складним і довготривалим видається процес здійснення змін у правовій свідомості громадян, який, на нашу думку, також може включати в себе такий етап, як визнання відповідних правозахисних новацій у національному законодавстві конкретної країни.

Розглядаючи історичний аспект досліджуваного питання, слід зазначити, що всеохоплююча міжнародно-правова регламентація прав дитини стала можливою тільки на початку 90-х років XX століття. Це було викликано, перш за все, проблемами, пов'язаними з визнанням більшістю держав-членів світового співтовариства основних прав людини, та їх практичним впровадженням у практику взаємовідносин конкретної держави і особи, яка перебуває на її території. Що стосується міжнародно-правового регулювання прав дитини та їх захисту, то ця проблема почала активно вирішуватись уже після унормування прав людини.

Тож, підсумовуючи викладене, вбачається доцільним зазначити, що міжнародне співтовариство, враховуючи специфічні особливості становлення та розвитку дітей, необхідні для формування та реалізації такого правового режиму, завжди приділяє достатньо уваги цій проблематиці, її правильному розумінню, усвідомленню її актуальності та важливості державами-членами ООН та вживає наполегливі спроби щодо її міжнародної регламентації. Однак реальний стан забезпечення прав дитини залежить від ступеня імплементації відповідних міжнародно-правових норм, рівня правосвідомості суспільства, соціально-економічних, політичних, культурних та інших особливостей розвитку конкретно взятої держави.

1.2. Права дитини в Україні в системі конституційних прав і свобод людини

Дослідження питання щодо прав дитини в Україні в системі конституційних прав і свобод людини видається доцільним розпочати з уточнення сутності поняття «дитина», яке змінюється в залежності від культурних особливостей кожної країни.

Слід зазначити, що питання щодо необхідності надання спеціального статусу дитині в міжнародному праві, як зазначалось раніше, було порушено у зв'язку з прийняттям 26 листопада 1924 р. Декларації прав дитини [55]. Саме в цьому міжнародно-правовому документі, з-поміж п'яти принципів, було проголошено принцип пріоритетності надання допомоги дитині у тяжкий час випробувань та принцип захищеності дитини від усіх форм експлуатації. Проте визначення поняття «дитина» та вікові обмеження щодо її можливої участі у війні не були відображені у Женевській декларації. Маючи певний пріоритетний статус, діти володіли спеціальним захистом і спеціальними правами порівняно з дорослим населенням. Проте, як справедливо зазначає А.В. Ольхова, відсутність правової диференціації між дитиною та дорослою особою ускладнювала можливість міжнародно-правового захисту дитини у повній мірі [146, с. 1].

Над дослідженням зазначеного питання працювали такі науковці, як М.М. Антонович, Н.М. Градецька, І.Р. Ірігов, Г.Е. Лук'янцев, О.О. Мірошніченко, А.В. Ольхова, Л.В. Павлова, С. Сінгер, О.М. Старовойтов та інші. Однак, на жаль, одностайності у його вирішенні до цього часу не досягнуто.

Визначення поняття «дитина» та його вікових меж видається вельми актуальними для розв'язання поставлених перед цим дисертаційним дослідженням завдань. При цьому особливо важливим, на наш погляд, є питання: з якого часу повинен починатись і коли закінчуватись правовий захист дітей? Якщо відповідь на другу частину цього запитання є доволі очевидною, то визначення нижнього вікового цензу поняття «дитина» видається достатньо складним.

З цього приводу А.В. Ольхова цілком слушно, як на наш погляд, відзначає, що в середині ХХ ст. існування культурних, релігійних, політичних та інших відмінностей між державами, що належать до різних правових систем, унеможливлювало формулювання єдиного загального визначення «дитина» [146, с. 2]. Тому, в Конвенції про права дитини записано лише, що дитиною є людська істота, яка не досягла віку вісімнадцяти років [93].

Запропоноване визначення видається занадто лаконічним та таким, що не розкриває сутності поняття «дитина» та не дає відповіді на поставлене запитання. Однак у преамбулі цієї Конвенції, а також у преамбулі Декларації прав дитини, записано, що «... дитина, внаслідок її фізичної і розумової незрілості, потребує спеціальної охорони і піклування, включаючи належний правовий захист як до, так і після народження» [55]. Таким чином, у цих міжнародно-правових документах закладено підвалини для створення механізму забезпечення прав дитини ще до її народження.

Слід зазначити, що Конституція України не містить визначення поняття «дитина». Натомість у статті 52 Основного Закону України записано, що «... діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним. Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом» [106].

Відповідно до статті 1 Закону України «Про охорону дитинства», дитиною є «... особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно з законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше» [195]. Цей законодавчий припис знайшов своє відображення у статті 6 Сімейного кодексу України, де записано, що «... правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття» [219]. Однак наведена дефініція видається непридатною для застосування у цивільному праві, оскільки однією з основних ознак дитини в ньому визначається досягнення фізичною особою певного віку. У такому випадку, якщо спиратися на визначення поняття дитини, яке міститься у Сімейному кодексі України, і застосовувати його до

відносин спадкування, що регулюються Цивільним кодексом України, то можна дійти висновку, що спадкоємцями першої черги можуть бути тільки особи, які не досягли повноліття.

Окрім того, у частині першій статті 1222 Цивільного кодексу України записано, що «... спадкоємцями за заповітом і за законом можуть бути фізичні особи, які є живими на час відкриття спадщини, а також особи, які були зачаті за життя спадкодавця і народжені живими після відкриття спадщини» [235]. Останніх в юридичній літературі називають насцитурсами. Охорона інтересів такої особи передбачена частиною другою статті 1298 Цивільного кодексу України, згідно з якою, якщо заповіт складено на користь зачатої, але ще ненародженої дитини, видача свідоцтва про право на спадщину і розподіл спадщини між усіма спадкоємцями може відбутися лише після народження дитини. При цьому слід зауважити, що стаття 1222 Цивільного кодексу України зачатих, але ненароджених дітей відносить до категорії «особи», а у статті 1298 цього Кодексу вони називаються спадкоємцями, а не плодом або частиною материнського організму.

Окремо слід відзначити те, що у частині другій статті 110 Сімейного кодексу України міститься норма, яка забороняє пред'явлення позову про розірвання шлюбу протягом вагітності дружини. Окрім того, ненароджена дитина має право й на забезпечення свого існування в утробі матері. Відповідно до частини першої статті 84 Сімейного кодексу України дружина має право на утримання від чоловіка під час вагітності. Таке право припиняється в разі припинення вагітності (стаття 85 Сімейного кодексу України). Як видається, вказані норми, захищаючи жінку в період вагітності, охороняють здоров'я матері та забезпечують право ненародженої дитини жити і виховуватися в сім'ї та право на належне утримання.

Таким чином, з усього наведеного випливає висновок, що у національному законодавстві України також відсутнє чітке та аргументоване визначення поняття «дитина», яке б дозволяло чітко диференціювати правове

становище дітей від правового становища дорослої людини. Однак, існують правові норми, якими забезпечуються окремі права ненародженої дитини. Тож з'ясуємо, як це питання врегульовано в конституційних законах країн Європейського Союзу, до якого прагне вступити наша держава та спробуємо визначити, чи може бути застосований досвід іноземних держав при вирішенні аналогічних питань в Україні.

Проведений порівняльний аналіз дозволяє зробити висновок про існування різних підходів до вирішення питання диференціації правового становища дітей у країнах - членах Європейського Союзу. У переважній більшості цих країн зазначена проблема не вирішена на конституційно-правовому рівні. У своїх конституціях зарубіжні законодавці обмежились лише констатацією існування основних прав людини, які закріплені або в окремому розділі (частині), або розпорошені в різних частинах чи статтях. Наприклад, у частині другій Конституції Греції виписані особисті та соціальні права громадян [102]. А Конституція Австрії (Федеральний конституційний закон від 10 листопада 1920 року), на відміну від конституцій багатьох інших держав світу, взагалі не містить розділу, яким встановлюються основні права людини [108]. Ці права передбачаються в інших законодавчих актах Австрії.

Щодо прав дитини, то у конституціях більшості європейських країн її правове становище не визначено взагалі або окреслено лише в загальних рисах. Так, у статті 22 bis Конституції Бельгії записано, що кожна дитина має право на повагу моральної, фізичної, психічної та сексуальної недоторканності [102]. Відповідно до статті 14 Конституції Болгарії сім'я, материнство та дитинство знаходяться під захистом держави та суспільства. Крім того, статтею 47 Основного Закону Болгарії передбачається, що догляд за дітьми та їхнє виховання є правом та обов'язком батьків. Цією ж нормою встановлено, що діти, народжені поза шлюбом, мають рівні права з дітьми, народженими у шлюбі, а діти, позбавлені піклування своїх близьких, знаходяться під особливою опікою держави і суспільства [102].

У статті 6 Конституції Федеративної Республіки Німеччина зазначено, що турбота про дітей та їхнє виховання є природним правом батьків та їхнім пріоритетним обов'язком. За реалізацією цих прав і обов'язків слідує держава та суспільство. Позашлюбним дітям забезпечуються в законодавчому порядку такі ж умови їхнього фізичного та розумового розвитку та становище в суспільстві, як і дітям, народженим у шлюбі [102]. Як видається, запропоноване у текстах конституцій Болгарії та Федеративної Республіки Німеччини поєднання природного права батьків на турботу про своїх дітей та їхнє виховання з обов'язком це робити, є цілком логічним варіантом вирішення цього доволі складного, але важливого питання. Адже у випадку, коли батьки або хоча б один із них, не бажатиме реалізовувати це право, держава може вжити відповідних заходів впливу. З іншого боку, батьки або один із батьків, яким (якому) перешкоджають у здійсненні права на турботу про своїх дітей та їхнє виховання, може вимагати від держави вжити передбачених законом заходів, щоб поновити це порушене право. Таким чином, болгарські та німецькі законодавці передбачили доволі дієвий, як видається, механізм забезпечення прав дитини.

На наш погляд, заслуговує на увагу підхід до регулювання окремих питань у досліджуваних правовідносинах, запроваджений у Конституції Ірландії. Так, у статті 40 Основного Закону цієї країни записано, що держава визнає право на життя ненародженого та, маючи на увазі рівне право на життя матері, гарантує у своїх законах повагу та, наскільки це можливо, захищає та підтримує своїми законами це право [108]. Таким чином, у Конституції Ірландії закладено підвалини визначення та конституційно-правового закріплення статусу ненародженої дитини.

Слід зазначити, що подібна норма передбачена й у конституції Угорщини. Так, у статті II. Основного Закону Угорщини записано, що людська гідність є недоторканною. Кожна людина має право на життя та людську гідність; життя плоду буде захищене з моменту запліднення [102]. Тож

Конституція Угорщини гарантує захист дитини ще до її народження. Однак, як зазначає С.Б. Булеца, законодавством Угорщини, Словаччини та Чехії передбачено, що право на життя (як і правоздатність) виникає з моменту зачаття, якщо дитина народиться живою. При цьому слово «якщо» свідчить про встановлення законодавством певної необхідної умови, якою є народження дитини живою [13, с. 12].

Виключно важливим видається те, що в грудні 1996 року Сесія Ради Європи з біоетики ухвалила рішення, яким рекомендується вважати ембріон людиною вже на 14 день після зачаття. З цього моменту офіційна медицина визнала здійснення абортів перериванням людського життя, тобто умисним вбивством людини. Очевидно, що уже на 14 день після зачаття дитини і має починатись її конституційно-правовий захист.

Однак зазначене рішення ще не знайшло свого належного відображення у законодавстві України та більшості країн світу. Впродовж століть людський зародок не визнавався потерпілим при вбивстві, незалежно від того, життєздатний він, чи ні. Суди багатьох штатів США і надалі дотримуються цієї концепції. Проте в інших відносинах за людським зародком визнається певний правовий статус при вирішенні питання про відшкодування шкоди, завданої смертю, у випадку мертвонародження.

До прикладу, у штаті Міннесота особа, яка внаслідок заподіяння тілесних ушкоджень вагітній жінці заподіює смерть плоду, може бути визнана винуватою у вбивстві, а з 1984 р. верховні суди Массачусетса та Південної Кароліни визнали людський зародок особою в кримінальних справах і справах, пов'язаних з автомобільними катастрофами [242, с. 90]. Тобто, у випадку загибелі в автомобільній катастрофі вагітної жінки, потерпілою особою, окрім матері, визнається її ще не народжена дитина. Це свідчить про те, що людський зародок в одних випадках визнається особою, суб'єктом права, у той час, як в інших, - ні. Таким чином, спостерігається очевидна неоднomanітність у підходах до вирішення цього питання, що, як

видається, негативно позначається на нормативно-правовому забезпеченні прав дитини.

Слід зазначити, що над розв'язанням питання щодо виникнення права на життя та інших пов'язаних з ним аспектів працювали такі вчені, як С.Б. Булеца, О.О. Гончаренко, О.В. Домбровська, Л.В. Красицька, М.С. Малейн, О.О. Мірошніченко, Г.А. Миронова, Є.А. Панкратова, Є.В. Перевозчикова, П.М. Рабінович, Г.Б. Романовський, С.Г. Стеценко та інші. Вивчення одержаних ними результатів дає підстави для висновку про існування декількох підходів до визначення моменту початку охорони людського життя в законодавчому порядку. Зокрема, Є.А. Панкратова, Є.В. Перевозчикова цілком слушно, на наш погляд, виділяють три таких підходи:

- 1) абсолютистський;
- 2) помірний (градуалістичний);
- 3) ліберальний [150, с. 46].

Прибічники абсолютистського підходу розглядають запліднену яйцеклітину (ембріон) як людську істоту, яка має безперечну цінність і право на життя. На думку А. Гармаєва (священнослужитель), тілесним розвитком особи керує душа, яка визначає послідовність формування людини [36, с. 31]. Тож, якщо застосовувати абсолютистський підхід, то дитина наділяється правом на життя з моменту її зачаття. Саме тому вважаються неприпустимими будь-які дії, які ускладнюють, або ж припиняють її розвиток. З цього моменту, як вважають прибічники абсолютистського підходу, держава повинна забезпечувати правовий захист дитини.

Прибічники ліберального підходу вважають, що ембріон не може бути визнаним як особа на будь-якій стадії свого розвитку. Це означає, що він не наділяється правом на життя, а тому не потребує будь-якого особливого захисту з боку держави.

Прибічники помірної (градуалістичної) позиції вважають, що запліднена яйцеклітина поступово перетворюється в людську істоту. Тому ембріон має значну цінність, але ця цінність не є абсолютною. Слід зазначити, що прибічники такого підходу неодностайні у вирішенні питання: коли ембріон повинен наділятися правом на життя - при досягненні певного рівня розвитку, чи при досягненні життєздатності.

Тож за відсутності у міжнародному та національному законодавствах єдиного критерію визначення правового статусу людського ембріона серед науковців продовжуються дискусії щодо моменту виникнення цивільної правоздатності людини. Тобто, на сьогодні й надалі тривають пошуки відповіді на запитання: з якого моменту людина (дитина) стає суб'єктом права (іншими словами - фізичною особою) - з моменту народження чи з моменту зачаття?

М.М. Малєїна на підставі проведеного дослідження дійшла висновку, що в окремих державах серед фахівців з цивільного права досить поширеною є концепція умовної правоздатності зачатої дитини. Зокрема, згідно зі статтею 9 Цивільного кодексу Республіки Угорщина дитина, яка народилася живою, визнається правоздатною з моменту зачаття. Подібна норма передбачалась і в статті 7 Цивільного кодексу Чехословаччини, якою зачата дитина наділялась правоздатністю, якщо вона народиться живою [131, с. 21].

У законодавстві України розв'язання цієї проблеми тісно пов'язане з поняттям правоздатності людини. Так, у статті 25 Цивільного кодексу України цивільна правоздатність виникає в момент народження і припиняється в момент смерті. У цій же нормі міститься припис про те, що у випадках, передбачених законом, держава охороняє інтереси дитини, що зачата, але ще не народилася. Звісно, ця правова норма не закріплює правоздатність ненародженої дитини, оскільки її інтереси охороняються як виняток лише у випадках, передбачених законом. Окрім того, якщо виходити зі змісту поняття «правоздатність людини», яка включає в себе здатність

мати цивільні права та обов'язки, які охороняються законом, то щодо не народженої дитини охороні підлягають лише її інтереси.

Варто також нагадати, що відповідно до частини другої статті 1298 Цивільного кодексу України, якщо заповіт складено на користь зачатої, але ще ненародженої дитини, видача свідоцтва про право на спадщину і розподіл спадщини між усіма спадкоємцями може відбутися лише після народження дитини. При цьому частина правників вважає, що зачата дитина (насцитурус) наділена умовною цивільною правоздатністю, інші схиляються до того, що закон охороняє лише майбутні права насцитуруса, не визнаючи його правоздатною особою [217, с. 92; 17, с. 184]

Відповідно до статті 6 Закону України «Про охорону дитинства», кожна дитина має право на життя з моменту визначення її живонародженою за критеріями Всесвітньої організації охорони здоров'я. В Україні такі критерії закріплені в Інструкції про визначення критеріїв живонародженості, мертвонародженості та перинатального періоду, затвердженій Наказом Міністерства охорони здоров'я від 19.02.96 р. №31.

У вище названій Інструкції записано, що живонародженням є повне вигнання або витягнення продукту зачаття з організму матері незалежно від тривалості вагітності, який після такого відокремлення дихає або виявляє інші ознаки життя, такі, як серцебиття, пульсація пуповини або відповідні рухи довільної мускулатури незалежно від того, перерізана пуповина чи ні, чи відшарувалась плацента. З огляду на викладене З.С. Гладун вважає, що у зв'язку з визнанням в Україні критеріїв живонародженості та мертвонародженості, прийняті Всесвітньою організацією охорони здоров'я, людський плід вагою 500 г. і більше вважається життєздатним та підлягає реєстрації в органах реєстрації актів громадянського стану [38, с. 52].

Ряд науковців вважає, що визнання початку виникнення права на життя з моменту визначення дитини живонародженою дозволить уникнути низки проблем, пов'язаних із штучним заплідненням. При цьому вони посилаються

на судову практику зарубіжних країн. Так, у своєму дослідженні Є.Г. Афанасьєва наводить приклад розгляду судом м. Марселя справи за позовом К. Паркале, яка вимагала видати їй сперму її померлого чоловіка для подальшого використання з метою штучного запліднення. Суд вирішив цю справу на користь позивачки і зобов'язав відповідну медичну установу виконати її вимоги. При цьому суд врахував, що національне законодавство Іспанії про штучну репродукцію прямо передбачає, що у випадку наявності відповідного волевиявлення померлого, дитина, що була зачата вдовою за допомогою сперми чоловіка не пізніше шести місяців з моменту його смерті, за своїм правовим статусом прирівнюється до дітей, народжених за життя батька [5, с. 8]. Таким чином, законодавство цієї країни ставить під державний захист права ненародженої дитини.

Немає одностайності й у вирішенні питання щодо спадкування за заповітом насцитуруса (ненародженої дитини, зачатої за життя спадкодавця і народженої живою після відкриття спадщини). Заповіт являє собою розпорядження майном на випадок смерті спадкодавця. Однак законом не встановлено, яким чином слід вказувати в заповіті зачату дитину, яка ще не народилась. Адже у такої дитини ще немає ні встановлених законами прав, ні обов'язків, вона взагалі *de jure* ще не існує. Крім того, не виключається й той факт, що насцитурус може народитись з якими-небудь відхиленнями, його законний представник може продати частину чи все майно, яке перейшло дитині, що народилась, за заповітом в законному порядку, та витратити грошові засоби на лікування такої дитини. Але виникають й інші запитання: яким чином довести, що це дитина саме спадкодавця, коли вона ще не народилась і хто це повинен робити ?

Існує відповідна медична процедура, застосування якої може дати відповідь на це запитання і встановити, чи є зачата дитина біологічною дитиною батька. Однак така процедура є дуже небезпечною для життя і

здоров'я самої дитини та її матері. Тому це запитання також поки що залишається без відповіді.

Як видається, загалом можна погодитись з М.М. Малєїною, З.С. Гладуном та іншими вченими, які вважають, що критерії визначення початку життя людини слід закріпити на законодавчому рівні [131, с. 22; 39, с. 22]. Це дозволить усунути неоднomanітність у застосуванні норм чинного законодавства при вирішенні окремих питань щодо захисту прав дитини.

На наш погляд, видається доцільним запропонувати зміни до частини другої статті 122 Сімейного кодексу України, якою передбачається, що «... дитина, яка народжена до спливу десяти місяців після припинення шлюбу або визнання його недійсним, походить від подружжя». Така норма встановлює біологічний строк у розмірі десяти місяців так само, як і в США. Однак, на наш погляд, цей строк повинен складати дев'ять місяців (280 днів), як це було в нормах римського приватного права [61, с. 258, 589].

Окрім того, вбачаємо за необхідне на законодавчому рівні визначити правовий статус насцитуруса (ненародженої дитини). З цією метою пропонуємо доповнити Цивільний кодекс України статтею 1222¹ такого змісту:

«1222¹ Насцитурус.

Насцитурусом є дитина, яка на момент смерті свого батька (спадкодавця) вже була зачата, але ще не народилась. Моментом народження насцитуруса є момент відділення плода від організму матері шляхом пологів».

Разом з тим, виключно важливим видається саме на конституційному рівні закласти підвалини забезпечення захисту життя дитини на початковому етапі її розвитку. Адже за фізіологічними законами початком життя людини, на наш погляд, варто вважати не момент народження людини, а досягнення внутрішньоутробним плодом певного етапу розвитку, що є підставою вважати його людською істотою.

Таким чином, конституційне право на життя людини (невід'ємне, невідчужуване і необмежуване), на наш погляд, виникає з моменту зародження життя. Тому Україна, як видається, повинна слідувати прикладу Угорщини, яка на конституційному рівні визнала право на життя дітей, які ще не народились, але повинні народитись в наслідок свого самостійного та безперервного розвитку.

З огляду на усе наведене вище пропонується статтю 27 Конституції України викласти в такій редакції:

«Стаття 27. Кожна людина має невід'ємне право на життя.

Кожна людина має право на життя. Початком життя людини є досягнення внутрішньоутробним плодом шеститижневого строку розвитку. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави - захищати життя людини.

Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань».

Заслуговує на увагу також питання визначення верхньої межі, яка визначатиме час, до якого держава повинна забезпечувати права дитини. При цьому доводиться констатувати той факт, що вітчизняна наука конституційного права приділяє недостатньо уваги його вивченню. Окремі аспекти цієї проблеми досліджувались такими вітчизняними та зарубіжними науковцями як В.І. Абрамов, Ж. Баттогтох, О.І. Вінгловська, С.П. Індиченко, С.П. Коталейчук, Н.М. Крестовська, С.В. Несинова, А.М. Нечаєва, Є.М. Микитова, Т.Є. Чумакова, О. Шульц та інші. Однак більшість теоретичних питань не знайшли свого вирішення, що також негативно позначається на їх нормативно-правовому регулюванні.

Слід зазначити, що традиційно вважають, що людина залишається дитиною до 13-16 років. Однак, залежно від контексту, використовують також й інші терміни, наприклад «діти», «неповнолітній», «неповнолітня особа», «фізична особа, що не досягла чотирнадцяти років» тощо. Досить

часто можна почути, як про дорослу людину кажуть, що він/вона ще дитина. При цьому йдеться, перш за все, про наївність чи недосвідченість такої людини. Часто про дорослу людину кажуть, що він/вона є дитиною чогось (часового періоду, краю). У таких випадках мають на увазі, що він/вона є носієм характерних рис своєї епохи, свого середовища тощо. Згадаймо хоча б Закон України «Про соціальний захист дітей війни», у якому записано, що дитина війни це - «... особа, яка є громадянином України та якій на час закінчення Другої світової війни (2 вересня 1946 року) було менше 18 років» (стаття 1) [199]. У такий спосіб держава встановила додаткові ознаки, які характеризують певну групу учасників суспільних відносин не тільки за віковим критерієм та належністю до громадянства України, але й за належністю до відповідного віку, під час якого відбувалась суспільно важлива та драматична історична подія.

Однак найчастіше ми чуємо, як дорослу людину називають чієюсь дитиною. У такому випадку йдеться про те, що він/вона незалежно від свого віку є сином або дочкою когось (батька чи матері). Саме у такому сенсі діти визначаються спадкоємцями першої черги відповідно до статті 1222 Цивільного кодексу України.

Міжнародні нормативно-правові акти визначають досягнення певного віку, як основну ознаку «дитини», ілюструють еволюцію збільшення вікового критерію при визнанні особи «дитиною» (з 15 до 18 років). Зокрема, Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 р. у ст. 1 визнає дитиною кожну людську особу до досягнення 18-річного віку, якщо за законом повноліття не настає раніше. Таку ж дефініцію містить правова норма, закріплена у пункті «с» статті 2 Європейської Конвенції про громадянство (ETS № 166) від 7 листопада 1997 р. Натомість у пункті «е» статті 1 Конвенції «Про мінімальні норми соціального забезпечення 102» від 28 червня 1952 р. записано, що термін «дитина» означає або дитину, яка не

досягла віку закінчення обов'язкової шкільної установи, або не досягла віку 15 років [92].

Неодноманітність підходів до визначення поняття «дитина» спостерігається й у конституційних законах різних країн світу. У конституціях більшості європейських країн вживаються такі терміни, як «діти», «кожна дитина» (Конституція Королівства Іспанія від 27 грудня 1978 р., Конституції Литовської Республіки від 25 жовтня 1992 р., Конституція Бельгії від 17 лютого 1994 р., Конституція Республіки Польща від 2 квітня 1997 р.), «неповнолітні діти» (ст. 39 Конституції Литовської Республіки від 25 жовтня 1992 р.), «новонароджений», «неповнолітні», «підлітки», «малолітні» (Конституція Албанії від 21 жовтня 1998 р., «неповнолітні особи» (Конституція Кіпру від 16 серпня 1960 р.), «неповнолітні шкільного віку», (Конституція Португальської Республіки від 2 квітня 1976 р.), «малолітні діти» (Конституція Словаччини від 1 вересня 1992 р., Конституція Республіки Хорватія від 22 грудня 1990 р.), визнаючи їх тим самим носіями певних конституційних прав, свобод і обов'язків.

Системний аналіз нормативно-правових актів України дозволяє зробити висновок, що правовий статус дитини впливає з правового статусу людини і громадянина з урахуванням вікових обмежень. У такому контексті під правовим статусом дитини, на нашу думку, слід розуміти сукупність прав і обов'язків, встановлених державою у відповідній юридичній формі. Таким чином, дитина володіє загальним (конституційним), галузевим, спеціальним (родовим) та індивідуальним правовими статусами.

Виокремлюючи традиційно загальний (конституційний) статус дитини, ми, разом із тим, вбачаємо її певну умовність через ототожнювання конституційних прав дорослих громадян і дітей. У роботі уже зверталась увага на майже повну відсутність, за невеликим виключенням, норм про права дитини, тому вважаємо, що коректніше вести мову про конституційні основи прав дитини в Україні.

У цивілізованому суспільстві визнання, додержання і захист прав та свобод людини і громадянина є головним обов'язком правової держави. При цьому права людини вважаються первинними, тобто такими, що притаманні всім людям від народження незалежно від того є вони громадянами держави, в якій проживають, чи ні.

1.3. Особливості методології дослідження конституційно-правових основ захисту прав дитини в Україні

Дослідження конституційно-правових основ прав дитини в Україні, як видається, вимагає напрацювання та удосконалення відповідної методології, оскільки передбачається, що результати цієї дисертаційної роботи, - сформульовані в ній висновки, положення та пропозиції, - можуть стати у нагоді не лише для конституційно-правової науки, а й для правотворчої та правозастосовної діяльності.

Суттєве значення методологічної складової цього дисертаційного дослідження вказує на те, що її предмет зумовлюється також присутністю порівняльно-правового аспекту питань розвитку та функціонування інституту забезпечення прав дитини в Україні, його невід'ємного зв'язку з загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права. Водночас корпоративістська методологія не вичерпує всю багатоманітність методів, які слід використовувати для ефективного та повного дослідження конституційних основ захисту прав дитини в Україні.

Нині для вітчизняних правознавців, як і раніше, залишається одним із пріоритетних завдань - формування сучасної методології та розроблення на її основі новітніх правових концепцій і теорій, які б у подальшому перетворились на каталізатор для національного державотворення та правотворення. Це, як видається, повинно суттєво сприяти утвердженню

верховенства права та демократії, а також інших цінностей сучасного конституціоналізму у політико-правових реаліях сьогодення.

Очевидно, що слід погодитись із німецьким філософом права Р. Циппеліусом, який наголошує на тому, що ефективність тієї чи іншої методології визначається не кількістю методів, а певними науковими традиціями і школами, які сформувалися в конкретному суспільстві [234, с. 33]. Тобто, при дослідженні інституту захисту прав дитини не слід покладатися лише на найбільш поширені в юридичній науці ще з радянських часів підходи до пізнання правових явищ через добре відому тріаду «загальнофілософських – загальнонаукових – спеціальних юридичних методів» пізнання правових явищ. Ця «тріада» відображає загальну структуру методології, що дісталася в спадщину з радянських часів, але навряд чи вона може бути універсальною для всіх конституційно-правових досліджень.

Сучасні складні та неоднозначні політико-правові процеси, які на сьогодні відбуваються у нашій державі, зумовлюють нагальну потребу в реалістичній або навіть прагматичній методології, яка б дозволяла здійснювати належне теоретико-методологічних процесів, які нині відбуваються в сфері конституційного правотворення та в правозастосовній практиці.

До такого висновку можуть спонукати й результати діяльності Конституційної Асамблеї в 2012-2013 роках, утвореної 17 травня 2012 р. відповідно до Указу Президента України № 328. На перших же засіданнях цього спеціального консультативно-дорадчого органу при Президентові України було прийнято рішення про необхідність розв'язання нагальних проблем, які потребують розроблення та впровадження більш сучасної методології конституційних змін, яка б дозволила не лише поєднати традиційні та новаторські європейські підходи до пізнання конституційних явищ і процесів, а й модернізувати Основний Закон, наблизити його до

вимог, потреб і викликів сьогодення [189]. За час роботи Конституційної Асамблеї така методологія в цілому була сформована представниками вітчизняної юридичної науки, які не лише систематизували кращі власні методологічні здобутки, а й змогли залучити методологічний потенціал сучасних юридичних шкіл Польщі, Німеччини, США, Франції.

Водночас розвиток сучасних конституційних процесів, пов'язаних із початком роботи в 2014 році над проектом внесення змін до Конституції України відповідною парламентською тимчасовою спеціальною комісією, зумовлює можливість використання як методологічних напрацювань Конституційної Асамблеї, так і постпозитивістської методології, обґрунтованої свого часу в роботах В.Л. Федоренка, В.Ф. Погорілка, М.В. Оніщука та інших правознавців [232, с. 88-149; 152, с. 38-40].

Зокрема, В.Л. Федоренко слушно стверджує, що нині поряд із неопозитивістською методологією конституційно-правових досліджень все більшого поширення набуває й постпозитивістська методологія. Її зміст тісно пов'язаний із утвердженням однойменної конституційної правосвідомості та передбачає використання всього багатоманітного потенціалу, сформованого в науці конституційного права з метою пізнання явищ політико-правового буття в нашій державі [152, с. 39]. Тобто постпозитивістська методологія стала своєрідною рефлексією правосвідомості на той методологічний інструментарій, який прийшов до нас із дорадянської та радянської конституційно (державно)-правової науки, примножений зарубіжною і насамперед європейською методологією, а також сучасними теоретико-методологічними надбаннями української науки конституційного права в 1991-2014 роках. Магістральною ідеологією цієї методології, очевидно, слід визнати гасло «Примножуючи, не втрачаю». Водночас використання сучасної постпозитивістської методології не можливе й без оптимізації всього багатоманітного методологічного інструментарію, насамперед, дотично до предмету конкретного дослідження. У нашому випадку – до конституційних основ захисту прав дитини в Україні.

Окремо хотілось би наголосити, що т.з. «радянська» методологія правових досліджень не вичерпала свій потенціал. У першу чергу, в частині загальнофілософської (методологічні принципи діалектики, історизму тощо) та загальнонаукової методології (аналіз, синтез, правове моделювання тощо). У цьому сенсі можна погодитися з науковцями, які вважають, що методологія радянської правової науки в окремих випадках зберігає свою актуальність. Це обумовлено тим, що успіх радянської методології забезпечувався, у першу чергу, її комплексним характером, коли при дослідженні відповідних юридичних явищ використовувались знання з філософії, наукознавства, соціології, економіки, кібернетики тощо [232, с. 96].

Заслуговує на увага й правова позиція М.В. Оніщука щодо утвердження та подальшого розвитку в методології конституційно-правових досліджень в умовах сьогодення. Так, вчений стверджує, що головною і вирішальною передумовою для формування нової методології науки національного конституційного права стало проголошення у 1991 році незалежності України. Вказана подія не тільки стала точкою відліку для створення нової методології, вона ознаменувала початок розвитку конституційного права нової незалежної держави. При цьому М.В. Оніщук, узагальнивши результати проведеного ним дослідження проблем теорії та практики референдної демократії, виокремлює кілька шляхів, якими із 1991 року в Україні розвивається сучасна наукова методологія конституційного права, а саме: 1) трансформації апробованих методів науки радянського державного права; 2) запозичення позитивно зарекомендованої наукової методології, що не визнавалася в науці радянського державного права, але практикувалася в зарубіжній науці конституційного права; 3) застосування методів, що використовуються в інших науках (наприклад - соціології, політології, психології, статистиці, кібернетиці, теорії управління, синергетиці тощо) [148, с. 50].

Усе наведене спонукає до висновку, що сучасна вітчизняна наука конституційного права для дослідження проблемних питань захисту прав дитини використовує увесь той позитив, яким вирізнялась методологія радянського періоду, який відкидався цією методологією через надмірну політизацію, а також продовжує рухатись шляхом конструктивного використання методологічних прийомів, які застосовуються іншими суспільними науками.

Таким чином, в Україні розпочалось формування основ вітчизняної неопозитивістської та постпозитивістської методології конституційно-правових досліджень. Цей процес знайшов свій відбиток у роботах М.О Баймуратова, Ю.Г. Барабаша, О.В. Батанова, М.І. Козюбри, А.М. Колодія, О.В. Марцеляка, М.В. Оніщука, В.Ф. Погорілка, О.В. Скрипнюка, Ю.М. Тодики, О.Ф. Фрицького, В.Л. Федоренка, М.В. Цвіка, В.М. Шаповала та інших науковців.

Сучасні українські теоретики права, як видається, слушно вважають, що юридична методологія ґрунтується, насамперед, на світоглядних принципах і методах права [2, с. 41]. Погоджуючись з наведеною позицією, В.Л. Федоренко вказує, що ці дві складові є основними елементами системи методології правових досліджень, оскільки саме вони відображають її світоглядний філософсько-правовий і методичний рівні. При цьому він відзначає, що «... сьогодні, на жаль, ще неможливо визначити вичерпний перелік світоглядних принципів, покладених в основу методології дослідження системи сучасного конституціоналізму та конституційного права». На його думку, це відбувається тому, що: «... а) сам об'єкт відповідного наукового дослідження є доволі масштабним з огляду на його значення для теорії та практики українського конституціоналізму і конституційного права; б) система методологічних принципів відповідного дослідження буде різнитися для кожного окремого дослідника або групи дослідників (юридичної школи), залежно від його правового світогляду, рівня

правосвідомості, належності отриманої правової освіти і низки інших, переважно суб'єктивних чинників» [232, с. 117].

Як наслідок, доводиться констатувати, що у сучасній вітчизняній науці конституційного права серед науковців немає єдності в поглядах на визначення її методів та методології. Так, Ю.І. Римаренко під методами наукового пізнання пропонує розуміти способи аналізу конкретної сфери об'єктивної реальності, які надають загальнометодологічним засадам предметної визначеності. На думку В.В. Кравченка, метод науки конституційного права являє собою сукупність правил, засобів, принципів наукового пізнання, що забезпечують отримання об'єктивних достовірних знань [163, с. 40]. В.Ф. Погорілко та В.Л. Федоренко пропонують під методологією науки конституційного права розуміти «... вчення про методи, які використовуються в науці конституційного права для пізнання конституційно-правових властивостей об'єкта цих досліджень» [155, с. 184].

Тобто українські правники наголошують на тому, що методологія правових досліджень є не просто номенклатурою узгоджених між собою методів, а вченням про ці методи і порядок їх раціонального застосування. Ми загалом поділяємо цю позицію, доповнюючи її в тому сенсі, що методологія конституційних основ захисту прав дитини в Україні є ще й самостійним елементом правової доктрини прав людини, що дозволяє пізнати глибинні аксіологічні аспекти, досліджуваного правового явища.

Слід погодитись із В.М. Селівановим, який переконує в доцільності застосування комплексної методології правових досліджень у контексті змістового аналізу процесів суспільно-політичного та правового розвитку [216, с. 3 - 5]. В цілому погоджуючись із таким висновком, вбачаємо за доцільне зазначити, що основою методології дослідження проблем забезпечення прав дитини повинен бути комплексний підхід з використанням традиційних філософських принципів єдності, соціально-правового і гносеологічного аналізів, об'єктивності, історизму, конкретності істини. При

цьому запровадження нових методологічних підходів і принципів не виключає їх поєднання з традиційною методологією, а повинно забезпечувати всебічність та об'єктивність наукових досліджень.

На нашу думку, методологія дослідження проблем забезпечення прав дитини повинна ґрунтуватись, насамперед, на системі різнопорядкових за змістом і формою методів. Тому ми підтримуємо позицію М.В. Оніщука, який справедливо зазначає, що методи науки конституційного права мають логічну та доволі струнку систему, представлену на трьох ієрархічних рівнях. Автор вважає, що умовно можна виділити такі зрізи системи методів: загально-філософські, загальнонаукові та спеціальні методи науки конституційного права [148, с. 3 - 5]. Загалом погоджуючись із запропонованою М.В. Оніщуком класифікацією системи методів науки конституційного права, розглянемо докладніше кожен із груп.

Загально-філософські методи, як видається, характеризуються вихідними для філософії пізнання положеннями про діалектику, об'єктивізм, історизм дослідження тощо. Саме ці методи формують основні методологічні підходи дослідження питань забезпечення прав дитини в Україні та впливають на світогляд дослідників цієї конституційно-правової проблематики. Застосування філософського підходу полягає в реалізації основних принципів і категорій філософії до права.

Використання у цьому дисертаційному дослідженні об'єктивізму як загально-філософського методу дозволяє безпомилково відтворити предмет дослідження - інститут забезпечення прав дитини у його внутрішній визначальній сутності, незалежно від уявлень про нього людей та від теоретико-методологічних орієнтирів самого дослідника. Окрім того, цей метод сприяє більш точному визначенню місця досліджуваного інституту в системі інших інститутів (наприклад, інститути забезпечення прав людини, прав жінки, матері, прав інвалідів тощо).

На сучасному етапі розвитку суспільства історизм формально виступає

базовим методологічним принципом вивчення більшості наукових дисциплін, зокрема й історії. Використання методу історизму в межах цього дослідження полягає у виявленні характеру закономірностей, виникнення і розвитку інституту прав дитини; закономірностей переходу від одного якісно визначеного ступеню його розвитку до наступного. Це дозволяє досягти більш повного розуміння досліджуваного явища, по-перше, у тих історичних умовах, у яких воно існує, по-друге, об'єктивно врахувати не тільки наявний стан досліджуваного явища, а й процес його виникнення, особливості попереднього розвитку і встановити головні тенденції подальшого функціонування в цілому.

Ще одним з найважливіших методологічних інструментів дослідження проблем забезпечення прав дитини в Україні є загальнонаукові методи пізнання. До таких відносять методи: індукції, дедукції, моделювання, абстрагування, аналізу, аналогії, синтезу, прогнозування тощо. Застосування загальнонаукових методів пізнання зумовлюється тим, що законодавче закріплення інституту прав дитини та пов'язана з цим імплементація відповідних положень міжнародно-правових документів, як видається, потребує системності, а значить - глибокого та всебічного аналізу, визначення найбільш ефективних шляхів такої імплементації та прогнозування можливих наслідків.

Використання методу індукції або переходу від фактів, що спостерігаються, та окремих умовиводів до узагальнених висновків, які утворюють правила, дозволяє дослідити питання ефективності існуючих нормативно-правових приписів, якими регулюються суспільні відносини у сфері забезпечення прав дитини, а також встановити необхідність їх удосконалення. Це, у свою чергу, дозволяє підвищити ефективність діяльності не тільки суб'єктів права законодавчої ініціативи та законодавчого органу держави, але й виконавчого механізму реалізації державної політики у сфері суспільних відносин.

Використання дедукції, або переходу від загальних висновків до інших, менш загальних, або до певних окремих фактів дозволяє зосередитись на конкретних проблемних питаннях реалізації державної політики у сфері забезпечення прав дитини.

Поряд з тим, не втрачають своєї актуальності спеціальні методи дослідження, такі як: системний, порівняльно-правовий, історичний, метод конкретних соціологічних досліджень, формально-логічний, структурно-функціональний, конституційної компаративістики тощо. Йдеться про те, що інститут забезпечення прав дитини, як і будь-який інший, являє собою певну систему, а тому має відповідну структуру, яка визначає щільність та характер взаємозв'язків між структурними елементами. При цьому кожен елемент цієї системи має своє функціональне призначення, яке визначається не тільки структурою самої системи, а й характером взаємодії між її елементами, а також характером взаємозв'язків зі структурними елементами інших систем.

Застосування порівняльно-правового методу дозволяє встановити характер взаємозв'язків вітчизняного правового механізму захисту прав дитини з правовими механізмами, передбаченими у міжнародно-правових документах, а також в правових системах іноземних країн. Прикладом застосування цього методу можуть бути положення підрозділів 1.2, 2.2 і інших нашого дослідження, здійсненого на основі співставлення положень конституцій держав ЄС щодо статусу і прав дитини.

Доволі ефективним методом дослідження забезпечення прав дитини є детермінаційний методологічний підхід, який свого часу став теоретичною основою позитивізму. Адже встановлення юридичних властивостей інституту забезпечення прав дитини є неможливим без визначення причиново-наслідкових зв'язків між досліджуваним явищем і соціальним середовищем. При цьому, одне з явищ виступає як факторна (та, що впливає на будь-яке інше явище та відображає причину) ознака, а інша - як

результативна (та, що змінюються під впливом факторної ознаки та відображає наслідок такого впливу).

Використання в роботі діалектичного методу вимагає застосування всебічного підходу до вивчення проблем теорії та практики реалізації інституту забезпечення прав дитини, вивчення зв'язків цього інституту з іншими суміжними інститутами. У першу чергу, йдеться про інститут конституційних прав людини, їх забезпечення державою, інститут захисту прав жінки і матері. Окрім суміжності, йдеться про нерозривний зв'язок між зазначеними інститутами у їхньому розвитку. Так, посилення уваги з боку держави до інституту материнства, на наш погляд, позитивно відбивається на стані забезпечення прав дитини.

Системний метод дає змогу розглядати інститут забезпечення прав дитини як цілісну, комплексну і динамічну систему. Застосування цього методу дозволяє визначити роль і місце кожного з елементів системи цього інституту, а також характер взаємозв'язків між ними. До того ж, як слушно зауважив свого часу Б.П. Ганьба, використання системного методу сприяє формуванню нових категорій, оскільки створює методологічне підґрунтя для нових наукових досліджень [35, с. 61].

Використання методу конкретно-соціологічних досліджень дає можливість установити думку населення про результати реалізації інституту забезпечення прав дитини. Адже конкретно-соціологічне дослідження являє собою систему логічно послідовних методологічних, методичних і організаційно-технічних процедур, підпорядкованих єдиній меті: отримати точні об'єктивні дані про соціальне явище чи процес, що вивчається. Цей метод дозволяє доволі точно оцінити діяльність держави та недержавних (громадських) організацій у сфері забезпечення прав дитини.

Статистичні методи дослідження проблем забезпечення прав дитини такі, як метод статистичного спостереження (суцільного або вибіркового), зведення, групування та узагальнення статистичних даних та інші

дозволяють не тільки отримати відповідні статистичні показники, але й узагальнити отримані дані, виявити закономірності досліджуваного явища в конкретних умовах місця та часу, які проявляють себе лише у великій масі явищ через подолання властивої одиничним елементам випадковості.

За допомогою статистичних методів нами досліджено питання щодо стану забезпечення прав дитини у його якісних і кількісних (абсолютних, відносних та середніх) показниках. Це дозволяє зробити висновки про ефективність державної політики у цій сфері, в цілому, та її виконавчого механізму.

Використання методу зведення статистичних показників дозволяє вирішити завдання щодо виявлення кількісних показників стану забезпечення прав дитини в Україні, а також щодо вивчення типових рис і закономірностей, властивих цьому інституту. Водночас метод групування за якісною та кількісною групувальними ознаками дозволяє виокремити найістотніші ознаки конституційних прав дітей, а також виокремити групи суб'єктів реалізації державної політики у цій сфері.

Формально-догматичний (юридико-технічний) метод дозволяє пізнавати зміст і властивості інституту забезпечення прав дитини, виходячи з принципів формальної логіки. У цьому сенсі виключно важливим є здійснення аналізу положень вітчизняного та зарубіжного законодавства, яким регулюються питання забезпечення прав дитини. На основі такого аналізу можна виявити загальне і особливе в механізмі захисту прав дитини та сконструювати найбільш оптимальну модель втілення такої моделі в національну правотворчу та правозастосовну практику.

Не менш цікавими з точки зору оцінки ефективності чинних законодавчих приписів та визначення напрямів їх можливого удосконалення, на нашу думку, є результати вивчення правозастосовної практики. Крім того, такий підхід дозволяє напрацювати рекомендації щодо правильного та

одноманітного застосування положень нормативно-правових актів, які регулюють суспільні відносини у цій сфері.

Цей метод використовується за допомогою формально-логічних прийомів: аналізу і синтезу, індукції та дедукції, абстракції та інших, що сприяють встановленню зовнішніх ознак правових явищ, їхніх відмінностей одне від одного, вироблення понять та їх визначень у стислих формулах.

Слід зазначити, що нині у вітчизняній конституційно-правовій науці досить широко застосовуються новітні, які дозволяють розширити дослідження проблем конституційно-правових відносин. Так, уже традиційним для української конституційно-правової науки є синергетичний метод, сутність якого полягає в тому, що явища конституційно-правового буття досліджуються як системи, що самоорганізуються, виникнення та зміна яких ґрунтується на випадкових процесах, особливо в їх кризових, нестабільних станах. Очевидно, що й система конституційних прав дитини в Україні може розглядатися як самоорганізована система, що переживає в умовах сьогодення, ускладнених окупацією Російською Федерацією Автономної Республіки Крим, виявами сепаратизму на Півдні та Сході України і іншими чинниками, процеси близькі до проходження точки біфуркації, після якої ця система зазнає певних змін.

Наведений перелік методів, що застосовуються для дослідження питань забезпечення конституційних прав дитини в Україні, не є вичерпним, оскільки сама методологічна система конституційного права України, якій властивий динамізм, перебуває на стадії формування і постійно поповнюється новими методами.

Висновки до Розділу 1

1. Права дитини - як цінність та юридична категорія - в Україні сформувались лише в 90 - х р.р. минулого століття. У дорадянський період її

розвитку дитина була об'єктом батьківської влади, у радянській Україні - об'єктом державної політики. І тільки після прийняття та ратифікації Конвенції ООН про права дитини, яка закріпила її як суб'єкта прав, у нашій країні розпочався процес приведення національного законодавства у відповідність до вимог міжнародних стандартів у цій сфері суспільних відносин.

2. На підставі наукового аналізу історичних витоків становлення та розвитку конституційних прав дитини і механізмів їх унормування та захисту в Україні зроблено висновок, що у генезисі конституційно-правового статусу дитини в Україні можливо виділити такі періоди:

- доконституційний період (від часів Київської Русі - до прийняття Конституції Пилипа Орлика 5 квітня 1710 р.). Для цього періоду характерним було те, що права дитини забезпечувались у відповідності до усталених на той час правил звичаєвого права. Одним із документів, у якому вперше були унормовані права дитини, стала «Руська Правда» (XI - XII ст.);

- період утвердження конституційних основ захисту прав дитини (від прийняття Конституції Пилипа Орлика 5 квітня 1710 р. - до завершення Першої світової війни у 1918 р.) Цей період ознаменувався прийняттям перших конституційних актів, що унормовували окремі аспекти захисту прав дитини. Діти визнавались особливим суб'єктом права на освіту - «у православних церквах мало здійснюватись навчання дітей «вільним мистецтвам», а завершився утвердженням нового світового правопорядку, що ґрунтувався на повазі до прав людини і дитини зокрема;

- період становлення радянської моделі захисту прав дитини (від завершення Першої світової війни і встановлення в Україні радянської влади у 1918 р. - до закінчення Другої світової війни у 1946 р.). У зазначений період отримали розвиток основи державної політики у сфері забезпечення інтересів і прав дитини, велась боротьба з дитячою безпритульністю та безграмотністю, які набули загрозливих розмірів внаслідок Першої світової

війни, жовтневого перевороту 1917 р. та громадянської війни. У перших радянських декретах підкреслювалась значимість, винятковість та пріоритет інтересів дітей над інтересами решти категорій населення. На цьому етапі в Конституціях УРСР 1919, 1929 рр. було закріплено конституційне соціальне право на освіту молодих працівників республіки. Однак, права і свободи людини у цей час розглядались не як природні та невідчужувані, а як такі, що надаються державою, яка може позбавляти цих прав і свобод окремих осіб, якщо ці права використовувались на шкоду інтересам соціалістичної держави;

- період розвитку міжнародних механізмів захисту прав дитини і їх інсталяція у вітчизняне конституційне законодавство (від завершення Другої світової війни 1946 р. - до ратифікації Україною Конвенції ООН про права дитини 1991 р.). У цей період українське законодавство перебувало під суттєвим впливом міжнародних правових актів у сфері конституційних прав людини, особливо в сфері підтримки дитинства, захисту дітей, а також турботи про них, що знайшло своє відображення в Конституції УРСР 1978 р. Цей період припав на так звану «епоху розбудови розвиненого соціалізму» та позначився закріпленням широкого кола прав дитини у поєднанні зі створенням загальнообов'язкових дитячих організацій («жовтенята», піонери, комсомольці), інстальованих до радянської державно-партійної системи;

- період утвердження конституційних основ захисту прав дитини в незалежній Україні (від ратифікації Україною Конвенції ООН про права дитини 1991 р. - до прийняття Конституції України 1996 р.). Цей період ознаменувався закріпленням прав дитини, а також основ їх захисту в Конституції України 1996 р.

- період удосконалення конституційних основ захисту прав дитини в незалежній у контексті конституційної реформи (від прийняття Конституції України 28 червня 1996 року - до сьогодні). У цей період відбувається

удосконалення конституційних засад захисту прав дитини у галузевому законодавстві та пошук нових ефективних механізмів захисту прав дитини в контексті конституційної реформи, спочатку в контексті діяльності Конституційної Асамблеї (2012-2013 рр.), а нині – через започаткування роботи Тимчасової спеціальної комісії Верховної Ради України з питань підготовки законопроекту про внесення змін до Конституції України.

Нині захист прав дитини є конституційно-правовим та міжнародно-правовим обов'язком сучасної Української держави, який реалізується за допомогою системи принципів, механізмів і процедурно-правових механізмів.

3. Міжнародно-правове регулювання захисту прав дитини - це система правових норм, якими визначаються та закріплюються в договірному порядку права дитини, зобов'язання держав щодо практичної реалізації цих міжнародно-правових приписів, а також механізм міжнародного контролю за виконанням державами своїх міжнародних зобов'язань у цій галузі права та відновлення порушених прав не абстрактної, а конкретної дитини.

Захист прав дитини та імплементація міжнародних стандартів у цій сфері є пріоритетним напрямом правозахисної діяльності держави і громадянського суспільства та його інститутів в Україні. Це підтверджується й системним характером конституційного законодавства у сфері прав дитини, і наявністю спеціалізованих інституцій, таких, як дитячий омбудсман, уповноважених здійснювати захист прав дитини. До того ж, Україна, як одна із держав-засновниць ООН, є важливою складовою в глобальному механізмі міжнародного захисту прав дитини.

4. Міжнародні стандарти у сфері захисту прав дитини є системою загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права, якими визначаються та закріплюються в договірному порядку права дитини, зобов'язання держави щодо практичної реалізації цих стандартів у внутрішній політиці держави, а також міжнародні механізми контролю за

виконанням державами своїх міжнародних зобов'язань у галузі права та відновлення порушених прав не абстрактної, а конкретної дитини.

5. Дослідження конституційних основ захисту прав дитини в Україні потребує сучасного методологічного інструментарію, представленого найбільш ефективними методологічними принципами і конкретними методами пізнання цієї універсальної для кожної держави суспільної цінності. Отже, методологія дослідження конституційно-правових основ захисту прав дитини в Україні - це система взаємозумовлених світоглядних принципів і методів всебічного та комплексного пізнання сутності та змісту механізму захисту прав дитини в Україні, а також можливих шляхів їх удосконалення.

Особливості методології дослідження конституційно-правових основ захисту прав дитини в Україні полягають в органічному поєднанні в ній системи взаємозумовлених традиційних і нових світоглядних методологічних принципів (принципи неупередженості та свободи наукових досліджень, комплексності досліджень, системності, діалектики, історизму, компаративістики, детермінізму, герменевтики, формальної логіки, синергетики і ін.) і конкретних методів (системний, структурно-функціональний, діяльнісний, порівняльно-правовий, історично-ретроспективний, формально-догматичний, конкретно-соціологічний, прогностичний та ін.) пізнання. Застосування цих методів дозволяє виявити шляхи і напрямки удосконалення створеного в Україні механізму захисту прав дитини в Україні на основі позитивного світового і, насамперед, європейського досвіду.

6. Конституційне право на життя людини (невід'ємне, невідчужуване), на наш погляд, виникає з моменту зародження життя. З огляду на це пропонується статтю 27 Конституції України викласти у такій редакції:

«Стаття 27. Кожна людина має невід'ємне право на життя.

Кожна людина має право на життя. Початком життя людини є досягнення внутрішньоутробним плодом шеститижневого строку розвитку. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави - захищати життя людини.

Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань.»

7.3 огляду на результати проведеного дослідження пропонується частину другу статті 122 Сімейного кодексу України викласти у такій редакції: «... дитина, яка народжена до спливу дев'ять місяців після припинення шлюбу або визнання його недійсним, походить від подружжя». Тобто біологічний строк, на наш погляд, повинен становити дев'ять місяців, а не десять, як це передбачає чинна редакція вказаної правової норми.

8. Видається за доцільне на законодавчому рівні визначити правовий статус насцитуруса (ненародженої дитини). З цією метою пропонуємо доповнити Цивільний кодекс України статтею 1222 - 1 такого змісту:

«1222 - 1 Насцитурус.

Насцитурусом є дитина, яка на момент смерті свого батька (спадкодавця) вже була зачата, але ще не народилась. Моментом народження насцитуруса є момент відділення плода від організму матері шляхом пологів».

9. Під правовим статусом дитини пропонується розуміти сукупність прав і обов'язків, встановлених державою у відповідній юридичній формі. Таким чином, дитина володіє загальним (конституційним), галузевим, спеціальним (родовим) та індивідуальним правовими статусами.

10. Головними сутнісними ознаками основних прав дитини є те, що вони:

- життєво необхідні та важливі для кожної окремо взятої дитини та суспільства в цілому;
- закріплені в Конституції України та законах України;

- однаково належні в рівній мірі будь-якій дитині;
- не набуваються та не відчужуються за бажанням носія;
- являють собою можливості суб'єкта здійснювати певні дії, направлені на задоволення своїх інтересів та потреб, тобто є суб'єктивними правами;
- виступають як певні можливості дитини, а також як забезпечені державою юридичні гарантії прав дитини;
- мають особливий механізм реалізації цих прав людини, який зумовлений специфікою їх змісту.

РОЗДІЛ 2. СИСТЕМА КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ДИТИНИ В УКРАЇНІ

2.1. Теоретичні основи класифікації та систематизації конституційних прав дитини

Перш, ніж перейти до питання класифікації та систематизації конституційних прав дитини, видається доцільним визначити коло цих прав. На думку В.Ф. Погорілка та В.Л. Федоренка, під конституційними правами та свободами людини слід розуміти «... встановлену Конституцією України та гарантовану Українською державою міру можливої поведінки або діяльності особи (колективу осіб) з метою задоволення своїх законних потреб та інтересів у політичній, економічній, соціальній, культурній (духовній), екологічній, інформаційній та інших сферах суспільного життя» [155, с. 210]. Як видно з наведеного визначення, його автори виходять з того, що встановлення прав і свобод людини має на меті задоволення її законних потреб і інтересів у різних сферах суспільного життя. Тобто першопричиною (факторною ознакою) є саме потреби особи. При цьому йдеться про те, що межі цих прав і свобод встановлюються державою та прописуються в Основному Законі. Водночас, як справедливо вважають В.Ф. Погорілко та В.Л. Федоренко, держава виступає в ролі ґаранта належного забезпечення реалізації прав і свобод людини. Тобто на державу покладаються обов'язки не тільки встановлювати права та обов'язки людини, але й вживати всіх необхідних заходів для їх ґарантування, а у випадках порушення чи обмеження прав людини держава зобов'язана їх поновити та усунути причини і умови, за яких це сталось.

Окрім того, автори наведеного визначення, як видається, цілком слушно не залишили поза увагою питання суб'єктності прав і свобод. Вони вказують на те, що міра можливої поведінки або діяльності встановлюється державою як для окремої особи, так і для колективу (групи осіб).

На наш погляд, наведене визначення конституційних прав і свобод людини, без серйозних виключень чи застережень, може бути застосованим у контексті детермінації конституційних прав дитини. Однак, вважаємо за доцільне запропонувати власне визначення конституційних прав дитини, під якими слід розуміти закріплені в Конституції України невід'ємні вид та міру можливої поведінки, які належать їм від народження, реалізація яких залежить від волі кожної дитини, які є засобом здійснення будь-яких інших прав і свобод дитини та гарантуються державою.

Конституційні права дитини - це її основоположні права, а саме певні можливості дитини, які необхідні для її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, об'єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку людства і мають бути загальними та рівними для всіх. При цьому характер та ступінь розвитку будь-якої держави і будь-якого суспільства завжди визначались і визначаються правовим статусом (правовим становищем) особи, тобто людини і громадянина, а особливо дитини, у суспільстві й державі. Тому розділи, положення, статті конституції, присвячені правовому статусу особи, правам і свободам людини і громадянина, дитини є, як правило, своєрідною «візитівкою» кожної конституції. Хоча цілком зрозуміло, що власне лише закріплення прав дитини на конституційному рівні є недостатнім. Ці права, як видається, мають стати ще й підґрунтям державної політики.

В.Ф. Погорілко та В.Л. Федоренко, відзначаючи багатоманітність конституційних прав і свобод людини, вказують на те, що питання їх класифікації та систематизації стали уже традиційними для юридичної науки і практики. Ці питання у різні часи і епохи досліджували В.Б. Авер'янов,

М.О. Баймуратов, Ю.Г. Барабаш, О.В. Батанов, А.З. Георгіца, Т. Гоббс, Р.Ф. Гринюк, Г. Гроцій, Ю.М. Грошевой, В.Є. Гулієв, Є.В. Додін, А.П. Заєць, Р.А. Калюжний, М.І. Козюбра, А.М. Колодій, Дж. Локк, Н. Макіавеллі, І.Є. Марочкін, М.І. Матузов, О.В. Петришин, В.Ф. Погорілко, П.М. Рабінович, Ф.М. Рудинський, М.Д. Савенко, В.М. Селіванов, О.В. Скрипнюк, Б. Спіноза, В.В. Сухонос, В.І. Темченко, М.В. Тесленко, С.М. Тимченко, В.П. Тихий, Ю.М. Тодика, О.Ю. Тодика, В.Л. Федоренко, О.Ф. Фрицький, В.В. Цветков, В.М. Шаповал, Ю.С. Шемшученко, Н.Г. Шукліна, О.І. Ющик та ін.

Однак, з плином часу питання класифікації та систематизації конституційних прав і свобод людини, а також прав і свобод дитини не втрачають своєї актуальності. Адже з розвитком суспільства виникають все нові й нові суспільні відносини, а значить, можуть з'являтися нові права та обов'язки учасників цих відносин.

Взагалі категорія «класифікувати» означає розподіляти предмети, явища або поняття на класи, групи тощо за спільними ознаками, властивостями; групувати. Натомість, категорія «систематизувати» означає приводити щось у систему, а під «системою» розуміють порядок, зумовлений правильним, планомірним розташуванням та взаємним зв'язком частин чого-небудь [142]. Тож систематизація конституційних прав дитини, на наш погляд, являє собою упорядкування конституційних прав дитини, зумовлене їх взаємозв'язками, а також правильним, планомірним розташуванням.

Скористаємось наведеними визначеннями для здійснення класифікації та систематизації закріплених Конституцією та законами України основних прав дитини.

Досліджуючи питання класифікації конституційних прав і свобод людини, Ю.М. Тодика пропонував їх розрізняти:

1) за суб'єктом - на права і свободи людини (наприклад, право на життя, захист честі та гідності) та на права і свободи громадянина (наприклад, виборче право);

2) за видом суб'єкта - на індивідуальні (наприклад, право на відпочинок, на житло) та колективні (наприклад, право нації, народу на самовизначення, права національних меншин та деяких інших категорій населення, права дитини, молоді тощо);

3) за генезисом - на природні (наприклад, право на життя) та похідні (наприклад, право на свободу слова, на інформацію);

4) за характером утворення - на основні (конституційні) та доповнювальні (такі, що конкретизують);

5) за черговістю включення до конституції – на права першого, другого та третього покоління;

6) за ступенем абсолютизації – такі, що підлягають обмеженню та такі, що не можуть бути обмеженими;

7) за змістом - на особисті, громадянські, політичні, економічні, соціальні, культурні [97, с. 210].

Слід зазначити, що серед науковців-конституціоналістів існують й інші погляди на вирішення питання щодо систематизації та класифікації прав людини, які досить детально узагальнені навіть на рівні навчальної літератури [155, с. 239-245]. Однак, зазначене питання виходить за межі цього дисертаційного дослідження, тому обмежимося лише констатацією існування розмаїття підходів до його вирішення.

Виходячи з наведеного вище, на наш погляд, під системою конституційних прав дитини в Україні слід розуміти упорядковану сукупність таких взаємозумовлених видів прав дитини: 1) за сутністю (походженням): природні (право на життя, право на повагу до гідності та ін.) та позитивні (право на освіту, право на житло тощо); 2) за змістом: особисті, політичні, економічні, соціальні, культурні, інформаційні, екологічні; 3) за суб'єктом:

права ненародженої дитини, права малолітньої дитини (від народження до досягнення нею чотирнадцяти років), права неповнолітньої дитини (від чотирнадцяти до вісімнадцяти років); 4) за способом унормування та гарантування: закріплені в Конституції та закріплені в законах України.

Саме такий підхід до вирішення питання щодо систематизації конституційних прав дитини в Україні взято нами за основу для дослідження цих прав у межах цієї дисертаційної роботи. При цьому особливу увагу, на наш погляд, заслуговує класифікація прав дитини за змістом (на особисті, громадянські, політичні, економічні, соціальні, культурні).

Права дитини, закріплені в частині I Конвенції про права дитини, на наш погляд, можна класифікувати, умовно розбивши їх на декілька груп:

1) природні, невід’ємні права дитини, які кореспондуються з природними правами людини, закріпленими у Загальній декларації прав людини 1948 р., та права, що у внутрішньодержавній практиці проявляються як особисті права дитини у сфері особистого життя та особистої безпеки; 2) політичні права; 3) економічні права; 4) соціальні права; 5) культурні права.

До природних прав дитини відносять: 1) її невід’ємне право на життя, відповідно до якого держава повинна забезпечувати її виживання та здоровий розвиток (стаття 6 Конвенції); 2) право на реєстрацію одразу після народження та з моменту народження на ім’я та набуття громадянства, а також, наскільки це можливо, право знати своїх батьків і право на їх турботу (стаття 7 Конвенції); 3) право дитини на збереження її індивідуальності, включаючи громадянство, ім’я та сімейні зв’язки, що повинно передбачатись національним законодавством, без протизаконного втручання з боку держави (стаття 8 Конвенції).

Існує й інша модель класифікації прав дитини. Їх можна поділяти на: а) негативні; б) позитивні. Така класифікація спирається на існування негативного і позитивного аспектів свободи. У негативному сенсі свобода

розуміється як відсутність примусу, обмежень відносно до особи, у тому числі й з боку держави. Натомість, у позитивному значення її розуміють як свободу вибору, утворювану державою, а головне - здатність дитини досягти своїх цілей і обов'язок держави надавати їй ті чи інші соціальні блага.

Під негативними правами дитини розуміють її права на захист від будь-якого втручання, у тому числі з боку держави, у здійсненні громадянських прав (як члена громадянського суспільства) і політичних прав (як учасника політичного життя) та інших прав.

Негативні права дитини вважаються основними, абсолютними. Вони з'явилися історично раніше, ніж інші права, і розвивалися як група прав на незалежність від влади (свобода віри, свобода віросповідання і свобода совісті; право на особисту свободу; право на придбання і недоторканність приватної власності; свобода пересування по території усієї держави; таємниця і недоторканність листування; свобода слова і свобода думки та об'єднань; право на недоторканність житла; свобода вибору професії тощо).

Позитивні права дитини, на відміну від негативних прав передбачають права особи на поліпшення свого становища і підвищення культурного статусу, забезпечувані державою. Це - економічні, соціальні і культурні права як окрема група громадських прав суб'єкта, які характеризують правову державу новітнього періоду її розвитку. До них належать: право на освіту, свобода будь-якої творчої діяльності, право на інтелектуальну власність, право на вільне використання своїх здібностей і майна, право на соціальну безпеку і захист в умовах безробіття, право на сприятливе довкілля, право на охорону здоров'я і медичну допомогу, право на гідне життя тощо.

При цьому держава виконує функцію забезпечення громадян тими чи іншими благами, створення загальнодержавних соціальних програм, що гарантують проголошені соціальні, економічні та культурні права.

Забезпечення державою позитивних прав передбачає наявність достатніх ресурсів держави, їх конкретне наповнення безпосередньо

залежить від національного доходу країни та її політичного режиму. Так, обмеженість ресурсів або антидемократичний режим у державі не може гарантувати громадянам забезпечення їх позитивних прав. Потенціал таких держав зводиться лише до «рівності в злиднях», як це мало місце у переважній більшості так званих «соціалістичних» держав за часів тоталітарних режимів.

Конституційні права дитини за сферою їх реалізації в суспільному житті поділяють на: а) особисті (громадянські); б) політичні; в) економічні; г) соціальні; ґ) культурні; д) екологічні; е) інформаційні та ін. Усі ці групи (види) прав закріплені в розділі другому «Права, свободи і обов'язки людини і громадянина» Конституції України.

Особисті (громадянські) права являють собою природні, основоположні, невід'ємні права дитини, які мають здебільшого характер негативного права. Вони походять від природного права на життя і свободу, яке від народження має кожна людина, і покликані гарантувати індивідуальну автономію і свободу, захищати особу від сваволі з боку держави та інших людей.

До особистих (громадянських) прав зазвичай відносять можливості людини, необхідні для забезпечення її фізичної і морально-психологічної (духовної) індивідуальності. Відповідно до цього громадянські (особисті) права поділяють на фізичні і духовні. Фізичні права: на життя, особисту недоторканність, свободу пересувань, вибір місця проживання, безпечне довкілля, житло тощо. Духовні права: на ім'я, честь і гідність, на справедливий, незалежний і публічний суд (статті 27, 28, 29 та ін. Конституції України).

Під політичними правами розуміють можливості (свободи) громадянина активно брати участь в управлінні державою та у громадському житті, впливати на діяльність різних державних органів, а також громадських організацій політичної спрямованості. Це право обирати і бути обраним до

представницьких органів державної влади і місцевого самоврядування, право створювати громадські об'єднання і брати участь у їх діяльності, свобода демонстрацій і зборів, право на інформацію, свобода слова, думок, у тому числі свобода преси, радіо, телебачення та ін. (статті 38, 39, 40 та ін. Конституції України). Однак, говорячи про політичні права, слід зауважити, що для дитини вони є суттєво обмеженими, адже за винятком права на об'єднання в неполітичні організації і права на індивідуальні та колективні звернення, вони належать виключно громадянам України, які досягли 18 років і набули повної правосуб'єктності.

Економічні права являють собою можливості (свободи) людини і громадянина розпоряджатися предметами споживання і основними чинниками господарської діяльності: власністю і працею, проявляти підприємливість та ініціативу в реалізації своїх здібностей і придбанні засобів для існування, беручи участь у виробництві матеріальних та інших благ.

Особливе місце серед економічних прав дитини посідає право на приватну власність. У статті 41 Конституції України записано, що кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Право приватної власності набувається в порядку, визначеному законом. Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право власності є непорушним. Використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі. При цьому Конституцією України гарантовано не лише рівність усіх форм власності - державної, приватної, комунальної, але й їх однаковий юридичний захист.

Статтею 42 Конституції України проголошено право кожного, у тому числі й дитини, на підприємницьку діяльність, не заборонену законом. Обмежена лише підприємницька діяльність депутатів, посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Фіксує

право приватної власності, право підприємницької діяльності та інші економічні права, Конституція України підкреслює: «Власність зобов'язує. Власність не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству» [106].

Соціальні права дитини - це права дитини, які забезпечуються системою економічних, юридичних, організаційних заходів, встановлених та гарантованих державою. У соціальній державі соціальний захист є невід'ємним правом дитини та похідним від права на життя. Оскільки соціальний захист - це система підтримки державою громадянина у разі настання несприятливих для нього соціальних ризиків, то тим самим держава сприяє реалізації права на життя.

У Конституції України право дитини невід'ємно пов'язані з правами людини і громадянина на соціальний захист. Ці права закріплено у низці статей Основного Закону, які безпосередньо присвячені соціальному захисту і в свою чергу набули подальшого розвитку в системі законодавства про соціальний захист України. Так, у статті 46 Конституції України закріплено право громадян на соціальний захист, що включає в себе право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом.

У статті 47 Конституції України унормовано, що для громадян, які потребують соціального захисту, житло надається державою та органами місцевого самоврядування безкоштовно або за доступну для них плату відповідно до закону [106]. При цьому Основним Законом не тільки визначено сферу соціального захисту, а й зміст права людини на соціальний захист та види соціальної допомоги. Тобто йдеться про забезпечення житлом інвалідів, ветеранів війни та праці, осіб, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, а також осіб, що постраждали внаслідок інших

надзвичайних обставин [26, с. 273]. Серед зазначених категорій громадян є й діти.

Однією з гарантій права дитини на достатній життєвий рівень, що включає достатнє харчування, одяг та житло, що закріплене у статті 48 Конституції України, є гарантоване отримання дитиною мінімального доходу, який розрахований на покриття мінімально необхідних потреб особи у стані фінансової кризи.

Статтею 49 Конституції України встановлено, що кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування [106]. Реалізація цього права потребує забезпечення безкоштовного надання медичної допомоги в державних та комунальних закладах. Відповідно до статті 51 Конституції України сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою. Утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу. Статтею 52 Конституції України передбачено, що держава заохочує і підтримує благодійну діяльність щодо дітей.

Культурні права дитини - це можливості (свободи) збереження та розвитку її національної самобутності, доступу до духовних досягнень людства, а також вітчизняної культурної спадщини, їх засвоєння, використання та участі у подальшому їх розвитку. До таких у відповідності до статей 53, 54 Конституції України належать: право на освіту; право на навчання рідною мовою; право на використання вітчизняних і світових досягнень культури і мистецтва; право на вільну наукову, технічну і художню творчість.

Екологічні права дитини являють собою можливості (свободи) користуватися природним середовищем як природним середовищем проживання. Це - права на сприятливе довкілля, охорону здоров'я від його несприятливого впливу, відшкодування шкоди, завданої здоров'ю і майну

екологічними правопорушеннями, на природокористування та ін. Екологічні права є спорідненими з правом на життя.

Термін «сприятливий» означає: той, «... який позитивно впливає на що-небудь, створює відповідні умови для здійснення, виконання і т. ін. чогось; потрібний, необхідний для чого-небудь; належний; зручний для чого-небудь...» [18, с. 1377]. У міжнародних актах використовуються й інші формулювання. Наприклад, Стокгольмська декларація з навколишнього середовища стверджує право людини на сприятливі умови життя у навколишньому середовищі, якість якого дозволяє вести гідне та процвітаюче життя [223].

У вітчизняній юридичній науці висловлюються думки з приводу придатного для життя і безпечного для здоров'я довкілля [110, с. 35, 146], якісно сприятливого для людини природного довкілля [12, с. 16] та інші. Варто погодитись з В. Костицьким, що навколишнє природне середовище можна вважати сприятливим, якщо його стан відповідає встановленим у законодавстві про охорону довкілля критеріям, стандартам та нормативам, які стосуються чистоти (не забрудненості), ресурсоємності (невиснаженості), екологічної стійкості, видової різноманітності і естетичного багатства [110, с. 79]. Тож, говорячи про право дитини на сприятливе довкілля, слід вести мову про таке навколишнє середовище, яке відповідає встановленим у законодавстві стандартам та нормативам.

Українські правознавці також виділяють інформаційні права людини [155, с. 273]. У контексті цього дослідження до інформаційних прав дитини можна віднести право дитини на доступ до інформації, право на захист її персональних даних тощо. Утім, проблематика інформаційних прав людини і дитини зокрема, потребує свого самостійного дослідження.

Підбиваючи підсумки, видається доцільним зазначити, що система прав дитини є складовою системи прав людини. Законодавче унормування прав неповнолітньої людини необхідні для її існування, виховання і

розвитку. Багато прав дитини збігаються з правами людини (право на життя, ім'я, набуття громадянства, вільне вираження думок та ін.).

2.2. Основні види конституційних прав дитини в Україні

У підрозділі 2.1. цього дисертаційного дослідження розглянуто питання щодо класифікації конституційних прав дитини, закріплених у частині I Конвенції про права дитини. Для дослідження основних видів прав дитини в Україні скористаємось класифікацією, яка передбачає їх поділ на такі групи:

1) природні, невід'ємні права дитини, які кореспондуються з природними правами людини, закріпленими у Загальній декларації прав людини 1948 р., та права, що у внутрішньодержавній практиці проявляються як особисті права дитини у сфері особистого життя та особистої безпеки;

2) політичні права;

3) економічні права;

4) соціальні права;

5) культурні права.

До природних прав дитини відносять:

а) її невід'ємне право на життя, відповідно до якого держава повинна забезпечувати її виживання та здоровий розвиток (стаття 6 Конвенції);

б) право на реєстрацію одразу після народження та з моменту народження на ім'я та набуття громадянства, а також, наскільки це можливо, право знати своїх батьків і право на їх турботу (стаття 7 Конвенції);

в) право дитини на збереження її індивідуальності, включаючи громадянство, ім'я та сімейні зв'язки, що повинно передбачатись національним законодавством, без протизаконного втручання з боку держави (стаття 8 Конвенції).

На міжнародному рівні право на життя закріплено в таких міжнародно-правових документах, як: Загальна декларація прав людини (стаття 3); Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (стаття 6); Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод (стаття 2).

Уявлення про форми і методи унормування права на життя дає й аналіз конституцій європейських держав. Так у статті 2 Конституції Федеративної Республіки Німеччини кожному гарантовано право на життя та особисту недоторканність. Втручання в ці права допускається тільки на підставі закону [108].

У статті 38 Конституції Польщі (Польської республіки) записано, що Польська держава забезпечує кожній людині правову охорону життя. Частиною першою статті 20 Конституції Російської Федерації також передбачено право кожного на життя [108].

Питання щодо права дитини на життя первинно досліджувалося в підрозділі 1.3. дисертаційної роботи. З огляду на це, видається доцільним додати, що надзвичайно важливим кроком у міжнародно-правовому закріпленні прав людини стало прийняття складеного у Страсбурзі 26 квітня 1983 року Протоколу № 6 до Європейської конвенції, яким скасовано такий вид кримінального покарання як смертна кара. Відповідно до цього документа єдине виключення становлять випадки, коли держава може передбачити у внутрішньому законодавстві смертну кару за діяння, вчинені під час війни або при неминучій загрозі війни.

Невід'ємне право кожної людини на життя гарантовано Конституцією України. Окрім того, у статті 27 Основного Закону України записано, що «... ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави - захищати життя людини. Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань». Таким чином, Конституція України встановила обов'язком держави забезпечення права

людини на життя та надала кожній людині право на захист свого життя та життя інших осіб.

Питання щодо права дитини на життя є предметом постійного занепокоєння Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Так, у спеціальній доповіді про стан дотримання та захисту прав дитини в Україні, присвяченій 20-річчю ратифікації Україною Конвенції ООН про права дитини Уповноваженим зазначається, що «... упродовж 1991 - 2001 рр. спостерігалось скорочення народжуваності. Проте, вже починаючи з 2002 р., намітилася позитивна тенденція щодо зростання народжуваності в середньому до 10% щороку. Це загальмувало процес скорочення чисельності дітей у країні, однак не припинило його - упродовж 2005 - 2010 рр. кількість дитячого населення зменшилася майже на 1 млн. осіб. З огляду на це Уповноважений з прав людини змушена була констатувати, що демографічна ситуація у країні залишається дуже складною, частка дітей серед загальної чисельності населення продовжує зменшуватися і становила у 2009 р. 17,6% проти 22,3% у 1991 р. Вона звернула увагу на те, що Україна не випадково визнається Організацією Об'єднаних Націй країною з одним з найнижчих природних приростів населення [108].

Серед причин, які призвели до високого рівня малюкової смертності у більшості регіонів та загалом у країні, Уповноважений з прав людини називає:

- неналежну медичну допомогу вагітним і новонародженим;
- низький рівень оснащеності пологоводопоміжних стаціонарів;
- недостатні укомплектованість лікарями-педіатрами та дитячими анестезіологами;
- впровадження протоколів надання медичної допомоги та сучасних перинатальних технологій.

Для ілюстрації та обґрунтування свого висновку Уповноважений наводить приклади. До Уповноваженого з прав людини звернулася громадянка О. (мешкає в Богодухівському районі Харківської області) з

проханням сприяти притягненню до відповідальності винуватих у смерті її новонародженої дитини.

З метою призначення службового розслідування дій медичного персоналу Уповноважений звернулася до керівництва Міністерства охорони здоров'я України, яке поінформувало, зокрема про таке: «...За висновками комісії, мала місце недостатня санітарно-просвітницька робота жіночої консультації Богодухівської ЦРЛ щодо необхідності ранньої явки вагітних жінок для постановки на облік з метою своєчасного обстеження та профілактики вроджених вад розвитку. Смерть дитини зумовлена тяжкою вродженою патологією центральної нервової системи, перебіг якої ускладнився перинатальним гіпоксично-ішемічним ураженням ЦНС та синдромом поліорганної недостатності» [76]. Тож дитину все - таки можна було врятувати у разі своєчасного обстеження, встановлення правильного діагнозу та належного лікування.

У своїй доповіді Уповноважений Верховної Ради України з прав людини звертає увагу переважно на найбільш поширені причини загибелі дітей, а також умови, які сприяли настанню таких тяжких наслідків.

Ми ж хотіли зупинитись на дещо інших аспектах, які детально розглянуті у підрозділі 1.2. цього дисертаційного дослідження. Окрім того, видається доцільним зауважити, що право на життя може бути обмеженим лише з метою безпеки життя та здоров'я інших людей. У пункті другому статті 2 Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини записано, що «... позбавлення життя не розглядається як таке, що його вчинено на порушення цієї статті, якщо воно є наслідком виключно необхідного застосування сили:

- а) при захисті будь-якої особи від незаконного насильства;
- б) при здійсненні законного арешту або для запобігання втечі особи, яка законно тримається під вартою;

в) при вчиненні правомірних дій для придушення заворушення або повстання».

У статті 27 Конституції України передбачено право кожного захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань. Цей конституційний припис знайшов своє відображення в статті 36 Кримінального кодексу України, якою передбачено необхідну оборону як обставину, що виключає злочинність діяння. Виходячи з диспозиції цієї кримінально-правової норми, закон не гарантує захист життя людини, що вдається до протиправних дій, пов'язаних з посяганням на життя і здоров'я іншої людини.

Щодо права на реєстрацію одразу після народження та з моменту народження на ім'я видається зазначити таке. Відповідно до Конвенції про права дитини дитина має бути зареєстрована одразу ж після народження і з моменту народження має право на ім'я та набуття громадянства. Держава зобов'язується забезпечити дитині такий захист і піклування, які необхідні для її благополуччя, беручи до уваги права й обов'язки її батьків, опікунів чи інших осіб, які відповідають за неї за законом, і з цією метою вживає всіх відповідних законодавчих і адміністративних заходів.

З метою реалізації прав дитини, закріплених у зазначеній Конвенції, статтею 144 Сімейного кодексу України передбачено, що батьки зобов'язані невідкладно, але не пізніше одного місяця від дня народження дитини, зареєструвати народження дитини в органі державної реєстрації актів цивільного стану (до набуття чинності Сімейним кодексом України Кодексом про шлюб та сім'ю України передбачався трьохмісячний термін для подання заяви про державну реєстрацію народження).

Невиконання цього обов'язку є підставою для притягнення батьків до юридичної відповідальності. Так, несвоєчасна без поважної причини реєстрація батьками народження дитини в державних органах реєстрації актів цивільного стану тягне за собою накладання штрафу від одного до

трьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що передбачено статтею 212-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

У разі, якщо державна реєстрація народження проводиться не батьками, а іншою особою, пред'являється паспорт або паспортний документ, що посвідчує особу заявника.

Чинним законодавством України передбачено, що у разі досягнення дитиною шістнадцяти років державна реєстрація її народження може проводитися за її особистою заявою з пред'явленням паспорта.

При державній реєстрації народження дитини, яка досягла одного року і більше, одночасно із заявою про державну реєстрацію народження подаються паспорти або паспортні документи, що посвідчують особи батьків (одного з них). Якщо документ, що посвідчує особу одного з батьків, з поважних причин не може бути пред'явлений, то орган державної реєстрації актів цивільного стану не вправі відмовити в державній реєстрації народження дитини. Відомості про другого з батьків у цьому разі зазначаються на підставі свідоцтва про шлюб.

Оскільки відповідно до статті 144 Сімейного кодексу України одночасно з державною реєстрацією народження дитини визначається її походження, при державній реєстрації також подається документ, який є підставою для внесення відомостей про батька дитини (свідоцтво про шлюб, спільна заява матері та батька дитини, заява матері). За відсутності свідоцтва про шлюб підтвердженням зареєстрованого шлюбу може бути відмітка про його державну реєстрацію в паспортах або паспортних документах матері та батька дитини.

При державній реєстрації народження дитини, яка досягла одного року і більше, відділом державної реєстрації актів цивільного стану обов'язково перевіряється чи не було зареєстровано народження цієї дитини раніше. Така перевірка проводиться з метою запобігання випадкам повторної реєстрації.

Законодавче врегулювання порядку державної реєстрації народження дитини після досягнення нею року і більше забезпечує реалізацію прав такої дитини та підтвердження державою факту її народження.

Право фізичної особи на місце проживання закріплено у статті 310 Цивільного кодексу України [235]. Таке право має, безперечно, й дитина. Визнання за кожною дитиною цього права набуло нині особливої актуальності у зв'язку із тим, що багато дітей із різних причин опинилися на вулиці.

Місце проживання дитини визначається за місцем проживання її батьків. З цього правила можна зробити висновок про те, що дитина, залишена батьками у пологовому будинку, має сервітутне право на проживання в їхньому помешканні, незалежно від того, що не була поселена в ньому. Це право у дитини виникає із факту кровного споріднення, а не із факту поселення. Адже, відповідно до абзацу третього частини другої статті 3 Сімейного кодексу України, дитина належить до сім'ї батьків і тоді, коли спільно з ними не проживає [219].

З метою захисту права дитини, яка була залишена у пологовому будинку, до батьків можна пред'явити вимогу про сплату грошового еквівалента за неможливість проживання дитини у помешканні батьків, тобто своєрідного відступного, за аналогією зі статтею 600 Цивільного кодексу України. Слід однак визнати, що реальне стягнення такої грошової компенсації ускладнено за процедурою.

Дитина має невід'ємне право на збереження її індивідуальності. Це право закріплено у статті 7 Конвенції про права дитини, якою передбачається, що з моменту народження дитина має право на ім'я і набуття громадянства, а також право знати своїх батьків і право на їхнє піклування. Крім того, у статті 8 Конвенції записано, що держава зобов'язана допомогти дитині відновити свою ідентичність, якщо дитина була незаконно її позбавлена.

Варто зазначити, що у Сімейному кодексі України право дитини на індивідуальність і збереження цієї індивідуальності окремо не унормовано. Тому видається доцільним усунути цю недоречність та передбачити у вказаному нормативно-правовому акті відповідну норму, якою закріпити це право дитини, а також визначити механізм забезпечення його реалізації.

Відповідно до Конвенції про права дитини, елементами цього права є ім'я та громадянство дитини. Збереження за дитиною імені, яким вона була названа, забезпечується також можливістю його зміни за волею дитини. Усиновлення дитини іноземцем не є підставою для зміни її громадянства: вона залишиться громадянином України до повноліття.

Індивідуальність визначається й іншими ознаками: зовнішніми рисами, особливістю характеру, природними схильностями та уподобаннями. З огляду на це, дитині має бути гарантовано право на формування своєї зовнішності: зачіски, одягу, манер поведінки, що так само є проявом її права на індивідуальність. При цьому батьки, як видається, повинні власним прикладом виховувати у дитини почуття міри, прищеплювати їй високу естетику зовнішнього вигляду та поведінки. Насильницьке придушення проявів індивідуальності дитини не дає бажаного для батьків результату, а лише поглиблює протистояння між ними.

Громадянство України – це правовий зв'язок між фізичною особою і Україною, що знаходить свій вияв у їх взаємних правах та обов'язках [49, с. 38]. Статтею 4 Конституції України встановлено, що в Україні існує єдине громадянство - тільки громадянство України.

Відповідно до статті 25 Основного Закону, усім громадянам України гарантовано, що вони не можуть бути позбавлені громадянства і не можуть бути вигнаними за межі України або виданими іншій державі [106]. Водночас, громадянам України гарантується право на зміну громадянства, а також піклування і захист тих із них, які перебувають за межами України.

Спеціальним законодавчим актом з питань громадянства є Закон України «Про громадянство України» від 18 січня 2001 року. Цей Закон відповідно до Конституції України визначає правовий зміст громадянства України, підстави і порядок його набуття та припинення, повноваження органів державної влади, що беруть участь у вирішенні питань громадянства України, порядок оскарження рішень з питань громадянства. Закон визначає принципи, на яких ґрунтується законодавство України про громадянство. Такими є:

- принцип єдиного громадянства;
- принцип рівності перед законом громадян України незалежно від підстав, порядку і моменту набуття ними громадянства України;
- принцип збереження громадянства України незалежно від місця проживання громадянина України;
- принцип неможливості автоматичного набуття або припинення громадянства України у зв'язку з укладанням або припиненням шлюбу чи припиненням громадянства України другим з подружжя та інші.

Слід зазначити, що Україна, як і всі інші держави-учасниці Конвенції, забезпечує реалізацію права дитини на набуття громадянства у відповідності до національного законодавства також і у випадках відсутності у дитини громадянства. Тобто вказані вище права є універсальними і належать кожній дитині без винятку, яка хоча б тимчасово перебуває на території держави - учасниці Конвенції.

Окрім того, якщо дитина втрачає частину або всі елементи своєї індивідуальності, держави-учасниці забезпечують їй необхідну допомогу та захист для щонайшвидшого відновлення її індивідуальності.

До природних прав дитини слід відносити також її право не розлучатись зі своїми батьками всупереч їх бажанню (стаття 9 Конвенції). Однак, виходячи з того, що зазначене право має не тільки дитина, але й її батьки, які, в свою чергу, можуть порушувати це право дитини, держави-

учасниці Конвенції передбачили можливість його обмеження. Особливо у випадках, коли компетентні органи, виконуючи судові рішення, визначають у відповідності до застосовування закону та процедур, що таке розлучення необхідно перш за все в інтересах дитини. Така необхідність може бути викликана жорстоким поведінням з дитиною, або відсутністю піклування про неї, або коли батьки проживають окремо і необхідно прийняти рішення щодо місця проживання дитини (з батьком, чи з матір'ю).

Однак при вирішенні таких доволі болючих для дитини питань зацікавленим сторонам спору надаються певні гарантії. Вони мають можливість брати участь у розгляді справи про визначення місця проживання дитини та висловлювати свою позицію з цього приводу. Водночас дитині гарантується право підтримувати на постійній основі особисті стосунки та прямі контакти з обома батьками, за винятком випадку, коли таке спілкування суперечить інтересам дитини. Наприклад, при арешті, відбуванні покарання у вигляді позбавлення волі, депортації або смерті (включаючи випадок смерті, що настала з будь-якої причини під час знаходження цієї особи у віданні держави) одного чи обох батьків або дитини, така держава надає батькам, дитині або, якщо це необхідно, іншому члену сім'ї на їхнє прохання необхідну інформацію про місце знаходження відсутнього члена (членів) сім'ї, якщо надання такої інформації не завдає шкоди дитині.

Окрім того, Конвенцією достатньо детально врегульовано питання міграції дітей, яка є природним правом людини на вибір місця проживання та свободу пересування. Держави-учасниці повинні поважати право дитини та її батьків залишати будь-яку країну, включаючи свою власну, та повертатись у свою країну. При цьому право залишати будь-яку країну може бути обмежене тільки на законодавчому рівні та лише з метою забезпечення державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моральності населення або прав і свобод інших осіб.

Відповідно до статті 10 Конвенції заяви дитини або її батьків на в'їзд у державу чи виїзд із держави з метою об'єднання сім'ї повинні розглядатись державами позитивним, гуманним та оперативним чином. Дитина, батьки якої проживають у різних державах, має право підтримувати на регулярній основі, за винятком особливих обставин, особисті стосунки та прямі контакти з обома батьками.

Окрім того у статті 11 Конвенції передбачено, що держави шляхом укладання двосторонніх чи багатосторонніх угод або приєднання до чинних угод вживають заходів для боротьби з незаконним переміщенням та поверненням дітей з-за кордону.

Політичні права дитини мають у Конвенції доволі обмежений перелік, що видається цілком виправданим з огляду на відсутність універсальних підходів до участі дитини в політичному житті держави. Держави визнають за дитиною лише право на свободу асоціацій і свободу мирних зібрань та встановлюють, що по відношенню до цього права не можуть застосовуватись будь-які обмеження, крім тих, які застосовуються у відповідності до закону та які необхідні в демократичному суспільстві (стаття 15 Конвенції).

До особистих прав дитини також відносяться: 1) право вільно висловлювати свої погляди з усіх питань, що торкаються дитини (з урахуванням віку та зрілості дитини); 2) право вільно збирати, одержувати та передавати інформацію та ідеї будь-якого роду, незалежно від кордонів, в усній, письмовій чи друкованій формі, у формі витворів мистецтва чи за допомогою інших засобів на вибір дитини; 3) право на свободу думки, совісті та релігії (статті 12, 13, 14 Конвенції).

Особливістю цих прав є те, що їх забезпечення здійснюється державою залежно від конкретних ситуацій, які безпосередньо торкаються прав дитини. Так, наприклад, право дитини вільно висловлювати свої погляди може бути реалізоване шляхом надання можливості бути заслуханим під час судового засідання у справах, що її стосуються. Таким правом може скористатись

дитина через виступи з промовами на парламентських чи комітетських слуханнях у Верховній Раді України.

Загальний характер, щодо усіх особистих прав дитини, має дефініція, що міститься у статті 16 Конвенції, якою передбачається, що жодна дитина не може бути об'єктом незаконного втручання в здійснення нею права на особисте життя, сімейне життя, недоторканність житла чи таємницю кореспонденції або незаконного посягання на її гідність та репутацію. А також те, що дитина має право на захист закону від такого втручання чи посягання.

Окрему групу особистих прав дитини складають її права на надання допомоги з боку держави в екстремальних ситуаціях. Так, на державу покладається обов'язок прийняти всі необхідні законодавчі, адміністративні, соціальні та просвітницькі заходи з метою захисту дитини від усіх форм фізичного, чи психологічного насильства (образи або зловживання, відсутності піклування, чи зневажливого, грубого ставлення, чи експлуатації, включаючи сексуальне зловживання) з боку батьків, законних піклувальників або іншої особи, яка піклується про дитину.

Такі заходи захисту повинні містити ефективні процедури для розроблення відповідних соціальних програм. Метою цих програм є надання необхідної підтримки дитині та особам, які про неї піклуються. Крім того, вони повинні передбачати процедури (процесуальний порядок) для здійснення інших форм попередження та виявлення, повідомлення, передавання на розгляд, розслідування, лікування та подальші заходи, пов'язані з випадками жорстокого поводження з дитиною, не виключаючи здійснення кримінального провадження.

До ситуацій екстраординарного порядку відносять такі, коли дитина тимчасово чи постійно позбавлена свого сімейного оточення або яка в його власних інтересах не може залишатись в такому оточенні. Держава у відповідності до національного законодавства зобов'язана забезпечити

догляд за такою дитиною, або дозволити систему усиновлення з урахуванням інтересів дитини.

Слід зазначити, що міжнародна регламентація поширюється також і на зобов'язання держави у питаннях установа та забезпечення дитині статусу біженця, з метою надання їй належного захисту та гуманітарної допомоги у використанні прав, передбачених у Конвенції та інших міжнародних документах з прав людини чи гуманітарних документах.

Особливу турботу виявило міжнародне співтовариство про дітей, розумово чи фізично неповноцінних. Конвенція переслідує основну мету, яка полягає в тому, щоб така дитина вела повноцінне та достойне життя в умовах, які забезпечують її гідність, сприяють її впевненості в собі та полегшують її активну участь у житті суспільства (стаття 23 Конвенції).

Для реалізації цих завдань у Конвенції закріплено систему державних (безкоштовне надання різних видів допомоги, доступ до послуг у сфері освіти, професійної підготовки, медичного обслуговування, відновлення здоров'я, підготовки до трудової діяльності та доступу до засобів відпочинку) та міжнародних (співробітництво з обміну відповідною інформацією в сфері профілактичної охорони здоров'я та медичного, психологічного і функціонального лікування неповноцінних дітей, включаючи поширення інформації про методи реабілітації, загальноосвітньої та професійної підготовки) заходів, спрямованих на визнання права неповноцінної дитини на особливу турботу і її забезпечення необхідними для цього ресурсами.

Соціальний аспект прав дитини полягає в тому, що можливості дитини залежать від реальних можливостей суспільства (соціуму), у якому вона існує - від рівня його економічного, соціального, духовного і культурного розвитку.

До соціальних прав дитини відносять:

- право кожної дитини користуватись благами соціального забезпечення, включаючи соціальне страхування (стаття 26 Конвенції);

- право на рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального та соціального розвитку (стаття 27 Конвенції);
- право на освіту (стаття 28 Конвенції);
- право на відпочинок і дозвілля (стаття 31 Конвенції).

Варто зазначити, що соціальний захист дитини - поняття ширше, ніж забезпечення, і, відповідно, включає не тільки його, а й інші види (форми) захисту громадянина від наслідків соціальних ризиків. Соціальне забезпечення є тільки однією із складових частин соціального захисту. Зокрема, право на захист від безробіття, крім виплати допомоги при настанні відповідного соціального ризику, передбачає ряд правових заходів, серед яких, наприклад, правовий захист від незаконної відмови в прийомі на роботу, а також від необґрунтованого звільнення; працевлаштування органами служби зайнятості тощо.

Захист прав дитини не ототожнюється лише з наданням допомоги. Такий захист, як слушно зазначає С.М. Прилипко, гарантується законодавством про охорону праці дітей та ін. А право дитини на охорону здоров'я не обмежується наданням доступної медико-соціальної допомоги. Воно передбачає також створення сприятливих умов праці, побуту і відпочинку, виховання і навчання та ін. [164, с. 327].

Конституційні засади права дитини на соціальний захист як основоположні принципи, конкретизуються та розвиваються у законах України та інших нормативно-правових актах, прийнятих на основі та на виконання норм Конституції.

Право дитини на соціальний захист реалізується також через соціальне страхування та державну соціальну допомогу, що є організаційно-правовими формами здійснення цього конституційного права, зміст яких розкривається в галузевому законодавстві. Правові засади системи соціального страхування були визначені Основами законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування (1998 р.), що передбачало запровадження п'яти видів

соціального страхування. На жаль, сьогодні запроваджено в дію лише чотири види загальнообов'язкового державного соціального страхування, правові основи яких визначені відповідними законами: «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» (2000 р.), «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасних випадків на виробництві чи професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» (1999 р.), «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням» (2001 р.), «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (2003 р.). Ці нормативно-правові акти гарантують громадянам здійснення права на соціальний захист у системі загальнообов'язкового державного страхування у вигляді пенсій, соціальних цільових допомог та послуг, об'єднуючи ці види соціального захисту в систему так званих страхових виплат та послуг.

Для забезпечення визначеного Конституцією України права кожної дитини на достатній рівень життя законодавчо встановлено найважливіші державні соціальні стандарти, нормативи, які визначають рівень певних соціальних благ і встановлюють соціальні гарантії їх забезпечення. Основними законодавчими актами щодо соціальних стандартів є закони України: «Про прожитковий мінімум» (1999 р.), «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» (2000 р.) та ін.

На відміну від права на життя, яке входить у групу громадянських і політичних прав, право на здоров'я відноситься до соціально-економічних прав, які стосуються підтримки і нормативного закріплення соціально-економічних умов життя індивідууму, визначають становище людини у сфері праці і побуту, зайнятості, благополуччя, соціального захисту з метою створення умов, за яких люди можуть бути вільними від страху та нужди. При цьому, здоров'я розглядається як важлива складова якості життя і одна з

передумов реалізації права на життя, що зумовлює розгляд права на життя і права на здоров'я у взаємозв'язку.

Досліджуючи питання забезпечення державою права дитини на здоров'я, на наш погляд, слід звернутись до Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права. У цьому міжнародно-правовому документі підкреслюється, що економічні, соціальні і культурні права повинні забезпечуватися поступово, у максимальних межах наявних ресурсів. У статті 12 Пакту наведено умови, які забезпечують гідне життя і вільний розвиток людини, що зафіксовано у праві на достатній рівень життя та на найвищий, можливий для досягнення рівень психічного і фізичного здоров'я. У документі окремо зазначається, що держави, що приєдналися до Пакту про економічні, соціальні і культурні права, повинні вжити заходів, які дозволять реалізувати право на найвищий рівень здоров'я. Шляхами такої реалізації є скорочення мертвонароджуваності і дитячої смертності; поліпшення усіх аспектів гігієни; лікування епідемічних, професійних, інших хвороб та боротьба з ними; створення умов, які б забезпечили медичну допомогу і медичний догляд на випадок хвороби [221].

У міжнародних правових документах особливу увагу приділено забезпеченню права на здоров'я найбільш вразливої категорії населення - дітей. Так, у статті 24 Конвенції про права дитини передбачено право дитини на користування найбільш досконалими послугами системи охорони здоров'я і засобами лікування хвороб та відновлення здоров'я [39].

Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей, затверджена на Всесвітній зустрічі та найвищому рівні в інтересах дітей у 1990 р., встановила зобов'язання політичних лідерів держав щодо зміцнення здоров'я підростаючого покоління, забезпечення допологової медичної допомоги і зменшення дитячої смертності, підвищення загального доступу до кращих санітарних умов [31].

Окрім того, право на здоров'я регламентовано Європейською соціальною хартією, затвердженою у 1961 р. та переглянутою у 1996 р. (ратифікована Україною 14.09.2006 р.). Відповідно до статті 3 Хартії усі працівники мають право на безпечні та здорові умови праці [68]. Стаття 11 цього міжнародно-правового документу гарантує кожній людині право користуватися будь-якими заходами, що дозволяють їй досягти найкращого стану здоров'я.

У статті 49 Конституції України право на здоров'я передбачається як одне з основних соціально-економічних прав людини. У вказаній статті записано, що кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Тож кожна дитина в Україні володіє проголошеними конституційними правами і свободами в діючій системі охорони здоров'я та медичного забезпечення. При цьому реалізація права на охорону здоров'я забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм.

У вказаній правовій нормі також визначено складові забезпечення цього права, якими є: соціальні, економічні, екологічні, медичні та інші заходи, що здійснюються на програмній основі. Разом з тим, слід зазначити, що реалізація права дитини на здоров'я в сучасних умовах реформування соціальних та економічних засад суспільства пов'язана з серйозними труднощами, які полягають у відсутності ефективного правового та економічного механізмів забезпечення реальних прав громадян.

Конституційне право дитини на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування хоч і тісно пов'язані між собою, але є окремими правами, для реалізації яких встановлено спеціальні гарантії. Держава бере на себе обов'язок створити умови для ефективного і доступного для всіх дітей медичного обслуговування, що включає медичну допомогу, яка надається державними та комунальними закладами охорони здоров'я. Запровадження медичного страхування в Україні передбачено Концепцією соціального

забезпечення населення (1993 р.), Основами законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування (1998 р.).

Конституцією України закріплено, що сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою; право дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, на державне утримання та виховання [106]. Ці конституційні приписи знайшли свій подальший розвиток у Законі України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» (2001 р.), яким встановлено гарантований державою рівень матеріальної підтримки сімей з дітьми шляхом надання державної грошової допомоги з урахуванням складу сім'ї, її доходів та віку дітей і спрямований на забезпечення пріоритету державної допомоги сім'ям з дітьми у загальній системі соціального захисту населення. Законом України «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам» (2001 р.) гарантовано інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам право на матеріальне забезпечення за рахунок коштів державного бюджету України та їх соціальну захищеність шляхом встановлення державної соціальної допомоги на рівні прожиткового мінімуму.

Свого часу В.Ф. Погорілко справедливо зазначав, що у сучасних умовах право на соціальне забезпечення визнається центральним і є найбільш проблематичним серед соціальних конституційних прав [154, с. 36]. Це твердження залишається справедливим і щодо соціальних прав дитини.

До економічних прав дитини відносять право на захист від економічної експлуатації та виконання будь-якої роботи, яка може становити небезпеку для її здоров'я, або слугувати перепорою в отриманні нею освіти, або наносити збитки її здоров'ю та фізичному, розумовому, духовному, моральному і соціальному розвитку (стаття 32 Конвенції).

Для забезпечення реалізації цього права держави зобов'язані:

- а) встановлювати мінімальний вік чи мінімальні вікові цензи для прийому на роботу;
- б) визначати необхідні вимоги щодо тривалості робочого часу та

умов праці; в) передбачати відповідні види покарання чи інші санкції за порушення цих умов.

Держава зобов'язана захищати дитину також від:

- усіх форм експлуатації, які завдають шкоди будь-якому аспекту добробуту дитини, у тому числі від незаконного вживання наркотичних та психотропних речовин, а також з метою не допустити використання дітей у незаконному виробництві таких речовин та торгівлі ними (стаття 33 Конвенції);
- усіх форм сексуальної експлуатації та сексуального розбещення (стаття 34 Конвенції);
- приймати на національному, двосторонньому та багатосторонньому рівнях всі необхідні заходи для попередження викрадення дітей, торгівлі дітьми чи їх незаконного переміщення через державний кордон у будь-яких цілях і в будь-якій формі (стаття 35 Конвенції).

До культурних прав дитини відносяться:

- право спільно з іншими членами своєї групи користуватись своєю культурою, рідною мовою (стаття 30 Конвенції);
- право брати участь в іграх та розважальних заходах, вільно брати участь у культурному житті та займатись мистецтвом (стаття 31 Конвенції).

У статтях 37 - 40 Конвенції достатньо докладно виписані правові питання, пов'язані з поведінкою держав стосовно дітей і підлітків, які вчинили кримінальні правопорушення. У документі встановлено заборону застосовувати до них смертну кару та довічне позбавлення волі, а також регламентовано права таких осіб, яких затримано чи позбавлено волі на певний строк.

У статті 50 Конституції України закріплено екологічні права дитини. У цій нормі передбачено, що «... кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди». При цьому забезпечення екологічного права дитини вимагає від уповноважених державних органів, підприємств, установ і організацій

вживати заходи, спрямовані на оздоровлення навколишнього природного середовища, запобігання і зниження шкідливих для людини і навколишнього середовища наслідків.

Крім розглянутих вище прав, видається доцільним звернути увагу на питання забезпечення свободи дитини від катувань, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує її людську гідність поводження. У статті 28 Конституції України записано, що кожен має право на повагу до своєї гідності. Ця ж норма передбачає заборону найгірших форм приниження гідності людини. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідям.

Заборону катувань, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність людини, поводження і покарання передбачають також і міжнародно-правові документи, зокрема:

- стаття 3 Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини;
- стаття 5 Загальної декларації прав людини;
- стаття 7 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права.

У цих документах також забороняються рабство та використання примусової праці (стаття 4 Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини, стаття 4 Загальної декларації прав людини, стаття 8 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права).

Виходячи із особливих потреб дитини, Конвенція про права дитини має достатню кількість приписів, що забороняють будь-які форми насильства. Так, у статті 37 Конвенції заборонено катування або інші жорстокі чи принижуючі гідність види поводження або покарання. Цією ж нормою заборонено застосування смертної кари, довічного ув'язнення осіб, що не досягли 18 років. Дитина, що позбавлена волі, має бути відділена від

дорослих, крім тих випадків, коли таке відділення вступає в протиріччя з найкращими інтересами дитини.

У статті 32 Конвенції міститься пряма заборона економічної експлуатації дитини у тому числі «... виконання будь-якої роботи, що представляє небезпеку для її здоров'я і фізичного, розумового, духовного, морального та соціального розвитку.».

Статтею 33 Конвенції про права дитини встановлено захисні механізми від незаконного вживання наркотичних засобів та психотропних речовин, а також від їх залучення до виробництва таких речовин і торгівлі ними. Стаття 34 Конвенції містить заборону сексуальної експлуатації і сексуальних розбещень дитини, включаючи проституцію і порнографію. Стаття 35 зобов'язує держави докладати всіх зусиль для попередження викрадення дітей, торгівлі дітьми. Захист від усіх інших форм експлуатації, що завдають шкоди будь-якому аспекту добробуту дитини, проголошує стаття 36 Конвенції.

Слід зазначити, що статтею 52 Конституції України заборонено будь-яке насильство над дитиною [106].

Не менш важливим є питання додержання прав дитини, яка порушила встановлену законом заборону вчиняти певні дії. В Україні відповідальність неповнолітніх, тобто осіб, які не досягли 18-річного віку, передбачена кримінальним, адміністративним та іншим законодавством. Так, відповідно до частини першої статті 22 КК України кримінальній відповідальності підлягають особи, які до вчинення злочину досягли віку 16 років. Це так званий «загальний вік кримінальної відповідальності». Однак частиною другою статті 23 КК України встановлено також вичерпний перелік злочинів, за вчинення яких несуть відповідальність особи у віці від 14 до 16 років. Такими злочинами є вбивства (статті 93 - 98), умисне нанесення тілесних ушкоджень (статті 101-104, частина перша статті 106), зґвалтування (стаття

117), крадіжки, грабежі, розбої (статті 81 - 86, 140 - 142), злісне, особливо злісне хуліганство (частина друга, третя статті 206) та інші злочини.

Зниження віку кримінальної відповідальності пояснюється перш за все тим, що:

- особа уже в 14-річному віці усвідомлює суспільну небезпечність і протиправність злочинів, які вказані в частині другій статті 22 КК України.
- злочини, перелік яких встановлено частиною другою статті 22 КК України досить поширені серед підлітків і більшість з них тяжкі або особливо тяжкі та становлять підвищену суспільну небезпеку.

Проте за окремі злочини передбачена кримінальна відповідальність лише осіб, що досягли повноліття. Це, як правило, злочини зі спеціальним суб'єктом, тобто такі, за вчинення яких можуть нести відповідальність особи, які, окрім ознак загального суб'єкта (вік та осудність), володіють певними специфічними ознаками. До таких злочинів, наприклад, відносяться - ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом (стаття 409), втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, у пияцтво, у заняття жебрацтвом, азартними іграми (стаття 304) та інші.

Окрім того, статтею 97 КК України передбачено спеціальні підстави звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру. Так, відповідно до частини першої цієї статті неповнолітнього, який вперше вчинив злочин невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості, може бути звільнено від кримінальної відповідальності, якщо його виправлення можливе без застосування покарання. У цих випадках суд застосовує до неповнолітнього примусові заходи виховного характеру.

Кримінальне процесуальне законодавство України в справах даної категорії передбачає обов'язкове проведення досудового слідства, а також судового розгляду, в процесі якого доводять або спростовують вчинення неповнолітньою (малолітньою) особою суспільно небезпечного діяння і, якщо

буде встановлено вину особи, до неї застосовується примусовий захід - своєрідне спеціальне покарання. Однак у такому випадку судом виноситься ухвала, а не вирок.

Кримінальне провадження щодо неповнолітніх здійснюється відповідно до Конституції України, Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Йдеться, в першу чергу, про Конвенцію ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року, Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх від 29 листопада 1985 року («Пекінські правила»). Окрім того, суттєву роль у питанні здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх відіграє усталена практика Європейського суду з прав людини, яка має свої особливості.

Особливості кримінального провадження щодо дітей передбачені у главі 38 КПК України. Положення вказаної норми враховують принцип забезпечення реалізації неповнолітніми особами права користуватися додатковими гарантіями, встановленими вітчизняним законом та міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. При цьому, якщо норми КПК України суперечать такому міжнародному договору, застосуванню підлягають згідно із частиною четвертою статті 9 КПК України положення відповідного міжнародного договору [116].

Відповідно до вимог КПК України уповноважені державні органи та інші посадові особи, здійснюючи кримінальне провадження щодо неповнолітніх, у кожному окремому випадку зобов'язані:

- сумлінно і принципово виконувати повноваження із судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів неповнолітніх осіб у кримінальному провадженні як під час досудового розслідування, так і під час судового провадження, діяти у межах і відповідно до вимог закону;

- зважати, що особа набуває повної кримінально-процесуальної дієздатності лише з досягненням повноліття, незалежно від акту емансипації, вступу особи у шлюб чи народження нею дитини;
- пам'ятати, що закріплений законом особливий підхід до неповнолітніх правопорушників зумовлює застосування інших, відмінних від тих, які застосовуються до дорослих, форм реалізації кримінальної відповідальності;
- враховувати, що регламентований процесуальним законом особливий порядок здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх поширюється і на осіб, які досягли повноліття під час здійснення кримінального провадження, а також на випадки, коли особа в одному кримінальному провадженні обвинувачується у вчиненні кримінальних правопорушень, частину з яких нею вчинено до, а решту - після досягнення 18 років;
- пам'ятати, що кримінальне провадження щодо неповнолітньої особи має бути здійснено невідкладно і розглянуто в суді першочергово.

Судове провадження стосовно неповнолітньої особи та щодо декількох осіб, одна з яких є неповнолітньою, здійснюється згідно з частиною десятою статті 31 КПК України виключно суддями, уповноваженими зборами суддів відповідних судів у порядку статті 115 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» на здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх. Такі судді не звільняються від виконання обов'язків судді відповідної інстанції, однак здійснення ними цих повноважень враховується при розподілі судових матеріалів і має пріоритетне значення.

Для уникнення будь-яких сумнівів щодо наявності у судді законних повноважень на розгляд цієї категорії справ до матеріалів кримінального провадження приєднується копія або витяг із протоколу зборів суддів, де визначено кількісний та персональний склад суддів, уповноважених здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх.

Крім того, неповнолітньому підозрюваному (обвинуваченому) має бути реально забезпечено його право на захист, у тому числі шляхом забезпечення обов'язкової участі захисника, як із моменту встановлення факту неповноліття, так і з часу виникнення будь-яких сумнівів у тому, що особа є повнолітньою (пункти перший, другий частини другої статті 52 КПК України). Участь захисника в судовому провадженні під час розгляду кримінального провадження, а також перегляду судових рішень за результатами судового розгляду щодо неповнолітніх має бути забезпечено в судах усіх інстанцій незалежно від стадії судового провадження та суб'єкта оскарження.

Докази, отримані внаслідок порушення права неповнолітнього на захист (наприклад, під час здійснення слідчої (розшукової) дії за участю неповнолітнього, але без захисника), є недопустимими, що тягне за собою, згідно з частиною другою статті 89 КПК України, неможливість їх дослідження або припинення дослідження таких доказів у судовому засіданні, якщо таке дослідження було розпочато. Здійснення захисту неповнолітнього і дорослого співучасників злочину одним і тим же захисником є неприпустимим.

Батьки або інші законні представники неповнолітнього беруть участь у кримінальному провадженні щодо неповнолітнього підозрюваного (обвинуваченого), їх неприбуття в судові засідання не зупиняє судові провадження, крім випадків, коли суд визнає їх участь необхідною, зокрема під час допиту неповнолітнього, який не досяг шістнадцятирічного віку або якщо неповнолітнього, незалежно від віку, визнано розумово відсталим. Допит такого неповнолітнього, крім захисника та законного представника, відповідно до частини першої статті 226 та частини першої статті 491 КПК України здійснюється в присутності педагога чи психолога, а у разі необхідності - лікаря. Лікар залучається для проведення допиту неповнолітнього підозрюваного (обвинуваченого) на розсуд слідчого, судді, суду, якщо внаслідок вчинення кримінального правопорушення

неповнолітній отримав тимчасові психічні (депресивний стан, сильне душевне хвилювання або інші психічні захворювання) чи фізичні розлади здоров'я. Лікар повинен стежити, аби внаслідок допиту неповнолітньому не було завдано ще більшої шкоди через некоректно поставлені запитання, що може призвести до погіршення стану здоров'я [116].

Слідчий суддя, суд у кожному окремому випадку має з'ясовувати необхідність здійснення судового провадження за участю неповнолітнього у закритому судовому засіданні як упродовж всього судового провадження, так і окремої його частини (частина друга статті 27 КПК України). Зокрема, у разі надходження клопотання неповнолітнього обвинуваченого, його захисника або законного представника про здійснення судового розгляду за участю неповнолітнього обвинуваченого у закритому судовому засіданні правильним вбачається, з'ясувавши думку сторони обвинувачення та потерпілого, задовольняти таке клопотання. Слід враховувати, що наведене, крім іншого, відповідає міжнародним зобов'язанням України, передбаченим, зокрема, пунктом 8 Мінімальних стандартних правил ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх, статтею 40 Конвенції ООН про права дитини, а також пунктом 66 Зауважень загального порядку № 10 2007 року Комітету ООН з прав дитини.

До неповнолітнього підозрюваного (обвинуваченого), згідно зі статтею 492 КПК України, може бути застосовано один із запобіжних заходів, передбачених КПК. Разом із тим затримання та тримання під вартою може застосовуватись лише у випадку, коли неповнолітній підозрюється чи обвинувачується у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину, та за умови, якщо слідчий/прокурор доведе, що застосування іншого запобіжного заходу не в змозі запобігти ризикам, зазначеним у статті 177 КПК України.

Тримання під вартою має застосовуватись до неповнолітнього лише у виняткових випадках - як крайня міра, з визначенням якомога коротших

термінів такого тримання та із забезпеченням періодичного перегляду через короткі проміжки часу підстав для його застосування чи продовження.

Реалізуючи положення частини п'ятої статті 199 КПК України, слідчий суддя, а також суд відповідно до частини третьої статті 331 КПК України мають враховувати, що після спливу певного часу (строку дії попередньої ухвали) саме лише існування обґрунтованої підозри перестає бути підставою для позбавлення свободи, а тому в судовому рішенні судові органи зобов'язані, розглянувши можливість обрання альтернативних запобіжних заходів, навести інші підстави для подальшого тримання особи під вартою.

До неповнолітнього, крім запобіжних заходів, як альтернатива може застосовуватися передання неповнолітнього під нагляд батьків, опікунів чи піклувальників, а до неповнолітніх, які виховуються у дитячій установі, - передання їх під нагляд адміністрації цієї установи (частина перша статті 493 КПК України). Передання під нагляд можливе у разі обов'язкового встановлення слідчим суддею, судом таких обставин у їх сукупності:

1) відомості про особу батьків, опікунів або піклувальників, а також відомості про їхні стосунки з неповнолітнім дають змогу впевнитися в тому, що зазначені особи можуть здійснювати належний нагляд за неповнолітнім;

2) батьки, опікуни чи піклувальники (представник адміністрації дитячої установи, якщо неповнолітній є вихованцем цієї установи), а також неповнолітній надали згоду на передання під нагляд;

3) батьками, опікунами або піклувальниками (представником адміністрації дитячої установи, якщо неповнолітній є вихованцем цієї установи) надано письмове зобов'язання забезпечити прибуття неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, а також належну поведінку неповнолітнього.

Застосування інших заходів забезпечення кримінального провадження щодо неповнолітніх також має свої особливості. Зокрема виклик неповнолітнього обвинуваченого здійснюється судом через його батьків або

інших законних представників. Повістка про виклик неповнолітньої особи, як правило, вручається її батьку, матері, усиновлювачу або законному представнику (частина четверта статті 135 КПК України). Інший порядок допускається лише у разі, якщо це зумовлено обставинами, встановленими під час кримінального провадження (стаття 489 КПК України), у тому числі якщо неповнолітній проживає окремо.

До неповнолітньої особи такий захід забезпечення кримінального провадження як арешт майна, яке є власністю неповнолітнього, застосовується на загальних підставах, окрім випадків, коли метою арешту майна є виключно забезпечення майбутньої його конфіскації як виду покарання, адже до неповнолітніх відповідно до статті 98 КК України конфіскація майна, як додаткове покарання, не застосовується.

При призначенні неповнолітньому покарання суд враховує, що вік неповнолітньої особи згідно з пунктом 3 частини першої статті 66 КК України є обставиною, яка пом'якшує покарання незалежно від того, чи досяг обвинувачений на час розгляду кримінального провадження повноліття.

Виключно важливим у питанні забезпечення конституційних прав дитини під час кримінального провадження видається підписання Президентом України указу від 24 травня 2011 р. № 597/2011 «Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні». Цим документом схвалено Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні та доручено Кабінету Міністрів України розробити та затвердити у тримісячний строк план заходів щодо реалізації зазначеної Концепції.

Концепція розроблена для забезпечення належного виконання Україною взятих на себе міжнародних зобов'язань у частині забезпечення дітям особливого піклування та допомоги з боку держави. Її метою є побудова в Україні повноцінної системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх, спроможної забезпечити законність, обґрунтованість та ефективність кожного

рішення щодо дитини, яка потрапила у конфлікт із законом, пов'язаного з її перевихованням та дальшою соціальною підтримкою.

Положення Концепції покликані сприяти реалізації конституційних приписів щодо визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності найвищою соціальною цінністю, забезпечення кожній людині права на вільний розвиток своєї особистості. Концепція розроблена з огляду на рівень дитячої злочинності та у зв'язку з необхідністю розроблення державної політики у сфері захисту прав дітей, які потрапили у конфлікт із законом.

З'явилися і новітні форми порушення права дитини, до прикладу, на житло. Банківські установи вдаються до стимулювання батьків скасовувати реєстрацію дітей у житлі, яке потім заставляється як залогове майно. Ці та інші правопорушення, об'єктом яких виступають права дитини, потребують негайного реагування з боку уповноважених державних органів як на правозастосовному, так і на законодавчому рівнях. Тож держава повинна на правозастосовному рівні забезпечити вживання своєчасних та дієвих заходів щодо припинення таких правопорушень та запобігання їх вчиненню в майбутньому. Водночас не менш важливим видається усунення прогалин у національному законодавстві, що справлятиме позитивний вплив на розвиток суспільних відносин у сфері захисту прав дитини.

Дитина має право на особисте життя. Зокрема, в статті 16 Конвенції про права дитини визначено, що діти мають право на захист від втручання в їхнє особисте, сімейне і домашнє життя. Батьки дитини за статтями 5 (Виховання в сім'ї та розвиваючі здібності дитини) та 18 (Відповідальність батьків та захист автономії сім'ї) мають право суттєво впливати на формування поглядів, «...однак ставлення до дитини як до особистості вимагає поваги до її волі, поглядів, серйозного відношення до неї, повага її гідності і особистого життя ...».

У статті 9 Конвенції про права дитини міститься норма, яка захищає сімейні відносини і контакти з батьками, гарантуючи право жити зі своїми батьками за винятком тих випадків, коли це вступає в протиріччя з

найкращими інтересами дитини, гарантуючи право зберігати зв'язок з обома батьками у випадку розлучення з одним із них або з обома.

Усе викладене вище дає підстави для висновку, що домінуючим принципом Конвенції про права дитини є принцип неможливості звуження основоположних прав дитини, які передбачені у цьому міжнародно-правовому документі. Таким чином, весь перелік цих прав носить ординарний, повсякденний характер, про що може свідчити формулювання статті 41 Конвенції, відповідно до якої, ніщо в цій Конвенції не торкається будь-яких положень, які в більшій мірі сприяють здійсненню прав дитини і можуть міститись як в законі держави-учасника, так і в нормах міжнародного права, чинних для цієї держави.

Подальший розвиток цивілізації передбачає усвідомлення верховенства прав людини серед інших соціальних цінностей. Ці тенденції знаходять своє законодавче закріплення на міжнародному, регіональному та національному рівнях. Сучасний світ уже неможливо уявити без унормованих на конституційному та законодавчому рівнях прав дитини, які засновані на принципах свободи, рівності, справедливості і носять універсальний характер.

Теорія прав дитини, яка все ще продовжує формуватись, ґрунтується на історично сформованих принципах, які збагачуються і вдосконалюються в процесі розвитку та уже перетворились на ціннісні орієнтири сучасного світу. Вони знайшли втілення в Загальній декларації прав людини (1948), Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (1966), Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права (1966), Європейській конвенції про захист прав людини і основних свобод (1950), Європейській соціальній хартії (1961, 1996), Конвенції про права дитини (1989), Хартії Європейського Союзу про основні права (2000), Конституції Європейського Союзу (2004) тощо.

Як видається, зазначені міжнародно-правові документи визначили універсальний набір основних прав і свобод, який у єдності покликаний

забезпечити нормальну життєдіяльність індивідуума і суспільства. Їх прийняття світовим співтовариством внесло докорінні зміни в правосуб'єктність людини, яка стала суб'єктом не лише внутрішньодержавного, національного, але й міжнародного права.

Виключно важливим видається те, що конституційне та законодавче закріплення прав дитини, у тому числі прав на життя та здоров'я, передбачає запровадження правового механізму їх захисту. Тобто захист прав і свобод людини розглядається, як один із чинників їх утвердження та забезпечення. Згідно зі статтею 55 Конституції України, захист прав громадян здійснюється національними засобами правового захисту, а також відповідними міжнародними судовими установами та органами міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна [106]. До національних засобів правового захисту належить судовий захист, який здійснюється судами загальної юрисдикції та Конституційним Судом України. Це питання докладно розглянуто в підрозділах 3.2. та 3.3. цього дисертаційного дослідження.

Дитина також має право на працю. Разом з тим, реалізуючи це право, вона повинна бути убезпечена від експлуатації. Про це йдеться у статті 32 Конвенції про права дитини. У цій нормі передбачається право дітей на захист від економічної експлуатації та від виконання будь-якої роботи, що може становити небезпеку для здоров'я чи бути перешкодою для одержання освіти. Цей міжнародно-правовий припис вимагає від держав-учасниць:

- встановити мінімальний вік для прийому на роботу;
- регламентувати тривалість робочого дня й умови праці для осіб молодше 18 років;
- передбачити відповідні міри для забезпечення реалізації цих норм законодавства.

Положення Конвенції про права дитини отримали своє відображення та подальший розвиток у низці конвенцій Міжнародної організації праці.

Зокрема в червні 1999 р. була Конвенція № 182, про найгірші форми дитячої праці, основна увага в якій приділяється питанням ліквідації: а) рабства; б) боргової кабали; в) примусу дітей до участі в збройних конфліктах, до проституції, торгівлі наркотиками; г) будь-якої діяльності, що створює загрозу для їхнього здоров'я, безпеки чи моралі.

Країни, що ратифікували Конвенцію про права дитини, повинні забезпечити, щоб їхнє трудове законодавство захищало осіб у віці до 18 років від експлуатації. Такий підхід до вирішення проблеми дозволяє в судовому порядку переслідувати окремих роботодавців, винуватих у грубих порушеннях, а також сприяє проведенню кампаній пропаганди серед громадськості.

Механізм захисту цих прав міститься в законодавчих актах України. Зокрема, у Главі XIII (Праця молоді) Кодексу законів про працю України передбачено права неповнолітніх у трудових правовідносинах. Так, дитина:

- у 14 років може бути прийнята на роботу, яка не завдає шкоди здоров'ю і не порушує процесу навчання, у вільний від навчання час за згодою одного із батьків або особи, що їх замінює;
- має право під час роботи в період канікул на скорочену тривалість робочого часу - не більше, як 24 години на тиждень;
- може у 16 років самостійно влаштуватись на роботу з скороченою тривалістю робочого часу - не більше, як 36 годин на тиждень;
- має право при влаштуванні на роботу пройти медичний огляд і пред'явити медичну довідку, а також до досягнення 21 року проходити щорічний медичний огляд.

Усі особи молодше вісімнадцяти років приймаються на роботу лише після попереднього медичного огляду і в подальшому, до досягнення 21 року, щороку підлягають обов'язковому медичному оглядові.

Забороняється залучати працівників молодше вісімнадцяти років до нічних, надурочних робіт і робіт у вихідні дні. Для робітників віком до

вісімнадцяти років норми виробітку встановлюються, виходячи з норм виробітку для дорослих робітників пропорційно скороченому робочому часу для осіб, що не досягли вісімнадцяти років.

Для молодих робітників, які приходять на підприємство, в організацію після закінчення загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних навчальних закладів, курсів, а також для тих, що пройшли навчання безпосередньо на виробництві, в передбачених законодавством випадках і розмірах та на визначені ним строки можуть затверджуватись знижені норми виробітку. Ці норми затверджуються власником або уповноваженим ним органом за погодженням з профспілковим комітетом.

Заробітна плата працівникам молодше вісімнадцяти років при скороченій тривалості щоденної роботи виплачується в такому ж розмірі, як працівникам відповідних категорій при повній тривалості щоденної роботи. Праця осіб молодше вісімнадцяти років, допущених до відрядних робіт, оплачується за відрядними розцінками, встановленими для дорослих працівників, з доплатою за тарифною ставкою за час, на який тривалість їх щоденної роботи скорочується порівняно з тривалістю щоденної роботи дорослих працівників. Оплата праці учнів загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних і середніх спеціальних навчальних закладів, які працюють у вільний від навчання час, провадиться пропорційно відпрацьованому часу або залежно від виробітку. Підприємства можуть встановлювати учням доплати до заробітної плати.

Щорічні відпустки працівникам віком до вісімнадцяти років надаються у зручний для них час. Щорічні відпустки працівникам віком до вісімнадцяти років повної тривалості у перший рік роботи надаються за їх заявою до настання шестимісячного терміну безперервної роботи на даному підприємстві, в установі, організації.

Звільнення працівників молодше вісімнадцяти років з ініціативи власника або уповноваженого ним органу допускається, крім додержання

загального порядку звільнення, тільки за згодою районної (міської) комісії в справах неповнолітніх.

Батьки, усиновителі і піклувальники неповнолітнього, а також державні органи та службові особи, на яких покладено нагляд і контроль за додержанням законодавства про працю, мають право вимагати розірвання трудового договору з неповнолітнім, у тому числі й строкового, коли продовження його чинності загрожує здоров'ю неповнолітнього або порушує його законні інтереси.

Висновки до Розділу 2

За результатами класифікації та систематизації конституційних прав дитини в Україні, а також дослідження сутності та змісту основних видів прав дитини, вбачається за доцільне зазначити таке:

1. Під конституційними правами дитини пропонується розуміти закріплені в Конституції України невід'ємні вид та міру можливої поведінки, які належать їм від народження, реалізація яких залежить від волі кожної дитини, які є засобом здійснення будь-яких інших прав і свобод дитини та гарантуються державою.

2. В Україні існує система конституційних прав дитини. Однак хоча права і свободи особи, а також гарантії реалізації і захисту цих прав і свобод, закріплені в Конституції, сучасне становище в сфері прав і свобод людини і громадянина свідчить про те, що гарантованість практичної реалізації, охорони і захисту прав і свобод особи ще перебуває на досить низькому рівні. Насамперед це стосується деяких соціально-економічних прав і свобод людини, закріплених і гарантованих чинною Конституцією. Нині вони носять переважно декларативний, а не реальний характер, у більшій мірі залишаються проголошені, а не гарантованими. Механізм здійснення та

захисту цих і деяких інших прав і свобод, з тих чи інших причин, іноді реалізується дуже повільно або навіть гальмується.

3. Система конституційних прав дитини в Україні являє собою упорядковану сукупність таких взаємозумовлених видів прав дитини: 1) за сутністю (походженням): природні (право на життя, право на гідність та ін.) та позитивні (право на освіту, право на житло тощо); 2) за змістом: особисті, політичні, економічні, соціальні, культурні, екологічні, інформаційні; 3) за суб'єктом: права ненародженої дитини, права малолітньої дитини (від народження до досягнення нею чотирнадцяти років), права неповнолітньої дитини (від чотирнадцяти до вісімнадцяти років); 4) за способом унормування та гарантування: закріплені та гарантовані в Конституції та закріплені в законах України.

4. Для дослідження основних видів прав дитини в Україні найбільш зручною видається класифікація, яка передбачає їх поділ на такі групи: 1) природні, невід'ємні права дитини, які кореспондуються з природними правами людини, закріпленими у Загальній декларації прав людини 1948 р., та права, що у внутрішньодержавній практиці проявляються як особисті права дитини у сфері особистого життя та особистої безпеки; 2) політичні права; 3) економічні права; 4) соціальні права; 5) культурні права.

5. Під систематизацією конституційних прав дитини, на наш погляд, слід розуміти упорядкування конституційних прав дитини, зумовлене їх взаємозв'язками, а також правильним, планомірним розташуванням. Така систематизація видається виключно важливою для практичного застосування конституційно-правових норм щодо захисту прав дитини.

6. Сутність і зміст окремих видів конституційних прав дитини, а також їх правова характеристика обумовлюється, їх нормативним визначенням та закріпленням, а також правозастосовною практикою їх утвердження та гарантування на підставі Конституції та законів України, Конвенції про права дитини, інших актів чинного законодавства. При цьому, як доводиться в

розділі 2.2. дисертації, важлива роль у гарантуванні основоположних прав дитини відводиться адміністративному, кримінальному та кримінально-процесуальному, цивільному та цивільно-процесуальному, сімейному й трудовому законодавству.

РОЗДІЛ 3. МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ДИТИНИ В УКРАЇНІ

3.1. Поняття та структура механізму захисту конституційних прав дитини в Україні

Сучасний стан правового статусу людини в Україні в різних сферах суспільного життя, особливо в 2013-2014 роках, свідчить про недосконалість та розбалансованість механізму забезпечення прав і свобод особи. Проголошення особистих прав і свобод дитини є важливою, але не єдиною ознакою правопорядку в суспільстві. Не менш важливим видається створення відповідного механізму реалізації прав дитини, які повинні утворювати надійну та дійову систему їхніх гарантій.

Варто погодитись з Т.А. Француз-Яковець, яка вважає, що головною метою створення і функціонування механізму захисту конституційних прав людини є захист її конституційно-правового статусу, а також для забезпечення реалізації усіх структурних елементів цього статусу у відносинах людини з державою та іншими суб'єктами правовідносин [233, с. 13].

У Новому тлумачному словникові української мови «механізм» визначається як пристрій, що передає або перетворює рух; внутрішня будова, система чого-небудь; метод, спосіб; сукупність станів і процесів, з яких складається певне фізичне, хімічне та ін. явище [142]. Таким чином, розглядаючи питання щодо поняття та структури механізму реалізації конституційних прав дитини в Україні, слід вести мову про певну визначену в законодавчому порядку сукупність засобів, які забезпечують створення належних умов для виконання взятих державою на себе зобов'язань у цій сфері суспільного життя.

Взагалі під «структурою» розуміють взаєморозміщення та взаємозв'язок складових частин цілого; будову; устрій, організацію чогонебудь [142]. Отже, під структурою механізму реалізації конституційних прав дитини в Україні, на наш погляд, слід розуміти внутрішню будову визначеної в законодавчому порядку системи засобів, які забезпечують створення належних умов для виконання взятих державою на себе зобов'язань у сфері забезпечення конституційних прав дитини.

Досліджуючи це питання, як видається, слід виходити з того, що правове регулювання правової поведінки учасників суспільних відносин у сфері забезпечення конституційних прав дитини, у першу чергу, здійснюється законодавчим органом. При цьому, дитина виступає і як об'єкт суспільних відносин, і як основний їх суб'єкт, тобто такий, що реалізовує свої права, а тому має певний правовий стан.

На наш погляд, варто погодитись з В.М. Кудрявцевим, на думку якого правовий стан людини має два види:

- 1) «матеріальні» дії - здійснення своїх прав, виконання обов'язків, соціально-правова активність;
- 2) «інструментальні» дії - придбання прав і обов'язків; захист своїх прав і законних інтересів [117, с. 132].

Погоджуючись з такою позицією, В.М. Горшенєв та П.О. Недбайло пропонували розуміти під матеріальною метою мету охорони прав і законних інтересів людини та їх регулювання. На їхній погляд, будь-яка правова «матеріальна» поведінка має юридичну форму, тобто визначену законом чи іншим нормативним актом сукупність процедур, які здійснюються для досягнення певного матеріально-правового результату [44, с. 13]. Іншими словами, правова поведінка особи не може існувати поза встановленої правової форми.

У свою чергу правова поведінка слугує інструментом (засобом, знаряддям) для досягнення певної конкретно визначеної мети, бажаного ідеального результату, а тому називається інструментальною поведінкою. Така поведінка визначається «інструментальними» (процесуальними)

нормами. Візьмемо для прикладу передбачений Кримінальним процесуальним кодексом України порядок застосування до особи запобіжного заходу у вигляді взяття під варту. Цей порядок передбачає вчинення учасниками кримінального процесу певних встановлених кримінальним процесуальним законодавством дій. Більше того, ці процесуальні дії повинні здійснюватись у передбачені законом строки, порядку та встановленій послідовності.

Окрім того, виключно важливим слід відзначити існування нерозривного зв'язку між нормами матеріального права, якими встановлюються права дитини, та процесуальними (процедурними) нормами, які спрямовані головним чином на реалізацію цих прав та у кінцевому результаті досягнення основної мети - захисту прав дитини.

На думку О.А. Іванова, захист суб'єктивних прав людини полягає в «... здійсненні юрисдикційним органом держави певних владних дій, спрямованих на забезпечення уповноваженій особі можливості реалізації належного їй права й на примус зобов'язаних осіб до здійснення певних дій на користь уповноваженого» [72, с. 151]. Досліджуючи питання мети діяльності з прав людини, С.Н. Сабікенов зауважує, що захист суб'єктивних прав та інтересів, що охороняються законом (у широкому розумінні слова), - це здійснювана у встановленому законом порядку правозастосовна діяльність органів держави, зумовлена порушенням або заперечуванням суб'єктивних прав і інтересів громадян, що охороняються законом, мета якої полягає у відновленні або підтвердженні цих прав та інтересів [213, с. 62].

У цілому погоджуючись з такою позицією, зазначимо, що захист суб'єктивних прав дитини передбачає існування певного складу правовідносин, у якому має місце як об'єктивна, так і суб'єктивна складова. При цьому права дитини виступають об'єктом правовідносин, а до суб'єктного складу належать уповноважені державні та недержавні органи, метою діяльності яких є захист суб'єктивних прав дитини. На наш погляд, наведені вище визначення мають однакову ваду. Їх автори, як видається, помилково вважають, що суб'єктами, які забезпечують захист прав, можуть

бути лише органи державної влади, їх посадові особи. Такий підхід відчутно обмежує потенціал інших суб'єктів (інститутів громадянського суспільства тощо), що може негативно позначитись на результативності досліджуваної нами правозахисної діяльності.

Для розвитку цивілізованого суспільства характерною є тенденція зростання ролі захисту в забезпеченні життєдіяльності і справжньої свободи дитини. Як один з атрибутів демократичної держави, захист прав дитини протистоїть вчиненню правопорушень щодо дітей, а також свавілля з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових осіб. Він забезпечує захищеність (безпеку та комфортність) кожній дитині, яка перебуває на території правової демократичної держави.

Для правильного вживання юридичного поняття «захист прав дитини» необхідно з'ясувати його зміст. На наше переконання, захист прав дитини входить до структурного понятійного ряду «здійснення права» поряд з такими поняттями як «забезпечення прав» і «реалізація прав».

10 грудня 1948 р. Генеральною Асамблеєю ООН прийнято Загальну декларацію прав людини, яка по праву вважається першим міжнародно-правовим документом, у якому проголошено основні права і свободи людини. Декларація стала підґрунтям світового правопорядку в галузі прав людини і на багато років наперед визначила шляхи формування відповідного національного законодавства багатьох країн світу.

Положення Декларації отримали свій відбиток у багатьох міжнародних договорах і документах. Так, 4 листопада 1950 р. прийнято Конвенцію про захист прав і основоположних свобод людини (Римську конвенцію). 16 грудня 1966 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла два важливих документи щодо прав людини: Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Ці міжнародно-правові документи є обов'язковими для всіх держав, що їх ратифікували, в тому числі й для України.

Визначені в цих документах основоположні права та свободи людини спрямовані на створення і забезпечення умов для нормальної життєдіяльності.

Україна не тільки визнала ці документи, а й закріпила їх в конституції держави. У ній значно розширено права і свободи людини та громадянина, встановлено правові гарантії їх реалізації.

Слід зазначити, що вперше на території колишнього СРСР термін «правовий захист дитини» набув свого законодавчого втілення у 1977 р., після внесення його до статті 35 Конституції СРСР. Вказаною конституційною нормою проголошено рівні права жінки і чоловіка, правовий захист материнства й дитинства.

З проголошенням 24 серпня 1991 р. незалежності України в нашій державі розпочались докорінні зміни в цій сфері суспільного життя. Зокрема започатковано реалізацію положень Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р., у якій наголошувалось на тому, що нова, демократична, правова держава ставить собі за мету реально забезпечити права і свободи людини й громадянина.

Ще одним суттєвим кроком стало прийняття України до Ради Європи 9 листопада 1995 р. Ця подія, як слушно вважає Н.І. Карпачова, прискорила процес підготовки й прийняття нової Конституції незалежної держави. На її думку, Конституція України 1996 р. стала своєрідною революцією в гуманітарній сфері [76, с. 17]. У статті 3 Основного Закону людина, її життя, честь і гідність, недоторканність і безпека визнані найвищою соціальною цінністю [106].

У прийнятих після цього законах України «Про власність», «Про свободу совісті та релігійних організацій», «Про громадянство України», «Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве й регіональне самоврядування» та інших одним із пріоритетних напрямів діяльності держави визначено захист і забезпечення прав і свобод людини та створення відповідного механізму їх реалізації. Законодавче закріплення вказаних пріоритетів дало поштовх для подальшого активного запровадження терміну «правовий захист дитини» в нормотворчу, наукову та правозастосовну діяльність.

Значний за обсягом масив чинного законодавства, у актах якого нормативно закріплюється термін «правовий захист», може свідчити про те, що це явище, стало невід'ємним компонентом вітчизняного законодавства, а у подальшому й юридичної правозахисної практики.

Правовий захист дитини як юридична категорія в законодавстві нашої країни та юридичній науці ще не набули належного відображення. Адже більшість законодавчих актів містять суто спеціальні норми та регулюють правовий захист вузького кола суб'єктів (за статевою, професійною ознакою). Тому в умовах уже розпочатої судової реформи, яка набула нового правозахисного звучання в 2014 році, варто врахувати цей недолік при підготовці та прийнятті нових законодавчих актів у сферу захисту прав дитини.

Дослідження проблем захисту прав людини показує, що такі близькі за звучанням поняття, як «захист» і «захищеність», деякі дослідники їх не розрізняють, і нерідко, вживаючи їх, безпідставно ототожнюють [109, с. 16 - 17]. Це зумовлено головним чином відсутністю їх чіткого законодавчого визначення. Тому, щоб дати змістовне визначення поняттю «захист прав дитини» необхідно встановити лексичний зміст такого терміну, як «захист».

У тлумачному словнику В.І. Даля записано, що «захист» означає «заступництво» [50]. У Словнику російської мови С.І. Ожегова слово «захист» тлумачиться як те, що захищає, слугує обороною» [145, с. 196]. У тлумачному словникові української мови під «захистом» пропонується розуміти заступництво, охорону, підтримку [142, с. 196].

Не вдаючись до глибокого аналізу детермінації цієї категорії, оскільки це виходить за межі предмета нашого дослідження, зазначимо лише таке. Для досягнення поставленої нами мети найбільш прийнятною видається позиція П.М. Рабіновича, який розрізняє поняття «охорона» та «захист». На його думку, ці поняття слід розглядати, як окремі елементи «забезпечення прав і свобод людини», як державної діяльності щодо створення умов для здійснення прав і свобод людини. При цьому, як вважає відомий правник, термін «забезпечення прав і свобод людини» містить у собі три елементи:

1) сприяння реалізації прав і свобод (шляхом позитивного впливу на формування їх загальносоціальних гарантій);

2) охорону прав і свобод людини (шляхом вжиття заходів, зокрема юридичних, для попередження, профілактики порушення прав і свобод);

3) захист прав і свобод людини (відновлення порушеного правомірного стану, притягнення порушників до юридичної відповідальності). [207, с. 7].

Тож, поняття «захист прав дитини» є вужчим за своїм змістом, ніж поняття «забезпечення» і співвідноситься з ним як частина цілого.

Захист прав дитини є об'єктивною необхідністю, тому що всі права, надані особистості і не забезпечені необхідними засобами захисту у випадку їх порушення, носять виключно декларативний характер.

З огляду на викладене, вважаємо, що захист прав дитини в Україні являє собою визначену чинним законодавством України систему правових, організаційних, матеріально-правових, процедурно-процесуальних та інших заходів, що здійснюються органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, громадянами і інститутами громадянського суспільства з метою забезпечення прав дитини [241, с. 357-358].

Ретельне вивчення законодавчих актів, а також наукової літератури може свідчити, що захист прав дитини передбачає:

- 1) право на захист;
- 2) форми захисту;
- 3) примусові засоби захисту (міри захисту і міри відповідальності).

При цьому захист права може мати місце лише при наявності прав дитини на захист своїх права, встановленого конституцією та законами.

У загальній теорії права та в галузевих науках право на захист тлумачиться по-різному. На думку В.П. Грибанова, право на захист є однією з правомочностей суб'єктивного права, що дає змогу застосувати до правопорушника заходи примусового впливу [48, с. 155]. Натомість, О.В. Іванов вважає, що право на захист не є властивістю самого

суб'єктивного права. Воно є самостійним правом, хоча й тісно пов'язане із суб'єктивним правом [72, с. 47 - 48].

Проаналізувавши наведені позиції, вбачаємо за доцільне висловити власну точку зору на вирішення цього питання. На наше переконання, право на захист є самостійним, універсальним, конституційним правом дитини. Воно носить як ретроспективний, так і перспективний характер. Тобто кожна дитина в будь-який дозволений державою спосіб може захищати своє право, якщо мало місце його порушення (ретроспектива). Водночас, право на захист передбачено (встановлено) законодавчо та існує незалежно від того, відчуває потребу в ньому дитина чи ні (перспектива).

Зміст права на захист полягає в існуванні двох видів можливостей: а) матеріально-правових; б) процесуальних (а в конституційному праві – процедурно-процесуальних, у силу не завершеності формування конституційного процесуального права).

З огляду на це, право на захист має матеріально-правовий та процесуальний зміст. При цьому, зазначені складові перебувають у нерозривному дихотомічному зв'язку, адже без процесуальних можливостей реалізація будь-якого матеріального права була б неможливою.

У цьому сенсі слід погодитись з П.М. Рабіновичем, який вважає, що матеріально-правовий зміст права на захист охоплює: право людини використовувати проти правопорушника і для захисту свого права власні дозволені законом примусові дії (самозахист); право уповноваженої особи самій застосовувати до правопорушника заходи оперативного впливу; право людини звернутися до органів державної влади й місцевого самоврядування або громадських об'єднань із вимогою примусити зобов'язану особу до правомірної обов'язкової поведінки; право звернутися в міжнародні організації із захисту прав і свобод людини, якщо вичерпані всі наявні внутрішньодержавні засоби правового захисту [208, с. 32 - 40].

Тобто, для захисту своїх прав дитина може використовувати лише свої власні сили або звернутись по допомогу до уповноваженого державою суб'єкта. Таке рішення може прийматись дитиною на власний розсуд.

У свою чергу, процесуальний зміст права на захист передбачає:

- право людини звернутися за захистом порушеного права в будь-який орган державної влади й місцевого самоврядування або громадського об'єднання в будь-якій законній формі;
- право на користування будь-якими передбаченими законом процесуальними правами і процедурами, встановленими для даної конкретної форми захисту права;
- право на оскарження в судовому, адміністративному або громадському порядку рішення компетентного органу з конкретної справи.

Право на захист дитина може реалізувати в різних формах. Під формою захисту прав дитини, на нашу думку, слід розуміти передбачену національним законодавством систему особливих процедур, які застосовуються правомочним суб'єктом правовідносин у межах правозахисного процесу і спрямованих на відновлення (підтвердження) порушеного (оскарженого) права.

Механізм захисту прав дитини може застосовуватись на двох рівнях – міжнародному та внутрішньодержавному.

М.І. Неліп і О.О. Мережко у міжнародному механізмі гарантування прав і свобод людини виокремлюють засоби гуманітарної інтервенції, силові засоби захисту та засоби тиску. На їхній погляд, засоби гуманітарної інтервенції є неправовими, нелегітимними, оскільки вони суперечать принципам сучасного міжнародного права і створюють реальну загрозу як для мирних міждержавних відносин, так і для самих прав і свобод людини [139, с. 116]. Погоджуючись з таким висновком, зазначимо, що використання засобів гуманітарної інтервенції може розцінюватись як втручання у внутрішні справи держави. Тому випадки їх реалізації не є поширеними серед цивілізованих країн.

До міжнародних механізму гарантування прав дитини відносять засоби тиску (економічна блокада, ембарго, дипломатична ізоляція тощо), а також силові засоби захисту прав і свобод дитини. Такі засоби можуть носити економічний, політичний, військовий та інший характер та застосовуються

вони за рішеннями Ради Безпеки ООН і розглядаються як крайній захід розв'язання гуманітарних криз у світі.

Найбільш ефективними видаються політичні та правові засоби гарантування прав і свобод людини. Застосування політичних засобів позитивним чином впливає на співробітництво держав у гуманітарній сфері, яке визначає й внутрішньодержавну політику у цій та інших сферах суспільного життя країни. Окрім того, це справляє відповідний вплив на правові системи конкретних держав та визначає напрями розвитку їхнього національного законодавства.

Слід зазначити, що на вибір форми захисту права впливають:

- 1) характер матеріально-правових вимог, а також предмет захисту;
- 2) особливості та характер компетенції органа, яким може бути розглянута дана вимога (наприклад, органи опіки чи піклування, органами прокуратури тощо);
- 3) особливості порядку (процедури) розгляду заяви, акта, скарги (наприклад, судовий розгляд позовної заяви; розгляд звернення органами державної влади чи місцевого самоврядування);
- 4) конкретні юридичні та фактичні обставини, в яких опинилась особа, чиє право було порушено, а також її реальними можливостями самостійно захистити це право.

Тож для найбільш ефективного захисту права дитини необхідно якомога повніше враховувати зазначені фактори і правильно обрати форму захисту права.

За суб'єктом застосування заходів примусового характеру до правопорушника розрізняють такі основні форми захисту права: 1) юрисдикційна; 2) неюрисдикційна.

Перша з них являє собою діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування, їх посадових осіб, а також інститутів громадянського суспільства по відновленню порушеного права, здійснювану в межах встановлених законом процедур, результатом якої є рішення справи по суті. Натомість, неюрисдикційна форма захисту - це сукупність дій

(заходів) власне уповноважених осіб по відновленню (підтвердженню) порушеного (оскарженого) права без звернення за допомогою до компетентних органів і організацій.

Юрисдикційна форма захисту прав дитини може здійснюватись у таких формах: 1) судова; 2) несудова (адміністративна і громадська); 3) нотаріальна.

Судова форма захисту суб'єктивних прав дитини є однією з основних. Вона дозволяє забезпечити максимально ефективний захист дитини гарантується Конституцією України (стаття 55), КПК України, ЦПК України, АП України, ЦК України. Особливе місце в забезпеченні права на судовий захист посідають конституційні гарантії, тобто правові умови і засоби, передбачені Основним Законом України, за допомогою яких досягається відновлення порушених прав [59, с. 25 - 30].

При використанні судової форми дитина може безпосередньо звернутись до суду за судовим захистом свого права. Це право закріплене, зокрема, у статті 8 Загальної декларації прав людини, якою передбачається, що «... кожна людина має право на ефективне відновлення в правах компетентними національними судами у випадку порушення основних прав, наданих їй конституцією або законом» [30, с. 14 - 19]. У пункті третьому статті 2 Міжнародного пакту про громадські і політичні права також записано, що кожна держава, яка бере участь у цьому пакті, зобов'язана забезпечити право на захист будь-якої особи судовими органами [135].

Правові гарантії судового захисту закріплюють можливість кожної дитини: а) робити власний вибір - звертатися чи не звертатися до суду за захистом своїх конституційних прав та свобод; б) вимагати від суду розгляду справ та винесення рішення згідно з чинним законодавством; в) оскарження судового рішення.

Так С.В. Тараненко цілком слушно вважає судову форму захисту прав людини найбільш демократичною і пристосованою для всебічного, повного та об'єктивного виявлення дійсних обставин і причин виникнення цивільних суперечок, кримінальних і адміністративних правопорушень [225, с. 141].

Адже суворе дотримання передбачених чинним законодавством судових процедур дозволяє досягти правильного та одноманітного застосовування норми матеріального права та у кінцевому результаті досягти об'єктивного вирішення справи по суті.

Слід зазначити, що у державах з усталеною демократією судам належить центральне місце у всій правовій системі держави. У таких країнах саме суд уособлює справжнє право і справедливість. При цьому спостерігається певна закономірність. Чим вище авторитет суду і правосуддя в цілому, чим більшу самостійність і незалежність має суд у взаємовідносинах із представницькими органами й органами управління, тим надійніше захищені від можливих порушень права і свободи громадян.

Основною функцією судової влади є правосуддя, яке являє собою цілеспрямовану діяльність суду, що здійснюється в передбаченому законом порядку і полягає в розгляді і вирішенні конфліктів, пов'язаних із дійсним або припустимим порушенням норм права. Ця теза знайшла своє відображення у низці положень Конституції України. Зокрема, у статті 55 Основного Закону на суди покладено завдання захисту прав і свобод людини. Відповідно до частини другої статті 124 Конституції України «... юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі» [106]. Отже, кожен факт порушення права дитини, що охороняється законом, може розглядатися судом.

Докладніше це питання розкрито у підрозділі 3.3. дисертаційного дослідження. Тому зазначимо лише, що відповідно до частини п'ятої статті 124 Конституції України вироки, ухвали і постанови суду, які набрали законної сили, є обов'язковими для всіх державних і громадських підприємств, установ і організацій, посадових осіб, громадян і підлягають виконанню на всій території України. Такі рішення суду можуть бути оскаржені в установленому законом порядку. Це означає, що будь-який учасник процесу, в тому числі позивач, відповідач (у цивільному, адміністративному), потерпілий, підозрюваний, обвинувачений чи

засуджений (у кримінальному процесі) можуть оскаржити незаконне, на їхній погляд, судове рішення в апеляційній чи касаційній інстанції.

Несудова (адміністративна і громадська) форма захисту прав дитини може здійснюватись:

- 1) органами державної влади і місцевого самоврядування, їх посадовими особами;
- 2) інститутами громадянського суспільства, насамперед громадськими організаціями, та їх представниками.

До першої групи суб'єктів, які можуть застосовувати несудову форму захисту прав дитини, належать: Верховна Рада України й Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Президент України й Уповноважений Президента України з прав дитини (подальша доля цього консультативно-дорадчого органу при Президентові України з 2014 року не відома), Кабінет Міністрів України, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, місцеві державні адміністрації, Верховний Суд України і суди загальної юрисдикції, Конституційний Суд України, місцеві ради і їх виконавчі комітети, сільські, селищні, міські голови, органи самоорганізації населення на місцях тощо.

До другої групи відносять, у першу чергу, громадські організації, які працюють в інтересах дітей, виступають за ратифікацію Україною Конвенції про захист дітей та співробітництво з питань міждержавного усиновлення. До таких належать, наприклад, Благодійний Фонд «Розвиток України», Представництво благодійної організації «Надія і житло для дітей» в Україні, Партнерство «Кожній дитині», Всеукраїнська Фундація «Захист Прав Дітей», Український Фонд «Благополуччя дітей», Альянс «Україна без сиріт», Організація «Право на здоров'я», Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда - Україна». Важлива роль у захисті конституційних прав дитини в Україні належить і адвокатурі, профспілкам, релігійним громадам, іншим інститутам громадянського суспільства.

На наш погляд, особливе місце посідають дитячі громадські організації, які переважно виникають і діють на базі навчально-виховних

закладів, створюючи додаткові можливості для педагогічного впливу на особистісний розвиток дитини. Вони мають достатній потенціал, щоб стати самостійним інститутом, який забезпечує соціальне становлення особистості, залучаючи її до суспільно-корисних справ, формує активну життєву позицію, задовольняючи інтереси особистості, і сприяє її подальшому розвитку.

Нотаріальна форма захисту прав дитини полягає, перш за все, у забезпеченні захисту і охорони важливих прав та інтересів дитини, які стосуються їхніх майнових прав. Підтверджуючи законність і достовірність нотаріальної дії, надаючи правові консультації, роз'яснення наслідків вчинення нотаріальної дії, нотаріус виконує ще одне завдання - запобігає можливим порушенням прав дитини.

Нотаріальна форма захисту прав дитини має низку ознак, серед яких варто звернути увагу на такі:

- у нотаріальному процесі не вирішуються спірні питання, що стосуються прав дитини;
- нотаріальні акти, у тому числі такі, що стосуються реалізації прав дитини, вчиняються на підставі фактів, у наявності яких нотаріуси можуть впевнитися безпосередньо на підставі наданих документів;
- нотаріус діє одноособово і має свою специфічну компетенцію;
- у разі неможливості встановити певні обставини за допомогою доказів, якими володіє особа, нотаріус не може вчиняти нотаріальне провадження та роз'яснює особі її можливість звернення до суду за встановленням відповідної обставини або факту.

Видається доцільним зазначити, що захист прав дитини нотаріальними органами не має остаточного характеру. Акти нотаріальних органів можуть бути оскаржені в суді чи арбітражному суді. Крім того, захист права дитини нотаріальним органом не здійснюється, якщо вимога оспорується іншою стороною.

3.2. Нормативно-правовий механізм захисту конституційних прав дитини в країні та шляхи його удосконалення

Конституцією України визначено, що діти в нашій країні мають ті самі конституційні права, що й усі громадяни, зокрема, право на життя, достатній життєвий рівень, охорону здоров'я, освіту, житло, медичну допомогу та медичне страхування, безпечне і здорове довкілля тощо. Забезпечення прав дітей є пріоритетом держави, за порушення прав дитини встановлена посилена відповідальність, за будь-яке насильство над дитиною, її експлуатацію передбачено відповідальність за законом.

Статтею 52 Основного Закону проголошено, що «... діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони в шлюбі чи поза ним» [106]. Утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладаються на державу.

Крім матеріального закріплення прав і свобод, у статті 55 Конституції України закладено правові засади конституційного механізму захисту прав і свобод людини, яка включає систему судів України як центральну ланку в системі захисту прав людини, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, міжнародні судові та інші органи, членом або учасницею яких є Україна. Цей механізм також передбачає захист прав дитини та є системоутворюючим у цій надзвичайно важливій сфері суспільного життя.

Отже, конституційний механізм реалізації конституційних прав дитини в Україні являє собою динамічний взаємозв'язок дитини як носія права та відповідного державного органу, що здійснюється у процесуальному режимі реалізації правоохоронних відносин з метою захисту суб'єктивного права.

Ефективність гарантій конституційних прав дитини залежить від низки чинників, серед яких слід назвати такі:

- рівень розвитку та втілення в правотворчу й правозастосовну практику принципів демократії та верховенства права;

- стан економіки, засобів розподілу життєвих благ;
- наявність гармонійно розвиненого і консолідованого громадянського суспільства;
- рівень правового виховання і культури населення тощо.

На наш погляд, на рівень розвитку та втілення в правотворчу й правозастосовну практику принципів демократії та верховенства впливають насамперед такі чинники як: 1) наявність писаної конституції, чинність якої не може бути призупинено довільно, та жорсткої процедури її формальної прямої дії; 2) надійне законодавче забезпечення утвердження та гарантування конституційних прав і свобод, включно з правами дитини; 3) конституційні гарантії стримування надмірного посилення виконавчої влади; 4) наявність компетентних і ефективно діючих органів представницької влади на загальнодержавному та місцевому рівні; 5) закріплення в конституції основних прав дитини, що відповідають міжнародним стандартам; 6) наявність незалежної судової влади у вигляді існування ефективних судів загальної і спеціальної юрисдикції і незалежних у своїй діяльності суддів; 7) наявність компетентного, високоефективного та авторитетного органу конституційної юрисдикції.

Під конституційним механізмом захисту прав дитини, на нашу думку, слід розуміти закріплені в Конституції та законодавстві України форми діяльності, які здійснюються відповідними органами державної влади, органами місцевого самоврядування та їх посадовими особами, громадськими організаціями та окремими громадянами з метою запобігання порушення прав дитини, а також у випадках, коли має місце факт порушення прав дитини і існує необхідність відновлення порушеного права.

У запропонованому визначенні міститься вказівка на те, що суб'єктами захисту прав дитини є не тільки органи державної влади та їх посадові особи, але й громадські організації та окремі громадяни. Такий підхід, як нами уже

зазначалось, дозволяє розширити суб'єктний склад цих правовідносин, що має забезпечити більш якісні та надійні гарантії прав дитини.

Разом із тим, дієвість механізму захисту конституційних прав дитини в Україні залежить, у першу чергу, від ефективності його нормативно-правової складової.

Необхідно зазначити, що одним із найбільш значущих та визначальних кроків у створенні в Україні конституційного та законодавчого механізмів реалізації конституційних прав дитини стало прийняття Лігою Націй у 1924 році Женевської декларації прав дитини. Ця Декларація є стрижневим міжнародно-правовим документом, на основі якого були напрацьовані інші міжнародно-правові акти у цій, поза сумнівом, одній з найбільш важливих сфер суспільних відносин. Зокрема, у пункті першому статті 24 Загальної декларації прав людини, прийнятій ООН у 1948 р., а також Міжнародному пакті про громадянські і політичні права записано, що кожна дитина без будь-якої дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, національного чи соціального походження, майнового стану або народження має право на такі заходи захисту, які є необхідними в її становищі, як малолітньої, з боку її сім'ї, суспільства і держави.

Теза про те, що людство зобов'язане давати дитині все краще, що воно має у своєму розпорядженні, як видається, стала наріжною у Декларації прав дитини, прийнятій ООН 1959 році. Так, у преамбулі цієї Декларації записано, що дитина через її фізичну, розумову незрілість має потребу в спеціальній охороні і турботі, включаючи належний правовий захист як до, так і після народження. З огляду на це, існує нагальна необхідність у закріпленні основних соціальних і правових принципів захисту благополуччя дітей на національному і міжнародному рівнях, які мають на меті привернути увагу світової громадськості до глобальної проблеми забезпечення прав дитини.

20 листопада 1989 року на сесії Генеральної Асамблеї ООН прийнято Конвенцію про права дитини, яка цілком справедливо вважається міжнародною

дитячою конституцією. Конвенцією з-поміж іншого запроваджено сучасні універсальні стандарти, які слугують орієнтирами в унормуванні питань забезпечення прав дітей у світі й у кожній державі зокрема.

27 лютого 1991 року Україна однією з перших серед країн - членів ООН - ратифікувала Конвенцію, чим взяла на себе зобов'язання вживати всіх необхідних заходів для забезпечення та підтримання на належному рівні захисту прав та інтересів дитини. Тому цілком природним є те, що положення цього міжнародно-правового документа знайшли своє відображення в Конституції України. Зокрема, у статті 52 Основного Закону закріплено один із найважливіших принципів - принцип рівності прав дітей, відповідно до якого «... діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним» [106].

Таким чином, міжнародно-правові гарантії захисту прав дитини конвенційного характеру знайшли своє послідовне втілення спочатку в Конституції України, а потім у законодавчих та інших нормативно-правових актах нашої держави. Однак, доводиться констатувати, що в Основному Законі України немає закріплення такого важливого принципу найкращого забезпечення інтересів дітей, який проголошено в пункті першому статті 3 Конвенції про права дитини, який полягає у тому, що в усіх діях щодо дітей, незалежно від того здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини. Як видається, відсутність закріплення в українському законодавстві наведеного вище принципу призводить до того, що в нашій країні не враховується визнаний в усьому світі новий підхід до становища дитини в суспільстві як рівноправного члена такого суспільства, а не як дорослого у майбутньому, який до досягнення повноліття залишається об'єктом піклування.

Слід зазначити, що суттєве значення в забезпеченні прав дитини мають правові гарантії, до яких відносять:

- невідчужуваність і непорушність конституційних прав і свобод;
- право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, посадових осіб;
- право на правову допомогу тощо.

При розробленні Конституції України ці чинники були враховані та знайшли своє відображення у встановлених Основним Законом правових гарантіях прав і свобод дитини до яких, як видається, слід віднести:

1) неможливість внесення змін до Конституції України, якщо такі зміни передбачають скасування чи обмеження прав та свобод людини і громадянина (частина перша статті 157 Конституції України);

2) покладення на державу обов'язку дотримуватися і захищати права та свободи людини і громадянина (частина друга статті 3 Конституції України);

3) визнання прямої дії норм Конституції України, у тому числі тих, які закріплюють права та свободи людини і громадянина в Україні (частина третя статті 8 Конституції України);

4) встановлення в нормах Конституції України та інших законодавчих актах юридичної відповідальності громадян, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та посадових осіб за порушення прав і свобод дитини в Україні;

5) конституційне визнання права кожної дитини без будь-яких виключень чи обмежень захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань усіма засобами, не забороненими законом (частина п'ята статті 55 Конституції України);

6) конституційне визнання права особи на правову допомогу (стаття 59 Конституції України);

7) конституційне закріплення права кожного на судовий захист (частина перша статті 55 Конституції України);

8) закріплення в Конституції України та інших законодавчих актах демократичних принципів судочинства (статті 58 - 63, 129 Конституції України), гуманного ставлення до осіб, притягнутих до кримінальної та адміністративної відповідальності (статті 28 - 29 Конституції України);

9) конституційне закріплення системи спеціальних державних органів, до компетенції яких належать повноваження щодо захисту конституційних прав і свобод людини (Конституційний Суд України);

10) закріплення в Конституції України інших видів гарантій прав і свобод людини (основ демократичної системи влади, основних напрямів соціально-економічної політики України як соціальної держави).

Виявлені правові гарантії реалізовані у ряді положень Конституції України. Так, у статті 3 Основного Закону записано, що «... людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю». Статтею 28 Конституції України дитині гарантовано право на повагу до її гідності. «Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність поводженню чи покаранню». У статті 52 записано, що «... будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються законом» [106].

Зазначені конституційно-правові приписи знайшли своє відображення у законодавчих актах, положення яких мають на меті попередження насильства та жорстокого поводження з дітьми. Так, Законом України «Про охорону дитинства» визначено правові й організаційні основи попередження насильства в сім'ї, а також органи та установи, на які покладається здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї. Статтями 115, 116, 117, 119, 120, 121, 122, 123, 125, 126, 127, 128, 129, 135, 136, 152, 153, 155, 156, 166, 167, 194, 195 КК України [114] передбачено відповідальність за вчинення фізичного, сексуального, психологічного та економічного насильства в сім'ї.

Постановою Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2003 р. № 616 затверджено «Порядок розгляду заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї або реальну його загрозу». Цим документом визначено процедури прийняття, обліку та розгляду заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї або реальну його загрозу.

На підставі вказаних положень Основного Закону в Україні згодом було прийнято низку нормативно-правових актів, які регулюють суспільні відносини у сфері забезпечення, у першу чергу, конституційних прав дитини. В Україні станом на травень 2013 року діє понад 15 законодавчих актів (кодекси та закони України), біля 20 актів Президента України (укази та доручення), більше 10 постанов Кабінету Міністрів України, якими унормовуються відповідні суспільні відносини у сфері забезпечення прав дитини [143].

Законом України «Про охорону дитинства», ухваленим Верховною Радою України 26 квітня 2001 року, права та інтереси дитини визнані в нашій державі одним із стратегічних загальнонаціональних пріоритетів. Метою запровадження положень цього Закону є визначення та затвердження основних засад державної політики у цій сфері, а саме забезпечення реалізації конституційних прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист та всебічний розвиток особистості.

Слід зазначити, що одним із визначних кроків на шляху реалізації державної політики у сфері захисту дитини стало прийняття Сімейного кодексу України, основним завданням якого є утвердження, зміцнення сім'ї як соціального інституту. Окремі положення цього нормативно-правового акту спрямовані на забезпечення безпечного існування дитини. Так, у статті 150 Сімейного кодексу України передбачено норму, якою «... забороняються фізичні покарання дитини батьками, а також застосування ними інших видів покарань, які принижують людську гідність дитини». Окрім того, у Кодексі передбачається право дитини самотійно звертатись до суду та до інших

компетентних органів держави - в центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, в органи опіки та піклування, органи освіти та охорони здоров'я та інші в разі порушення її прав у сім'ї, насильства та жорстокого поводження.

Соціальний захист є поняттям досить широким, яке включає соціальне забезпечення, соціальне обслуговування, надання пільг та ін. Зважаючи на це, масив законодавства є значним, що призводить до виникнення ряду проблем. Недоліком є відсутність систематизації нормативно-правового матеріалу галузі, хоча передумови для цього є - у країні діє ряд кодифікованих нормативних актів (у вигляді законів про пенсійне забезпечення), інтенсивно розвивається законодавство про державне соціальне страхування. Проте, як зазначає І.М. Сирота, у сфері соціального захисту населення циркулює досить багато різних актів. Тільки пенсійне забезпечення здійснюється більше ніж у двадцяти законах [218, с. 40]. Вирішенням наявної проблеми могло б стати проведення кодифікації та систематизації нормативних актів та прийняття соціального кодексу, який би комплексно врегулював усю систему відносин у сфері соціального захисту та визначив би суб'єктний склад, організаційно-правові форми та види соціального захисту.

У 2005 році парламентом ухвалені закони України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» та «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей». Вказані нормативно-правові акти були прийняті з метою оптимізації нормативно-правового регулювання суспільних відносин у сфері соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Окрім того, положеннями Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», унормовано діяльність мережі існуючих у державі дитячих закладів, у тому числі лікувально-оздоровчих, призначених для утримання, виховання,

лікування, оздоровлення, відпочинку дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Водночас Законом України «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей» визначено загальні засади соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей, що повинно в подальшому забезпечити правове регулювання суспільних відносин у сфері реалізації бездомними особами і безпритульними дітьми прав і свобод, передбачених Конституцією та законодавством України. Окрім того, положення цього Закону передбачають створення належних умов для діяльності громадських та благодійних організацій, що працюють у сфері соціального захисту населення.

Економічною умовою соціального захисту є перш за все належний рівень економіки. Для здійснення матеріального забезпечення, надання дотацій, пільг, забезпечення обслуговування необхідні кошти, основна маса яких повинна надходити з державного бюджету. Соціальна спрямованість держави визначається за обсягом витрат на соціальну мету. На сьогоднішній день в Україні економічна ситуація не дозволяє здійснювати повноцінне забезпечення та реалізацію соціального захисту. Низький рівень заробітної платні призводить до мізерних відрахувань у пенсійний та соціальні фонди, що спричиняє низький рівень пенсійних та інших виплат, дефіцит бюджету Пенсійного фонду України тощо. Про існуючу проблему свідчить також відсутність Накопичувального фонду України, як одного з трьох рівнів пенсійного забезпечення, оскільки Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» передбачено створення Накопичувального фонду лише за умови економічного зростання країни протягом двох останніх років та виконання ще десяти умов. Отже, на сьогоднішній день в Україні існує проблема здійснення матеріального забезпечення населення, що ускладнює повноцінну реалізацію конституційних прав і свобод дитини.

Конституційні засади мають визначальне значення для здійснення права дитини на соціальний захист в Україні в аспекті захисту цього права як

соціального права людини, що визнане міжнародним співтовариством. Тому подальший розвиток соціального законодавства має сприяти посиленню та розширенню правових гарантій у сфері соціального захисту.

З метою впровадження міжнародних стандартів у цій сфері суспільних відносин внесені зміни до низки інших законодавчих актів, що сприяють посиленню соціальної захищеності сімей з дітьми.

Окрім того, видається доцільним зазначити, що впродовж останніх років в Україні реалізовувалась низка загальнодержавних програм, спрямованих на забезпечення прав дитини, у тому числі таких, як:

- Державна програма подолання дитячої безпритульності і бездоглядності на 2006 - 2010 роки (від 11 травня 2006 р. №623);
- Державна програма підтримки сім'ї на період до 2010 року (від 19 лютого 2007 р. №244);
- Державна програма боротьби з торгівлею людьми до 2010 року (від 7 березня 2007 р. №410);
- Державна цільова соціальна програма реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (від 17 жовтня 2007 р. №1242).

Постановою Верховної Ради України від 1 січня 2006 р. затверджена та введена в дію Державна цільова програма розвитку національного усиновлення дітей України «Кожній дитині - власну родину» на 2006 - 2016 роки. Уведення в дію положень цієї Програми повинно створити сприятливі умови для реалізації положень Конвенції ООН «Про права дитини» у частині, яка декларує, що пріоритетною формою влаштування дитини є сім'я, а також Закону України «Про охорону дитинства», яким визначено, що діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, обов'язково повинні бути передані під опіку чи піклування або на усиновлення, яке допускається виключно в інтересах дитини.

Із введенням у дію цієї Програми в Україні запроваджено систему контролю, яка забезпечить здійснення нагляду за дотриманням прав дітей після усиновлення в порядку, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 28 серпня 2003 року № 1377. Окрім того, її реалізація передбачає створення спрощеного механізму усиновлення дітей громадянами нашої держави, що має позитивно вплинути на стан забезпечення прав дитини.

Однак найбільш важливою подією, на наш погляд, стало ухвалення Верховною Радою України 5 березня 2009 року Закону України «Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року». Метою цієї Програми є забезпечення оптимального функціонування цілісної системи захисту прав дітей в Україні відповідно до вимог Конвенції ООН про права дитини та з урахуванням Цілей розвитку, проголошених Декларацією тисячоліття ООН, і стратегії Підсумкового документа Спеціальної сесії в інтересах дітей Генеральної Асамблеї ООН «Світ, сприятливий для дітей».

Програмою, зокрема, передбачаються системні заходи у сфері охорони здоров'я матері і дитини, протидії ВІЛ/СНІДу, туберкульозу та наркоманії, розвиток систем оздоровлення та відпочинку, освіти, соціального забезпечення та підтримки сімей з дітьми та ін.

У підрозділі 2.2. цього дисертаційного дослідження уже зверталась увага на виключну важливість підписання Президентом України указу від 24 травня 2011 р. № 597/2011 «Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні». Слід зазначити, що положення цієї Концепції покликані сприяти реалізації конституційних приписів щодо визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності найвищою соціальною цінністю, забезпечення кожній людині права на вільний розвиток своєї особистості. Концепція розроблена з огляду на рівень дитячої злочинності та в зв'язку з необхідністю розроблення державної політики у сфері захисту прав дітей, які потрапили у конфлікт із законом.

Концепція розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні визначає основні напрями розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх. Реалізація цих напрямів має посилити відповідальність сім'ї, суспільства та держави за процес виховання і становлення дітей, забезпечити додержання прав і свобод дітей, які потрапили в конфлікт із законом, шляхом підвищення рівня їх правового та соціального захисту, зменшити рівень дитячої злочинності.

Відповідно до змісту положень Концепції, розвиток кримінальної юстиції щодо неповнолітніх має передбачати здійснення таких заходів:

1) удосконалення превентивної та профілактичної роботи шляхом: підвищення ролі сім'ї та громадськості у процесі виховання дітей шляхом надання правової, консультативної та іншої інформаційної допомоги дітям, їх батькам та особам, які виконують обов'язки щодо виховання дітей; організації проведення низки комплексних освітніх заходів, спрямованих на підвищення професійних знань спеціалістів, які працюють з дітьми, стимулювання державою розвитку волонтерських програм; запровадження інноваційних, сформованих на основі відновного та проактивного підходів методів та форм роботи з дітьми, схильними до вчинення правопорушень; забезпечення відкритості та доступності широкій громадськості інформації про принципи, норми та правила, на яких ґрунтується законодавство про кримінальну юстицію щодо неповнолітніх; гарантування соціального патронажу неповнолітніх, які відбувають покарання у спеціальних виховних установах та закладах соціальної реабілітації або звільнені з них;

2) забезпечення під час здійснення дізнання, досудового слідства та правосуддя щодо неповнолітніх, які вчинили правопорушення, додержання їх прав з урахуванням вікових, соціально-психологічних, психофізичних та інших особливостей розвитку шляхом: забезпечення доступу неповнолітніх до безоплатної правової допомоги; підготовки працівників органів внутрішніх справ, суддів, прокурорів, адвокатів, працівників органів опіки і

підключення з питань здійснення дізнання, досудового слідства та правосуддя щодо неповнолітніх; запровадження спеціалізації суддів з розгляду судових справ щодо неповнолітніх; надання судам рекомендацій щодо призначення оптимальних заходів впливу (виховного та профілактичного характеру) до неповнолітніх, які вчинили правопорушення тощо;

3) сприяння розвитку програм відновного правосуддя щодо неповнолітніх, які вчинили правопорушення, шляхом: запровадження процедури медіації як ефективного засобу добровільного примирення потерпілого та правопорушника; сприяння формуванню у неповнолітнього правопорушника почуття відповідальності за свої вчинки, заохочення до взяття ним на себе відповідальності за заподіяну шкоду, а також до позитивних змін у його поведінці; залучення громадськості до розв'язання конфлікту в разі активної участі сторін у процесі відновлення порушених стосунків, примиренні та розробленні угод про відшкодування завданої правопорушником шкоди;

4) створення ефективної системи реабілітації неповнолітніх, які вчинили правопорушення, з метою їх перевиховання та ресоціалізації: розроблення корекційних, освітньо-інформаційних та психолого-педагогічних програм; розроблення і впровадження в систему реабілітації заходів виховного, профілактичного, культурного та духовного характеру; сприяння створенню служби пробації для неповнолітніх, однією з функцій якої має бути збір, узагальнення та надання суду інформації соціально-психологічного характеру про особу неповнолітнього правопорушника, а також забезпечення здійснення належного патронажу щодо неповнолітніх, які перебувають у спеціальних виховних установах або звільнені з них, сприяння їх соціальній адаптації та реінтеграції, зокрема шляхом забезпечення таких неповнолітніх соціальним житлом, надання допомоги у працевлаштуванні, отриманні освіти тощо.

Виключно важливим, на наш погляд, видається те, що в Концепції з - поміж інших передбачено такі заходи нормативно-правового забезпечення, як: удосконалення нормативно-правової бази у сфері захисту прав і законних інтересів неповнолітніх, зокрема, при притягненні їх до відповідальності; прийняття законів про безоплатну правову допомогу, медіацію (примирення), службу пробації; розроблення державної програми соціального захисту та реабілітації неповнолітніх, які вчинили правопорушення; підготовку пропозицій щодо створення єдиної системи взаємодії та адміністрування діяльності органів, що працюють з дітьми [190].

Реалізація положень цієї Концепції має забезпечити створення в Україні повноцінної системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх, спроможної забезпечити законність, обґрунтованість та ефективність кожного рішення щодо дитини, яка потрапила в конфлікт із законом, пов'язаного з її перевихованням та дальшою соціальною підтримкою, а також надати змогу сформувати у громадськості розуміння важливості питання особливого захисту прав і інтересів дітей, зменшити рівень дитячої злочинності.

Виключно важливим видається те, що відповідно до приписів статті 9 Конституції України набули чинності і стали частиною національного законодавства такі міжнародні документи у галузі прав дитини, як:

- Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії (ратифіковано 3 квітня 2003 року);
- Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах (ратифіковано 23 червня 2004 року із заявою);
- Угода про співробітництво держав - учасниць Співдружності Незалежних Держав із питань повернення неповнолітніх у держави їх постійного проживання (ратифіковано 12 січня 2005 року);
- Конвенція про кіберзлочинність (ратифіковано 7 вересня 2005 року із застереженнями і заявами);

- Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей (ратифіковано 11 січня 2006 року);
- Конвенція про стягнення аліментів за кордоном (приєднання – 20 липня 2006 року із заявою);
- Додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність, який стосується криміналізації дій расистського і ксенофобного характеру, вчинених через комп'ютерні системи (ратифіковано 21 липня 2006 р. із застереженнями);
- Європейська конвенція про здійснення прав дітей (ратифіковано 3 серпня 2006 року із заявою).

Відзначаючи в позитивному сенсі прагнення України впроваджувати у вітчизняне законодавство міжнародні стандарти щодо забезпечення прав дитини, видається доцільним звернути увагу на таке.

Ратифікуючи відповідні міжнародно-правові документи, Україна бере на себе певні зобов'язання, які мають договірну природу. Тобто в такому випадку йдеться про принцип добросовісного виконання державою своїх зобов'язань. Цей принцип передбачає, що держава, яка взяла на себе такі зобов'язання, повинна їх виконувати за Статутом ООН. Окрім того, Україна повинна виконувати зобов'язання, що випливають із загальновизнаних принципів міжнародного права та міжнародних договорів, які є чинними відповідно до загальновизнаних принципів міжнародного права. Так, у пункті X Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй від 24 жовтня 1970 року, записано, що держави-учасниці при реалізації своїх суверенних прав, включаючи право на встановлення своїх законів і адміністративних правил, повинні діяти відповідно до своїх юридичних зобов'язань згідно з нормами міжнародного права [53].

Юридичний зміст наведених вище принципів міжнародного права полягає у тому, що кожна держава повинна неухильно виконувати свої

міжнародно-правові зобов'язання. При цьому засоби реалізації цих зобов'язань визначаються національним правом, якщо інше не впливає з міжнародно-правової норми. Зокрема, у статті 27 Віденської конвенції про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 року закріплено зміст принципу добросовісного виконання своїх міжнародних зобов'язань, який полягає у тому, що держава-учасниця не може посилатися на приписи свого внутрішнього права для виправдання невиконання нею положень міжнародного договору [20].

Необхідно зазначити, що загалом конвенційні зобов'язання можуть визначатись як зобов'язання *erga omnes*. Для такого типу міжнародно-правових відносини характерним є те, що присутні в них зобов'язання відносяться до сфери захисту прав людини. При цьому виділяють два атрибути *erga omnes* зобов'язань:

- 1) універсальність - ці зобов'язання стосуються всіх держав у межах певного політико-правового поля;
- 2) солідарність, яка полягає в юридичній зацікавленості всіх держав-учасниць у захисті цих зобов'язань [241].

Водночас, слід зауважити, що такі зобов'язання не передбачають їх розщеплення на окремі двосторонні правовідносини. Вони можуть виконуватись або порушуватись у відношенні до всього співтовариства в цілому і до окремої країни-учасника.

Виключно важливим видається те, що особливістю сучасного міжнародного права є його обов'язкова сила для держав. Однак залишається на їхній розсуд вирішення питання про застосування норм міжнародного права в рамках національних правових систем. Тому для доктрини міжнародного права домінуючим вважається підхід, відповідно до якого немає необхідності визнавати примат міжнародного права по відношенню до національного законодавства. При цьому держави повинні дотримуватися норм міжнародного права, але тими шляхами, які самі оберуть.

Відповідно до принципу суверенної рівності держав (пункт перший статті 2 Статуту ООН) кожна держава має право визначати порядок взаємодії власного права з міжнародним правом. Разом з тим, Статут ООН передбачає, що кожна держава зобов'язана добросовісно виконувати свої міжнародні зобов'язання та підтримувати міжнародний мир та безпеку [53]. Тобто, кожна держава вільна обирати свій шлях виконання взятих на себе зобов'язань щодо захисту прав дитини в межах, визначених міжнародним правовим документом.

Таким чином, між нормами національного і міжнародного права у сфері захисту прав дитини цілком очевидною є їх ефективна взаємодія, а не паралельне існування цих двох систем чи примат однієї з них над іншою.

Визнання в Україні доктрини взаємодії міжнародного і національного права, а не примату міжнародного права відображено у статті 9 Основного Закону. У частині першій цієї статті записано, що норми міжнародних договорів України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, стають джерелом національного права. Ці конституційні приписи знайшли своє відображення в Законі України про «Міжнародні договори України», яким встановлено порядок вирішення колізій між нормами національного законодавства (за винятком Конституції України) та нормами міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України на користь останніх.

З огляду на взяті зобов'язання щодо забезпечення надійного захисту прав дітей в Україні створена система охоронних норм, які передбачають юридичну (у тому числі адміністративну та кримінальну) відповідальність за найбільш суспільно небезпечні порушення прав та інтересів дитини. На правильність такого рішення можуть указувати статистичні дані МВС України. Так, упродовж 2011 року в нашій державі зареєстровано майже 10 тис. злочинів, потерпілими у яких стали саме діти. З них понад чверть –

тяжких і особливо тяжких. При цьому в 2011 році від злочинів потерпіло більше 8 тис. дітей [163, с. 235].

Низкою статей КК України передбачено відповідальність за вчинення суспільно небезпечних діянь, які посягають на життя і здоров'я, а також інші конституційні права дитини, зокрема за:

- умисне вбивство малолітньої дитини або жінки, яка завідомо для винуватого перебувала у стані вагітності (пункт другий частини другої статті 115);
- умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини під час пологів або відразу після пологів (стаття 117);
- завідоме залишення без допомоги матір'ю своєї новонародженої дитини, якщо матір не перебувала в обумовленому пологами стані (частина друга статті 135);
- ненадання допомоги малолітньому, який завідомо перебуває в небезпечному для життя стані при можливості надати таку допомогу або неповідомлення про такий стан дитини належним установам чи особам (частина друга статті 136);
- неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей (стаття 137);
- підміну чужої дитини, вчинену з корисливих або інших особистих мотивів (стаття 148);
- експлуатацію дитини, яка не досягла віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування, шляхом використання її праці (стаття 150);
- використання батьками або особами, які їх замінюють, малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (систематичне випрошування грошей, речей, інших матеріальних цінностей у сторонніх осіб) (стаття 150-1);
- ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (стаття 164);
- незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння) (стаття 169);

- скорочення дітонародження чи запобігання йому в будь-якій національній, етнічній, расовій чи релігійній групі, або насильницьку передачу дітей з однієї групи в іншу (стаття 442) [114].

Як видається, уже саме існування зазначених вище кримінально-правових норм, їх правильне та своєчасне застосування, а також сама загроза можливого застосування у випадку вчинення відповідного суспільно небезпечного діяння утворює доволі дієвий механізм правового захисту інтересів дитини.

З огляду на вище викладене, показовим, на наш погляд, є те, що в останні кілька років питання посилення відповідальності за вказані правопорушення займають чільне місце серед пріоритетів у суб'єктів права законодавчої ініціативи. Так, наприклад, під час дев'ятої сесії шостого скликання Верховна Рада України розглянула 21 законопроект, що безпосередньо або опосередковано стосувалися питання прав дитини. З них:

- 10 - прийняті та підписанні Президентом України;
- 4 - пройшли перше читання;
- 6 - відхилено, знято з розгляду, не включено до порядку денного чи не були підтриманні парламентом;
- 1 - повернуто на доопрацювання.

Ініціаторами 14 розглянутих законопроектів були 27 народних депутатів, з яких лише 4 доопрацьовувались у Верховній Раді України (з них 3 прийняті та 1 законопроект відхилено).

До проектів, які доопрацьовувались у ВРУ, пропозиції надали 48 парламентарів та Національний банк України. Найбільше депутатів (36 осіб) вносили правки до проекту закону № 9127 (проект Закону України «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень»). Вказаний законопроект був поданий до Верховної Ради України Кабінетом Міністрів України в порядку законодавчої ініціативи відповідно до статті 93 Конституції України. Його метою було приведення положень національного законодавства

України у відповідність з Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод шляхом запровадження комплексу ефективних засобів, які б забезпечили безумовне виконання рішень суду вказаної категорії. 5 червня 2012 року цей законопроект було прийнято у другому читанні та в цілому.

Найактивнішою фракцією у ініціювання та доопрацювання проектів законів, які впливають на дітей і були розглянуті на 9 сесії шостого скликання, була Фракція Блоку «Наша Україна - Народна Самооборона» (20 депутатів із 65).

На наш погляд, повинно викликати занепокоєння те, що дослідження місць утримання дітей, які перебувають у конфлікті із законом, може свідчити про нагальну необхідність внесення змін до законодавчих актів, якими регулюються питання участі дітей у кримінальному провадженні [163, с. 235]. Як видається, для цього необхідно створити систему спеціальних заходів (у тому числі й нормативно-правових), які б забезпечували належний захист дітей (потерпілих, свідків, а також тих, що підозрюються чи звинувачуються у вчиненні правопорушення). Вживання таких заходів передбачено в частині першій статті 19 Конвенції ООН про права дитини, де передбачається, що «... держави-учасниці вживають усіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітніх заходів із метою захисту дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка турбується про дитину» [93].

Окрім того, Конституцією та законами України передбачено систему інституційних гарантій, до яких належать насамперед суди, а також Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів та місцеві державні

адміністрації, Уповноважений Верховної Ради з прав людини, прокуратура, адвокатура та деякі інші, в тому числі міжнародно-правові установи.

Докладніше це питання розглядається в підрозділі 3.3. цього дисертаційного дослідження.

Усе наведене вище дає підстави виокремити основні напрями державної політики у сфері створення конституційно-правових основ захисту прав дитини в Україні. Як видається, такими є:

- забезпечення прав, свобод і законних інтересів дитини;
- охорона життя та здоров'я дитини;
- недопущення дискримінації дитини;
- захист честі та гідності дитини;
- забезпечення рівності прав і можливостей дітей;
- удосконалення правових основ гарантій прав дитини;
- забезпечення неухильного додержання вимог законодавчих актів щодо гарантій прав дитини;
- забезпечення відкритості та прозорості діяльності державних органів та їхніх посадових осіб щодо забезпечення та захисту прав, свобод і законних інтересів дитини;
- сприяння фізичному, інтелектуальному, духовному та моральному розвитку дітей;
- підготовка, підвищення кваліфікації та перепідготовка кадрів, які здійснюють діяльність у сфері захисту прав дитини;
- виховання у дітей почуття патріотизму, толерантності та миролюбства;
- залучення дитини до історичних і національних традицій, духовних цінностей Українського народу та кращих надбань світової культури;
- розвиток особистості дитини, її наукової, технічної та художньої творчості, підтримка різноманітних дитячих соціальних ініціатив;
- формування у дитини високого рівня правосвідомості та правової культури;

- співробітництво між органами державної влади і органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами та громадянським суспільством і його інститутами (громадськими правозахисними організаціями тощо) з метою забезпечення та захисту прав дитини;
- розвиток співробітництва органів державної влади і органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб з міжнародними органами (Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ)) і міжнародними організаціями, які здійснюють діяльність у сфері захисту прав дитини;
- сприяння соціальній адаптації дітей, зниженню кількості правопорушень серед неповнолітніх.

Як видається, саме на цих напрямках державної політики у сфері захисту прав дитини Українська держава й повинна зосередити свою діяльність, удосконалюючи насамперед нормативно-правову складову механізму захисту конституційних прав дитини в Україні.

3.3. Інституційний механізм захисту конституційних прав дитини в Україні

В Україні створена і функціонує система органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, які відповідно до їхніх функцій та повноважень зобов'язані утверджувати і захищати конституційні права дитини в Україні. До таких органів Конституція України відносить:

- Президента України, як гаранта прав і свобод людини і громадянина (стаття 102 Конституції);
- Верховну Раду України, яка у межах своїх повноважень визначає права і свободи людини та громадянина, а також державну політику у сфері захисту цих прав і свобод, здійснює парламентський контроль за

дотриманням прав і свобод людини в Україні (частина перша статті 85 Конституції);

- Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (частина 17 статті 85);
- Кабінет Міністрів України, який вживає заходів щодо реалізації державної політики у сфері забезпечення прав і свобод людини та громадянина (частина друга статті 116 Конституції);
- місцеві державні адміністрації на відповідній території, які повинні забезпечувати додержання прав і свобод громадян (частина друга статті 119 Конституції);
- суди загальної юрисдикції та спеціалізовані суди (статті 125, 129);
- Конституційний Суд України (статті 147, 148);
- адвокатуру;
- прокуратуру, інші правоохоронні органи України.

Відповідно до пунктів третього та п'ятого статті 85 Конституції України Верховна Рада України здійснює захист прав і свобод людини і громадянина через законотворчу діяльність шляхом законодавчого регулювання діяльності учасників відповідних суспільних відносин, а також визначає засади внутрішньої та зовнішньої політики у цій сфері суспільного життя.

Окрім того, відповідно до статті 11 Закону України «Про комітети Верховної Ради України», комітети Верховної Ради України здійснюють такі функції: 1) законопроектну; 2) організаційну; 3) контрольну [187].

У статті 14 Закону України «Про комітети Верховної Ради України» записано, що з - поміж іншого контрольна функція комітетів Верховної Ради України полягає в:

- аналізі практики застосування законодавчих актів у діяльності державних органів, їх посадових осіб з питань, віднесених до предметів відання комітетів, підготовці та поданні відповідних висновків та рекомендацій на розгляд Верховної Ради України;

- організації та підготовці за дорученням Верховної Ради України парламентських слухань;
- організації та підготовці слухань у комітетах;
- взаємодії з Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини;
- направленні матеріалів для відповідного реагування в межах, установлених законом, органам Верховної Ради України, державним органам, їх посадовим особам [187].

У багатьох державах світу впродовж доволі тривалого часу діють спеціальні служби омбудсмана, які відповідають за своєчасне й адекватне реагування влади на звернення та скарги громадян. В одних країнах ця служба представлена однією особою (Австрія, Велика Британія, Іспанія, Польща, Португалія, Росія, Франція та ін.), в інших - колегіальними органами (Угорщина та ін.) [133, с. 126-154]. У багатьох державах світу, до прикладу в Російській Федерації, діють спеціалізовані дитячі омбудсмани.

До повноважень служби омбудсмана традиційно належать:

- розгляд скарг громадянина, в тому числі й дитини, на порушення його конституційних прав;
- проведення розслідування за власною ініціативою, якщо є підозра, що дії адміністрації порушують закон або суперечать справедливості й доцільності, чи є факти зловживання владою.

Крім того, омбудсман має право запрошувати необхідних осіб, вимагати пред'явлення документів, вести допит будь-якої особи, вимагати від будь-яких осіб співпраці та використовувати їх знання при розслідуванні. Однак акти й рішення, які він приймає, не мають юридичної сили.

Сфера діяльності омбудсмана - це відносини між громадянином і представниками держави (органами, посадовими і службовими особами). При цьому до його компетенції не належать справи, у яких громадяни взаємодіють між собою.

В Україні з прийняттям Конституції у 1996 році також запроваджено службу омбудсмана. Згідно з частиною 17 статті 85 Конституції України до

повноважень Верховної Ради України належать: призначення на посаду та звільнення з посади Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; заслуховування щорічних доповідей про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні.

Більш детально повноваження Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини визначено в Законі України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23 грудня 1997 р. Згідно з цим Законом, парламентський контроль за дотриманням конституційних прав і свобод людини і громадянина та захист прав кожного на території України і в межах її юрисдикції здійснює на постійній основі Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. У своїй діяльності Уповноважений керується Конституцією, законами України та чинними міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України.

Сферою застосування Закону є відносини, що виникають при реалізації прав і свобод людини та громадянина між громадянином України, незалежно від місця його перебування, або іноземцем чи особою без громадянства, які перебувають на території України, та органами державної влади, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, підприємствами, установами, організаціями, незалежно від форм власності, та їх посадовими і службовими особами.

Метою парламентського контролю за дотриманням конституційних прав і свобод людини та громадянина, що його здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, є:

- захист прав і свобод людини та громадянина, проголошених Конституцією, законами України та міжнародними договорами України;
- дотримання та повага до прав людини і громадянина з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій та їх посадових і службових осіб;
- запобігання порушенням прав і свобод людини та громадянина або сприяння поновленню порушених прав; сприяння приведенню законодавства

України про права і свободи людини та громадянина у відповідність до Конституції України, міжнародних стандартів у цій галузі;

- поліпшення і подальший розвиток міжнародного співробітництва в галузі захисту прав і свобод людини та громадянина;
- запобігання будь-яким формам дискримінації щодо реалізації людиною своїх прав і свобод;
- сприяння правовій інформованості населення та захист конфіденційної інформації про особу.

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини здійснює свою діяльність на підставі звернень громадян про порушення прав і свобод людини та громадянина, які отримує за зверненнями громадян України, осіб без громадянства чи їхніх представників, народних депутатів України, а також за власною ініціативою. Він приймає та розглядає звернення громадян України, іноземців, осіб без громадянства або осіб, які діють у їхніх інтересах, у порядку, передбаченому Законом України «Про звернення громадян».

При розгляді таких звернень Уповноважений може чинити такі дії:

- відкривати провадження у справі про порушення прав і свобод людини і громадянина;
- давати роз'яснення з приводу заходів, яких має вжити особа, що подала звернення, направляти його (звернення) за належністю в органи, до компетенції яких належить розгляд справи;
- контролювати розгляд цього звернення або відмовляти в подальшому його розгляді.

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини не розглядає тих звернень, які розглядаються судами, зупиняє вже розпочатий розгляд, якщо заінтересована особа подала позов, заяву або скаргу до суду.

Відповідно до Закону, парламентський омбудсман повинен реагувати на порушення положень Конституції, законів України, міжнародних договорів України стосовно прав і свобод людини і громадянина. На відповідні порушення він реагує через конституційні подання та подання до

органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій, незалежно від форми власності, їх посадових і службових осіб.

Як відомо, конституційне подання вноситься Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини до Конституційного Суду України з приводу вирішення питання про відповідність Конституції закону України, чинного правового акта Верховної Ради України, акта Президента України та Кабінету Міністрів України, правового акта Автономної Республіки Крим, офіційного тлумачення Конституції та законів України.

Уповноважений здійснює свою діяльність незалежно від інших державних органів та посадових осіб. При цьому у статті 20 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» зазначено, що «... втручання органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності та їх посадових і службових осіб у діяльність Уповноваженого забороняється» [200].

Уповноважений наділений широким спектром повноважень щодо захисту прав дитини. Зокрема статтею 13 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» передбачено його дискретне право на невідкладний прийом посадовими особами, на безперешкодне відвідання органів влади, на присутність на засіданнях Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Конституційного Суду України, Верховного Суду України, Колегії прокуратури, інших колегіальних органів, на направлення до відповідних органів публічної влади акти реагування Уповноваженого.

У свою чергу, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, об'єднання громадян, підприємства, установи, організації, незалежно від форми власності, посадові та службові особи, до яких звертається Уповноважений, зобов'язані співпрацювати з ним, надаючи необхідну допомогу у вирішенні покладених на нього завдань.

Слід зазначити, що повноваження Уповноваженого з прав людини щодо здійснення контролю за станом дотримання та захисту прав людини, у тому числі дітей, ґрунтуються на вимогах міжнародних документів, що ратифіковані Україною, визначені й низкою інших законів України. Так, на виконання рекомендації Комітету ООН з прав дитини в структурі Секретаріату Уповноваженого створено спеціальний підрозділ - відділ захисту прав дитини та гендерної рівності, який здійснює системний моніторинг дотримання вимог Конвенції про права дитини та розглядає скарги, з якими звертаються безпосередньо діти або дорослі в інтересах дітей. До того ж, у кожному підрозділі Секретаріату один з фахівців спеціалізується на розгляді звернень щодо прав дітей.

Визначальну роль у забезпеченні захисту прав людини в Україні відіграє Президент України. Відповідно до статті 102 Конституції України Глава держави є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина. Він визначає напрями державної політики у цій сфері та зобов'язаний сприяти формуванню відповідного механізму контролю та забезпечення реалізації прав дитини. У межах своїх повноважень Президент України подає до Верховної Ради України законопроекти, якими передбачається унормувати певні питання забезпечення реалізації прав дитини, а також видає відповідні укази та розпорядження.

У виступі на Всеукраїнській нараді з питань захисту прав дитини зазначалося, що діти - це майбутнє будь-якого народу і держави. Молоде покоління визначатиме успіх політичного, економічного, інтелектуального та культурного поступу. Від спроможності української влади забезпечити гідне дитинство своїм наймолодшим громадянам безпосередньо залежить майбутнє незалежної України, її гідне місце у глобалізованому світі. Поза сумнівом, захист прав дитини – проблема багатовимірна. Вона охоплює низку різних аспектів [19].

Однак більш важливим ніж цитоване висловлювання видаються конкретні заходи, вжиті для поліпшення становища дітей в Україні. Тому, показовим, як на наш погляд, був Указ Президента від 1 червня 2013 р. № 312/2013 «Про додаткові заходи із забезпечення гарантій реалізації прав та законних інтересів дітей», виданий з метою сприяння реалізації прав і законних інтересів дітей, за підсумками Всеукраїнської наради з питань захисту прав дитини [170]. Цим Указом передбачено, зокрема, вжиття Кабінетом Міністрів України невідкладних заходів щодо вдосконалення порядку направлення дітей на лікування за кордон. Крім того, Президент України доручив у тримісячний строк:

- розробити з урахуванням досвіду міст Донецька, Кіровограда, Чернівців та затвердити положення про соціальну квартиру для дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та дітей із сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, а також сприяти вивченню та поширенню такого досвіду у регіонах України;
- ужити заходів щодо удосконалення наглядової, соціальної, виховної та профілактичної роботи кримінально-виконавчої інспекції під час здійснення контролю за поведінкою неповнолітніх, звільнених від відбування покарання з випробуванням або умовно-достроково.

Глава держави поставив завдання Кабінету Міністрів України розробити та внести в установленому порядку на розгляд Верховної Ради України законопроект про внесення змін до Закону України «Про відпустки» щодо надання одному із батьків-вихователів дитячого будинку сімейного типу права на відпустку по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, для догляду за дитиною з числа дітей-вихованців.

Особливу увагу було звернуто на необхідність унормування на законодавчому рівні питань ліцензування діяльності фізичних осіб - підприємців, які надають освітні послуги у сфері позашкільної освіти.

Крім того, Президент України наказав розробити та внести пропозиції щодо змін до низки чинних нормативно-правових актів, зокрема Закону

України «Про Державний бюджет України на 2013 рік», у яких передбачити видатки, необхідні для відкриття у поточному році на базі дитячого оздоровчого табору «Вимпел» Національного центру «Мала академія наук України» міжнародного центру дитячої наукової творчості та забезпечення його діяльності.

Глава держави доручив Міністерству охорони здоров'я України:

1) ужити додаткових заходів щодо забезпечення своєчасного здійснення закупівель і поставок лікарських засобів для лікування дітей, хворих на онкологічні та онкогематологічні, інші складні й рідкісні форми захворювань, вирішити питання стосовно формування запасу таких лікарських засобів у державних і комунальних закладах охорони здоров'я;

2) разом із Міністерством внутрішніх справ України розробити у тримісячний строк форму акта про дитину, покинуту в пологовому будинку, іншому закладі охорони здоров'я або яку відмовилися забрати батьки чи інші родичі, про підкинуту чи знайдену дитину та порядок заповнення такого акта у відповідність із нормами Сімейного кодексу України;

3) розробити та затвердити до 31 грудня 2013 року нормативно-правові акти щодо забезпечення належного функціонування системи надання комплексної медичної допомоги дітям, хворим на рідкісні захворювання.

Значну увагу глава держави приділяв і питанням освіти та культурного розвитку дитини, а також забезпеченню її дозвілля. Так, Міністерству освіти і науки України, Міністерству культури України, Міністерству молоді та спорту України було доручено:

1) опрацювати питання щодо визначення нових підходів до підготовки педагогічних працівників, тренерів-викладачів, спеціалістів та інших працівників позашкільних навчальних закладів та їх професійного розвитку, зокрема, запровадження у вищих педагогічних навчальних закладах і вищих навчальних закладах сфери культури спеціалізації «позашкільна освіта»;

2) разом із Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями,

вжити заходів щодо модернізації навчальної, матеріально-технічної бази позашкільних навчальних закладів.

3) розробити та затвердити в шестимісячний строк нормативи матеріально-технічного забезпечення позашкільних навчальних закладів, зокрема дитячих музичних, художніх та хореографічних шкіл, шкіл мистецтв, відповідними інструментами, приладдям та інвентарем.

Однак найбільшу стурбованість у Президента України викликали питання у сфері соціальної політики України. Тому Міністерству соціальної політики України запропоновано:

а) у тримісячний строк вжити заходів до вдосконалення методичного забезпечення діяльності органів опіки та піклування, зокрема щодо:

- обов'язковості додержання вимог Сімейного кодексу України при підготовці пропозицій щодо відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав, щодо позбавлення батьківських прав та врахування при цьому інформації стосовно вжиття вичерпних заходів із надання необхідної підтримки сім'ям з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах;
- недопущення випадків позбавлення осіб батьківських прав через їх бідність або інвалідність;
- підготовки кандидатів в усиновлювачі, опікуни, піклувальники, прийомні батьки, батьки-вихователі, надання відповідних висновків та рекомендацій зазначеним особам;
- здійснення нагляду за умовами проживання і виховання усиновлених дітей, соціального супроводу сімей, у яких виховуються прийомні діти, діти-вихованці та діти, які перебувають під опікою чи піклуванням, а також сімей з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах;

б) розробити та впровадити методику соціальної роботи з дітьми, які потерпіли від кримінальних правопорушень або стали свідками таких правопорушень;

в) розробити та затвердити до 2 вересня 2013 року показники оцінювання ефективності діяльності соціальних працівників, інших фахівців, які надають соціальні послуги сім'ям із дітьми;

г) внести у шестимісячний строк у встановленому порядку пропозиції щодо визначення порядку замовлення органами опіки та піклування соціальних послуг для дітей і сімей із дітьми, що надаються спеціалізованими закладами та установами, громадськими організаціями.

Глава держави також доручив правоохоронним органам (Міністерству внутрішніх справ України, Генеральній прокуратурі вжити додаткових заходів щодо удосконалення діяльності у сфері захисту прав і законних інтересів неповнолітніх, зокрема при притягненні їх до відповідальності, під час досудового розслідування та утримання їх під вартою.

Президент звернув увагу на необхідність надання кваліфікованої правової допомоги дітям, які потерпіли від кримінальних правопорушень або стали свідками таких правопорушень, а також на нагальну потребу в удосконаленні методів та форм роботи з профілактики правопорушень серед дітей, підвищення ефективності заходів із виявлення причин та умов, що призводять до вчинення ними кримінальних правопорушень.

Здійснення Главою держави конституційних повноважень щодо додержання конституційних прав дитини, виконання Україною міжнародних зобов'язань у цій сфері забезпечував Уповноважений Президента України з прав дитини. Запровадження цієї посади стало нововведенням для чинного законодавства України і вітчизняної правозахисної практики.

Основними завданнями Уповноваженого Президента України з прав дитини відповідно до Положення про Уповноваженого Президента України з прав дитини, затвердженого Указом Президента України від 11 серпня 2011 р. №811/2011, було визначено:

1) постійний моніторинг дотриманням в Україні конституційних прав дитини, виконання Україною міжнародних зобов'язань у цій сфері та внесення в

установленому порядку Президентіві України пропозицій щодо припинення і запобігання повторенню порушень прав і законних інтересів дитини;

2) внесення Президентіві України пропозицій щодо підготовки проектів законів, актів Президента України з питань прав та законних інтересів дитини;

3) здійснення заходів, спрямованих на інформування населення про права та законні інтереси дитини [170].

На виконання пункту шостого Положення про Уповноваженого Президента України з прав дитини розпорядженням Глави Адміністрації Президента України від 14 листопада 2011 року №105 було створено Громадську консультативну раду з питань захисту прав дитини, затверджено Положення про Громадську консультативну раду з питань захисту прав дитини, а також персональний склад Громадської ради у кількості 40 представників. Головою Громадської ради є Уповноважений Президента України з прав дитини.

Відповідно до цього Положення основними завданнями Громадської консультативної ради є: надання консультативної допомоги Уповноваженому Президента України з прав дитини з питань, пов'язаних із виконанням покладених на нього завдань; сприяння у здійсненні моніторингу дотримання в Україні прав дитини, виконання Україною міжнародних зобов'язань у цій сфері; сприяння впровадженню громадських ініціатив щодо укріплення законності та дотримання прав та інтересів дітей; участь у проведенні перевірок з питань дотримання прав дітей, що проводяться Уповноваженим Президента України з прав дитини, і підготовка матеріалів за їх результатами.

Громадська консультативна рада для виконання покладених на неї завдань має право:

- брати участь у підготовці пропозицій щодо вдосконалення законодавства у сфері захисту прав дітей;

- запрошувати на свої засідання та залучати до обговорення відповідних питань керівників і представників державних органів влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, громадських організацій та фондів, які мають місцевий статус, експертів;
- утворювати постійні та тимчасові секції відповідно до напрямів роботи;
- ініціювати проведення громадських обговорень основних проблем у сфері захисту прав дитини;
- організовувати та проводити конференції, круглі столи, дискусії, наради з питань, віднесених до її компетенції [170].

Серед здобутків Громадської консультативної ради з питань захисту прав дитини варто відзначити такі. 10 серпня 2012 р. на спільному засіданні Громадської консультативної ради та Опікунської ради при НДСЛ «Охматдит» обговорено та подано пропозиції до Кабінету Міністрів України щодо захисту прав онкохворих дітей, зокрема щодо вирішення питання стабільного забезпечення медичних закладів якісними ліками та медикаментами, вчасного проведення необхідних тендерних процедур, реєстрації нових ліків і медичних препаратів, розвитку банку донорів, реабілітації дітей після лікування, законодавчого забезпечення права батьків на законну відпустку на час стаціонарного лікування дитини та зняття обмеження перебування батьків у лікувальних закладах разом із дітьми тільки до 6 років.

16 жовтня 2012 р. на загальному засіданні Громадської консультативної ради Уповноваженим Президента з прав дитини був представлений для фахового обговорення проект закону України «Про внесення змін до Сімейного кодексу України щодо таємниці усиновлення». Положення цього законопроекту були схвалені членами Ради та присутніми на засіданні фахівцями.

Досить детальний як для дисертаційного дослідження попередній опис функцій і повноважень Уповноваженого Президента з прав дитини має на меті висвітлити певні позитивні здобутки від запровадження цієї

правозахисної інституції в Україні. Адже, політико-правові події, пов'язані з падінням режиму колишнього Президента України В.Ф. Януковича внаслідок Революції Гідності 2014 р., а також публічна відставка 20 лютого 2014 р. першого і на сьогодні єдиного Уповноваженого Президента України з прав дитини Ю.О. Павленко, відомою мірою трансформувалися в правосвідомості громадян у негативне ставлення до запровадження й діяльності інституту дитячого омбудсмена в Україні.

Разом з тим, утвердження Уповноваженого Президента України з прав дитини та його діяльність в 2011-2013 рр., на наш погляд, сприяли зміцненню інституційної складової механізму захисту конституційних прав і свобод дитини в Україні. На жаль, не всі заходи щодо утвердження та захисту прав дитини в Україні, започатковані дитячим омбудсманом, було доведені до свого завершення з різних причин. Тому, стверджувати про неефективність Уповноваженого Президента України з прав дитини, на наш погляд, передчасно. Очевидно, що цей складник механізму захисту конституційних прав дитини, за умови його якісного оновлення та усунення недоліків і прорахунків у роботі вітчизняного дитячого омбудсмена в 2011-2014 рр., має право на майбутнє.

Особливе місце в механізмі захисту прав і свобод людини належить органам конституційного контролю. В окремих країнах (Австрія, Іспанія, Росія, ФРН) ці органи мають також повноваження щодо захисту прав і свобод громадян через застосування інституту індивідуальної конституційної скарги. Зокрема, частина четверта статті 125 Конституції Російської Федерації встановлює, що Конституційний Суд розглядає скарги на порушення конституційних прав і свобод громадян [85]. Захист прав і свобод громадян органами конституційної юстиції останнім часом набуває дедалі більшого поширення через запровадження процедури конституційної скарги в Угорщині, Грузії, Словенії, Чехії та інших державах [226, с. 52]. Цей інститут, в тому числі й через призму захисту конституційних прав дитини, вбачається перспективним і для України.

Нині ж в Україні здійснення захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина Конституційним Судом не передбачено. Однак це не означає, що даний орган не захищає права і свободи громадян. Забезпечення захисту прав і свобод людини впливає із завдання Конституційного Суду України: гарантувати верховенство Конституції України на всій території держави.

Забезпечуючи верховенство Основного Закону, Конституційний Суд України стоїть на сторожі пріоритету її норм щодо прав і свобод над іншими нормативно-правовими актами. Такі повноваження ґрунтуються і на тексті присяги судді Конституційного Суду України, у якій судді зобов'язуються «... захищати конституційний лад держави, конституційні права та свободи людини і громадянина» (стаття 17 Закону України «Про Конституційний Суд України»), на положеннях глави 12 «Особливості провадження у справах щодо відповідності положень чинних правових актів, зазначених у пункті 1 статті 13 цього Закону, конституційним принципам і нормам стосовно прав та свобод людини і громадянина», і глави «Особливості провадження у справах щодо конституційності правових актів, якими суперечливо регулюється порядок реалізації конституційних прав та свобод людини і громадянина», Закону України «Про Конституційний Суд України».

М.В. Савчин цілком слушно зазначає, що Конституційний Суд України покликаний гарантувати політичну і правову стабільність суспільного життя в державі, надійно охороняти права і свободи громадян, захищати, а не засуджувати. У центрі його юрисдикції знаходяться основні права людини, людська гідність [215, с. 35 - 37]. Натомість, у тих державах де конституційний контроль здійснюють суди загальної юрисдикції, важива роль у захисті прав людини належить саме таким судам [1, с. 192-193].

Здійснюючи контроль за відповідністю Конституції України законів та інших правових актів, Конституційний Суд України може визнати їх в цілому чи окремі їх положення неконституційними, якщо вони не відповідають Основному Закону. Визнані неконституційними закони, інші правові акти

втрачають чинність, а якщо їх дією було порушено конституційні права і свободи людини і громадянина, вони фактично поновлюються рішенням суду.

В.Я. Крижановський цілком слушно зазначає, що Конституційний Суд України здійснює суттєвий вплив на процес удосконалення національного законодавства України та приведення його у відповідність до стандартів захисту прав людини [113, с 10]. Водночас, варто погодитись з М.Є. Савенко, що можливості Конституційного Суду України щодо захисту прав дитини певною мірою обмежені встановленими формами конституційного контролю та абстрактним правом, наданим громадянам, звертатися до Конституційного Суду лише з питань офіційного тлумачення Конституції України та законів України, тобто у разі неоднозначного застосування одних і тих же положень Конституції України чи законів України судами України, іншими органами державної влади [214, с. 3 - 5]. Безпосередньо звернутися до суду з питань конституційності законів, інших правових актів вони не мають права, але це може зробити в їхніх інтересах Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, якому таке право надано.

З огляду на зазначене вище, доводиться констатувати, що у практиці Конституційного Суду України була лише незначна кількість справ, які безпосередньо стосуються питання конституційно-правового статусу дитини.

Серед таких справ слід згадати рішення Конституційного Суду України у справі про молодіжні організації від 13 грудня 2001 р., № 18-рп/2001, яким були визнані неконституційними положення Закону України «Про молодіжні та дитячі громадські організації», згідно з якими одній організації, а саме – Українському національному комітету молодіжних організацій – надавалися певні преференції в керівництві молодіжним рухом. На думку органу конституційної юрисдикції, правом на одержання фінансової підтримки в такому разі користується визначена у статті 10 Закону одна спілка молодіжних та дитячих громадських організацій. Тим самим опосередковано порушується право громадян на свободу об'єднання, оскільки ті об'єднання громадян, які не входять до складу спілки, що об'єднує більшість

zareєстрованих молодіжних та дитячих громадських організацій, обмежені у праві на отримання фінансової підтримки. Це є також непрямим примушуванням zareєстрованих молодіжних та дитячих громадських організацій, які мають намір одержувати фінансову підтримку, до вступу в зазначену спілку.

У рішенні від 11 лютого 2014 року № 1- 1/2014 (справа про право на обов'язкову частку в спадщині повнолітніх непрацездатних дітей спадкодавця) Конституційний Суд України визначив зміст поняття «повнолітні непрацездатні діти», що використовується в абзаці першому частини першої статті 1241 Цивільного кодексу України щодо права на обов'язкову частку в спадщині, ґрунтується на положеннях частини третьої статті 75 Сімейного кодексу, який відносить до категорії «непрацездатні» інвалідів I, II та III групи, а також пенсійного законодавства та законів України, які регулюють соціальне страхування і визначають поняття «непрацездатний». Так, згідно з частиною четвертою статті 1 Закону України «Про прожитковий мінімум», абзацом сімнадцятим частини першої статті 1 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» до непрацездатних належать зокрема особи, які визнані інвалідами в установленому законом порядку.

Конституція України значно розширила можливості захисту прав та свобод громадянами, закріпивши їх право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом до відповідних судових установ чи міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна. Це конституційне положення відповідає вимогам статті 6 Європейської конвенції з прав людини, якою встановлено право кожного на «... справедливий і публічний розгляд його справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення...» [75, с. 84]. Отже, відповідно до положень міжнародно-

правових норм та нормативних приписів національного законодавства України будь-яка дитина може безпосередньо або через свого представника звернутись до суду за захистом своїх прав та законних інтересів.

Захист прав дитини має бути забезпечений насамперед національними органами державної влади і насамперед - національними судами загальної юрисдикції, які зобов'язані визнавати принципи Конвенції пріоритетними у своїй діяльності. Це означає, що при розгляді питань і спорів щодо прав і свобод людини органи державної влади, у тому числі суди, мають виходити не тільки з національних нормативно-правових актів, але й зі змісту згаданої Конвенції та чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Такі договори є частиною національного законодавства (стаття 9 Конституції України), і в разі розбіжностей з національними нормативно-правовими актами і чинними міжнародними договорами, органи державної влади, у тому числі суди, мають застосовувати останні.

Практика Верховного Суду України з питань захисту прав дитини охоплює в основному проблеми, пов'язані з протидією злочинності неповнолітніх. Рекомендації щодо їх вирішення містяться зокрема у постановах Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2004 р. № 2 «Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність», від 16.04.2004 р. № 5 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх», від 15.05.2006 р. № 2 «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» та ін.

Наприклад, у Постанові Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2004 р. «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» наводиться судове тлумачення таких понять, як «втягнення у пияцтво», «втягнення у заняття жебрацтвом», а також роз'яснюються питання щодо віку кримінальної відповідальності, з

якого особа несе відповідальність за вчинення злочину, передбаченого статтею 304 КК України.

У Постанові Пленуму Верховного Суду України від 16.04.2004 р. № 5 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх» звертається увага на необхідність більш активно залучати громадськість до вирішення питань, які виникають при розгляді справ стосовно неповнолітніх. Очевидно, що так правова позиція Верховного Суду України відкриває широкі правозахисні перспективи перед громадськими організаціями і іншими інститутами громадянського суспільства в Україні. Натомість, випадки активної участі інститутів громадянського суспільства у захисті конституційних прав дитини у судовому порядку на сьогодні в Україні є поодинокими.

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, на перший погляд, не містить норм, якими безпосередньо унормовуються права дітей. Однак це не означає, що положення Конвенції не можуть застосовуватись під час захисту прав конкретної дитини у Європейському суді з прав людини. Про таке може свідчити практика розгляду справ цим Судом. Показовою у цьому сенсі, на наш погляд, є справа «Курочкін проти України» (заява від 1 серпня 2008 р. № 42276/08), яку 20 травня 2010 року розглянув Європейський суд з прав людини.

26 липня 2004 року заявник і його дружина усиновили дитину-сироту 1993 року народження. Із січня 2005 року через конфлікти між дружиною заявника, з одного боку, та заявником і усиновленим, з іншого, вони припинили вести спільне домашнє господарство, а згодом почали проживати окремо.

У жовтні 2006 року заявник звернувся до Шевченківського районного суду м. Києва із заявою про розірвання шлюбу. 27 жовтня 2006 року на клопотання колишньої дружини орган опіки і піклування Вишгородської районної державної адміністрації Київської області видав висновок щодо скасування усиновлення дитини через нібито негативні стосунки між

батьком і усиновленим хлопчиком. У той же час і батько, і усиновлений наполягали на тому, що заявник користувався у хлопчика авторитетом і стосунки між ним були довірчими. При цьому орган опіки і піклування не визнав за необхідне врахувати те, що сам хлопчик висловив бажання залишитися зі своїм прийомним батьком, який, у свою чергу, підтвердив готовність і надалі займатись його вихованням.

9 серпня 2007 року Шевченківський районний суд задовольнив клопотання колишньої дружини заявника і скасував усиновлення дитини нею і її колишнім чоловіком. Зокрема, посилаючись на пункт 3 частини першої статті 238 Сімейного кодексу України, суд зазначив, що усиновлення дитини колишньою дружиною заявника має бути скасовано з огляду на те, що стосунки, які склалися між нею і дитиною, погіршилися і роблять неможливим їхнє спільне проживання. Суд також зазначив, що, виходячи з інтересів дитини, також необхідно скасувати його усиновлення заявником. При цьому було проігноровано бажання хлопчика залишитися зі своїм прийомним батьком. З огляду на це, суд постановив передати хлопчика органів опіки і піклування для подальшого влаштування до спеціалізованої установи.

17 грудня 2007 року апеляційний суд м. Києва залишив рішення від 9 серпня 2007 року без зміни. Він відмовив у задоволенні апеляції заявника та зазначив, що заявник не надав доказів, які б засвідчили його здатність позитивно впливати на хлопчика і забезпечувати його нормальний особистісний розвиток.

27 лютого 2008 року Верховний Суд України не знайшов підстав для перегляду справи заявника в касаційному порядку.

Європейський суд з прав людини дійшов висновку, що скасування усиновлення хлопчика заявником і рішення про передання дитини під опіку не мотивувалися неспроможністю заявника піклуватися про хлопчика. Факти у справі не вказують на те, що національні органи провели ретельний аналіз можливих наслідків, які могли мати для майбутнього добробуту дитини-

сироти скасування її усиновлення, і не дослідили ніяких інших, менш суворих, альтернативних заходів, які могли б забезпечити виконання державою свого обов'язку зі збереження єдності сім'ї.

Європейський суд з прав людини також постановив, що, незважаючи на надану національним органам свободу розсуду, втручання не було пропорційним до законної мети і не може вважатися «необхідним у демократичному суспільстві» у значенні пункту 2 статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Слід зазначити, що у Європейському суді з прав людини напрацьовано певні правові позиції та критерії щодо вирішення питань щодо використання всіх національних засобів захисту. До них належать доступність, доцільність та ефективність звернення, безпідставне чи безнадійне звернення до судових чи інших органів державної влади країни, якщо практика правозастосування, що склалася, не залишає надії на задоволення скарги. В Україні скарги щодо порушення прав і свобод людини ефективно можуть бути вирішені Президентом України, Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, судами, прокуратурою України, Уповноваженим Верховної Ради з прав людини. Тим не менше, станом на початок 2014 року України посіла перше місце серед держав Європи за кількістю звернень до Європейського суду з прав людини із понад 15 тис. скарг за минулий рік.

Конституцією України передбачено, що Кабінет Міністрів України вживає заходів щодо реалізації прав і свобод людини і громадянина. При цьому слід зазначити, що питання забезпечення прав дитини віднесені до компетенції кількох центральних органів виконавчої влади, серед яких головним є Міністерство молоді та спорту України (Мінмолодьспорт України).

Основними завданнями Мінмолодьспорту України є забезпечення формування та реалізація державної політики у молодіжній сфері, сфері фізичної культури і спорту, участь у формуванні та реалізація в межах своєї компетенції державної політики у сфері волонтерської діяльності.

Мінмолодьспорту України відповідно до покладених на нього завдань: визначає перспективи та пріоритетні напрями розвитку молодіжної сфери, сфери фізичної культури і спорту; забезпечує нормативно-правове регулювання в молодіжній сфері, сфері фізичної культури і спорту; узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до його компетенції, розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавчих актів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України та в установленому порядку вносить їх на розгляд Президентів України, Кабінету Міністрів України; погоджує проекти законів, інших актів законодавства, які надходять на погодження від інших центральних органів виконавчої влади, готує в межах своїх повноважень висновки і пропозиції до проектів законів, інших актів законодавства, які подаються на розгляд Кабінету Міністрів України, та проектів законів, внесених на розгляд Верховної Ради України іншими суб'єктами права законодавчої ініціативи; провадить у встановленому порядку міжнародну діяльність у молодіжній сфері, сфері фізичної культури і спорту; розробляє разом з іншими органами виконавчої влади і подає на затвердження Кабінету Міністрів України соціальні норми та нормативи щодо соціального становлення та розвитку молоді; сприяє в установленому порядку працевлаштуванню молоді, створенню умов для її інтелектуального самовдосконалення і творчого розвитку, формуванню гуманістичних цінностей та патріотичних почуттів у молодих громадян; надає в установленому порядку державну підтримку молодіжним та дитячим громадським об'єднанням для виконання загальнодержавних програм і заходів стосовно дітей та молоді згідно з переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України; виконує інші функції, покладені на Міністерство законодавчими актами України тощо [159].

Таким чином, Мінмолодьспорту України відповідно до визначених повноважень вживає заходів для забезпечення реалізації державної політики у молодіжній сфері, а також сприяє розвитку фізкультури і спорту серед

дітей, що дозволяє певною мірою захищати дітей від негативних звичок таких, як тютюнопаління, вживання алкоголю та наркотиків тощо.

Міністерство соціальної політики України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади з формування та забезпечення реалізації державної політики у сферах зайнятості населення та трудової міграції, трудових відносин, соціального захисту, соціального обслуговування населення, волонтерської діяльності, з питань сім'ї та дітей, оздоровлення та відпочинку дітей, а також захисту прав депортованих за національною ознакою осіб, які повернулися в Україну.

Мінсоцполітики України здійснює заходи з метою формування та реалізації державної політики з питань дітей і сім'ї, забезпечення захисту прав, свобод та інтересів дітей, запобігання дитячій бездоглядності та безпритульності тощо. Крім того, воно координує діяльність служб у справах дітей обласної, Київської та Севастопольської міських держадміністрацій, районних держадміністрацій, міських, районних у містах рад, які здійснюють діяльність, пов'язану з усиновленням дітей, опікою, піклуванням, їх влаштуванням у дитячі будинки сімейного типу та прийомні сім'ї; узагальнення практики застосування законодавства з питань усиновлення дітей, опіки, піклування, влаштування їх у дитячі будинки сімейного типу та прийомні сім'ї тощо.

Відповідно до Положення про Міністерство соціальної політики України, затвердженого Указом Президента України від 6 квітня 2011 року № 389/2011, основними завданнями Мінсоцполітики України є: формування державної політики щодо забезпечення державних соціальних стандартів та державних соціальних гарантій для населення, координація розроблення проектів прогнозів і державних програм з питань соціальної та демографічної політики; формування та реалізація державної політики щодо надання адресної соціальної допомоги вразливим верствам населення, у тому числі малозабезпеченим та багатодітним сім'ям; формування та реалізація державної політики у сфері надання соціальних послуг сім'ям, які можуть

опинитися або перебувають у складних життєвих обставинах, людям похилого віку, інвалідам, бездомним особам і безпритульним дітям, дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, іншим соціально вразливим верствам населення; формування та реалізація державної політики щодо забезпечення права дитини на одержання аліментів, відповідального батьківства та материнства; формування і реалізація державної політики з питань сім'ї та дітей, організації оздоровлення та відпочинку дітей; участь у розробленні та реалізація державної політики щодо попередження насильства в сім'ї. Як видається, якісне та своєчасне виконання цих завдань дозволить успішно розв'язувати завдання щодо забезпечення прав дитини.

Відповідно до покладених на нього завдань Мінсоцполітики України розробляє та вносить у встановленому порядку пропозиції з удосконалення державної політики щодо підвищення рівня народжуваності та розвитку сім'ї; розробляє та вносить у встановленому порядку пропозиції щодо надання державної адресної соціальної допомоги малозабезпеченим та багатодітним сім'ям, інвалідам, особам, які страждають на психічні розлади, іншим соціально вразливим верствам населення; організовує роботу щодо призначення та виплати передбаченої законодавством України державної соціальної допомоги громадянам та сім'ям (сім'ям з дітьми, малозабезпеченим сім'ям, інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам, тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких не мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх невідоме, допомоги малозабезпеченій особі, яка проживає разом з інвалідом 1 чи 2 групи внаслідок психічного розладу, який за висновком лікарської комісії медичного закладу потребує постійного стороннього догляду); здійснює організаційно-методичне керівництво структурними підрозділами місцевих державних адміністрацій із соціального захисту населення щодо організації роботи з надання соціальних послуг сім'ям, які можуть опинитися або перебувають у складних життєвих обставинах, людям похилого віку, інвалідам, бездомним особам і безпритульним дітям, дітям-сиротам та дітям,

позбавленим батьківського піклування; здійснює моніторинг виконання законодавства України щодо соціального захисту сімей та дітей, ветеранів, інвалідів, а також інших категорій громадян, що вимагають соціального захисту; розробляє правові, економічний та організаційний механізми, що стимулюють ефективну діяльність закладів соціального обслуговування, реабілітаційних установ, санаторіїв для інвалідів та дітей-інвалідів, підприємств та установ протезної галузі, і забезпечує оптимізацію та розвиток їх мережі; організовує та координує роботу із забезпечення житлом дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; здійснює координацію роботи з соціального захисту безпритульних дітей та їх соціально-психологічної реабілітації; організовує і проводить роботу щодо соціальної підтримки та надання соціальних послуг багатодітним сім'ям, сім'ям опікунів, піклувальників, прийомним сім'ям та дитячим будинкам сімейного типу, особам з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; здійснює централізований облік дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які можуть бути усиновлені, а також облік іноземців та громадян України, які проживають за межами України, - кандидатів в усиновлювачі та дітей, усиновлених ними; надає в установленому порядку іноземцям та громадянам України, які проживають за межами України - кандидатам в усиновлювачі, - інформацію про дітей, які можуть бути усиновлені, а також направлення для організації знайомства з дитиною за місцем її проживання; видає іноземцям та громадянам України, які проживають за межами України - кандидатам в усиновлювачі, - згоду на усиновлення дитини для подання до суду; проводить роботу з соціально-правового захисту дітей, запобігання бездоглядності та правопорушень серед них, із соціально-психологічної реабілітації найбільш уразливих категорій дітей, контролює та координує діяльність служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, центрів соціально-психологічної допомоги, соціальних гуртожитків для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, соціальних центрів матері та дитини, центрів

соціально-психологічної реабілітації дітей, притулків для дітей, центрів соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді з функціональними обмеженнями тощо.

Таким чином, не складно помітити, що питома вага завдань, функцій і повноважень Мінсоцполітики приділяється саме соціальному захисту прав дітей, а також соціальному захисту таких категорій дітей, як діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування, діти-інваліди тощо.

Суттєву роль у сфері захисту прав і свобод дітей відіграє Міністерство юстиції України. Відповідно до Положення про Міністерство юстиції України, затвердженого Указом Президента України від 6 квітня 2011 р. № 395/2011 Мін'юст України є спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Міністерство забезпечує реалізацію державної правової політики та політики у сфері адаптації законодавства України до законодавства ЄС, організовує в установленому порядку своєчасне, повне і неупереджене примусове виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб), яке покладено на державних виконавців, забезпечує захист прав дитини у визначеній сфері тощо [156]. Повною мірою ця діяльність міністерства поширюється на сферу охорони дитинства.

До суб'єктів, які здійснюють заходи щодо захисту прав дитини в Україні, відносять також Міністерство внутрішніх справ України. О.В. Пушкіна дійшла висновку, що «... аналіз функціонування системи органів державної влади, на які безпосередньо покладається завдання охорони і захисту прав людини і громадянина, передбачає з'ясування ролі органів внутрішніх справ» [204, с. 26]. І це питання дійсно вбачається неоднозначним і вимагає свого з'ясування.

Діяльність МВС України, перш за все, полягає в забезпеченні особистої безпеки громадян, у своєчасному запобіганні злочинам та адміністративним правопорушенням, швидкому і повному їх розкритті тощо. Так, підрозділи Департаменту кримінальної міліції в справах дітей здійснюють заходи щодо

запобігання правопорушенням серед неповнолітніх, безпосереднє виявлення, припинення, розкриття злочинів проти дітей, а також злочинів, вчинених дітьми. Співробітники Департаменту боротьби з кіберзлочинністю та з торгівлею людьми МВС України забезпечують діяльність у сфері протидії торгівлі дітьми, використання дітей у проституції та порнографії.

Окрім того, МВС України згідно із визначеною компетенцією вживає заходів щодо припинення та попередження фактів насильства у сім'ї. Адже відповідно до статті 3 Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї покладається на:

- спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань попередження насильства в сім'ї (Міністерство у справах сім'ї, молоді та спорту, а також відповідні управління місцевих державних адміністрацій);
- відповідні підрозділи органів внутрішніх справ (служба дільничних інспекторів міліції та кримінальна міліція в справах дітей органів внутрішніх справ);
- органи опіки і піклування;
- спеціалізовані установи для осіб, які вчинили насильство в сім'ї, та жертв такого насильства (кризові центри для членів сімей, у яких вчинено насильство в сім'ї або існує реальна загроза його; центри медико-соціальної реабілітації жертв насильства в сім'ї).

При цьому, органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи і організації незалежно від форми власності, об'єднання громадян, а також окремі громадяни можуть сприяти у здійсненні заходів із попередження насильства в сім'ї.

Підставами для вжиття заходів із попередження насильства в сім'ї є:

- заява про допомогу жертви насильства в сім'ї або члена сім'ї, стосовно якого існує реальна загроза вчинення насильства в сім'ї;
- висловлене жертвою насильства в сім'ї або членом сім'ї, стосовно якого існує реальна загроза вчинення насильства в сім'ї, бажання на вжиття

заходів із попередження насильства в сім'ї у разі, якщо повідомлення або заява надійшли не від нього особисто;

- отримання повідомлення про застосування насильства в сім'ї або реальної загрози його вчинення стосовно неповнолітнього чи недієздатного члена сім'ї.

Слід зазначити, що з початку 2013 року на виконання Указу Президентом України від 24 травня 2011 р. № 597/2011 «Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні» розпочато реформування кримінальної юстиції щодо неповнолітніх. Одним із перших кроків у цьому напрямі стало введення системи моніторингу дотримання прав дітей у приймальниках-розподільниках, яка почала діяти в Міністерстві внутрішніх справ України з січня 2013 року. Ця система являє собою частину національного превентивного механізму з недопущення випадків жорстокого поводження з дітьми, які утримуються в приймальниках-розподільниках для дітей системи Міністерства внутрішніх справ [190].

Над розробленням системи моніторингу дотримання прав дитини у приймальниках-розподільниках, що відносяться до категорії місць несвободи, працювали представники десяти громадських та міжнародних організацій в Україні, які входять до неформальної коаліції «Права дитини в Україні», а також представники Управління кримінальної міліції у справах дітей МВС України.

Відповідно до Концепції в I-му півріччі 2013 року мали проводитись раптові моніторингові візити до приймальників-розподільників для дітей. Завданнями такого моніторингу було з'ясування ступеня вільності доступу дітей, поміщених до вказаних закладів, до інформації про їх права, рівня їх поінформованості про свої права, умови утримання дітей тощо. Після здійснення моніторингових візитів до всіх приймальників-розподільників для дітей звіт про результати моніторингу мав бути репрезентований на громадське обговорення.

І такий звіт дійсно був репрезентований на брифінгу за участю начальника Управління кримінальної міліції у справах дітей МВС України О. Лазаренка та представників громадських організацій на тему: «Результати моніторингу дотримання прав дитини у приймальниках-розподільниках для дітей системи МВС», який відбувся 5 вересня 2013 року о 12.00 у Міністерстві внутрішніх справ України (м. Київ, вул. Богомольця, 10).

Таким чином, можна стверджувати, що на сьогодні МВС України має значний досвід роботи, методологічні напрацювання та організаційний потенціал для активного захисту конституційних прав дитини у нашій країні.

Міністерство закордонних справ України забезпечує громадянам України, зокрема неповнолітнім, можливість користуватися в повному обсязі правами, наданими їм законодавством держави перебування, та міжнародним правом. На консульські служби міністерства покладено надзвичайно відповідальні функції здійснення контролю за додержанням прав українських дітей, усиновлених іноземцями.

Крім зазначених центральних органів виконавчої влади, у реалізації державної політики щодо охорони дитинства беруть участь Міністерство культури України, Міністерство екології та природних ресурсів України, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, Міністерство фінансів України, інші центральні органи виконавчої влади. У багатьох з них функціонують підрозділи, які безпосередньо координують роботу відповідних регіональних органів щодо прав дітей.

Широкими повноваженнями щодо захисту прав людини в Україні наділена прокуратура при виконанні функцій нагляду за додержанням і застосуванням законів. Діяльність органів прокуратури щодо вирішення заяв і звернень громадян, перевірки сигналів засобів масової інформації про порушення законності забезпечують своєчасний і кваліфікований розгляд кожного звернення, всебічну перевірку доводів заявника і прийняття на місці правильного рішення, поновлення порушених прав і законних інтересів громадян, притягнення до відповідальності винних осіб.

Захист прав і свобод дітей здійснюється у різних формах і різними методами, зокрема такими, як: опротестування незаконного акта чи незаконних дій посадових осіб, внесення подання про усунення порушень, винесення постанови про порушення кримінальної справи, дисциплінарного провадження чи провадження про адміністративне правопорушення.

Однією з функцій прокуратури є загальний нагляд за дотриманням законів щодо захисту прав і свобод дітей, гарантованих Конституцією та законами України, Конвенцією ООН про права дитини. У ході організації та проведення наглядових перевірок органи прокуратури основну увагу звертають на: захист прав і свобод дітей; додержання законів у діяльності центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та правоохоронних органів, на які покладено обов'язки щодо захисту прав дітей, а також у спеціальних установах для дітей; профілактику правопорушень і бездоглядності, координацію діяльності по боротьбі зі злочинністю у підлітковому середовищі; додержання законів при провадженні дізнання та досудового слідства в кримінальних справах про злочини, а також суспільно небезпечні діяння, вчинені підлітками та дітьми, проти них, а також при розгляді цієї категорії справ у судах; представництві інтересів дітей у судах [194].

- Із метою забезпечення надійного захисту особистих та соціально-економічних прав дітей, гарантованих Конституцією, законами України, Конвенцією ООН про права дитини, іншими міжнародно-правовими актами Генеральною прокуратурою України видано наказ від 25 червня 2013 № 16 гн-1 «Про організацію діяльності органів прокуратури щодо захисту прав і свобод дітей». Цим Наказом визначено пріоритетні напрями діяльності прокуратури України у сфері захисту прав дитини, серед яких: охорона життя і здоров'я дітей, їх права на освіту, відпочинок та змістовне дозвілля; опіка, піклування, усиновлення дітей; майнові та житлові права дітей; права неповнолітніх на працю та працевлаштування, створення безпечних умов праці; використання бюджетних коштів, спрямованих на

реалізацію програм з охорони дитинства, закупівлю товарів і послуг для забезпечення діяльності дитячих закладів; попередження насильства в сім'ях стосовно дітей, запобігання поширенню продукції, яка пропагує насильство, жорстокість, сексуальну розпусту, попередження негативного впливу на свідомість та розвиток неповнолітніх тощо.

При цьому Генеральний прокурор України особливу увагу звернув на проблеми законності та обґрунтованості затримання неповнолітніх, застосування до них запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, продовження строку тримання під вартою, передання під нагляд. Зазначеним наказом прокурори зобов'язані особисто допитувати неповнолітніх при вирішенні питання про застосування до них запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою [194].

Не менш важливим є те, що за наявності підстав прокурори повинні ініціювати укладання угод про визнання винуватості. Однак, при застосуванні цього інституту потребує ретельного дослідження питання щодо відсутності в будь-якій формі примусу до укладання угод неповнолітніми підозрюваними (обвинуваченими) та потерпілими, усвідомлення ними передбачених законом наслідків таких дій, зокрема обов'язку відшкодування матеріальної шкоди, обмеження права на оскарження вироків.

Генеральний прокурор України також зауважив, що прокурори всіх рівнів повинні стежити за неухильним додержанням вимог кримінального процесуального законодавства про особливості судового провадження щодо неповнолітніх. На його думку, слід виважено підходити до орієнтування суду щодо обрання міри покарання неповнолітньому. За наявності підстав, передбачених законом, насамперед розглядати питання про можливість застосування примусових заходів виховного характеру [194].

Видається доцільним зазначити, що з метою забезпечення прав дитини в Генеральній прокуратурі України створено Головне управління захисту прав і свобод дітей, на яке покладено завдання забезпечувати участь у розгляді

Верховним Судом України і вищими спеціалізованими судами України заяв про перегляд судових рішень та касаційних скарг Генеральної прокуратури України і підпорядкованих прокуратур на судові рішення в кримінальних, цивільних, господарських та адміністративних справах, у яких зачіпаються інтереси дітей. Таким чином, гарантується участь прокурора в справах, що передбачають захист конституційних прав дитини в Україні.

Відповідно до статті 1 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», соціальний захист дітей, а також профілактика вчинення ними правопорушень у межах визначеної компетенції покладається поряд з іншими суб'єктами на органи місцевої влади і місцевого самоврядування та їх посадових осіб. Такими є:

- орган виконавчої влади Автономної Республіки Крим у сфері сім'ї та дітей;
- відповідні структурні підрозділи обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій, виконавчих органів міських і районних у містах рад.

Крім того, у здійсненні соціального захисту і профілактики правопорушень серед дітей беруть участь у межах своєї компетенції інші органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації незалежно від форми власності, окремі громадяни [193].

Їх завдання полягає в тому, щоб обрати саме такий варіант регулювання або юридичної регламентації, котрий би в повній мірі забезпечував права дитини, сприяв розвитку її особистості.

У своїй діяльності місцеві державні адміністрації керуються такими принципами, як:

- принцип закріплення і забезпечення прав і свобод громадян. Відповідно до статті 38 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» місцеві державні адміністрації забезпечують додержання прав і свобод громадян. Цей принцип у правотворчій діяльності місцевих державних адміністрацій

проявляється в нормативному закріпленні особливого статусу дитини серед інших соціальних цінностей. Він є гарантом демократичності правотворчого процесу у відносинах між місцевими державними адміністраціями і жителями відповідної адміністративно-територіальної одиниці;

- принципи верховенства права, справедливості, які закріплені в статті 3 Закону України «Про місцеві державні адміністрації»;
- принцип законності (стаття 19 Конституції України);
- принцип гласності, що передбачає інформування місцевими державними адміністраціями населення про свою правотворчу діяльність;
- принцип відповідальності перед людиною і державою за свою діяльність полягає у відшкодуванні за рахунок держави матеріальної шкоди, завданої незаконними рішеннями голів місцевих державних адміністрацій, діями чи бездіяльністю посадових осіб при здійсненні ними своїх повноважень;
- принцип пріоритетності прав людини. Відповідно до статті 2 Закону України «Про місцеві державні адміністрації», місцеві державні адміністрації в межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці забезпечують, зокрема додержання прав і свобод дитини. Зазначений принцип передбачає непорушність та недопустимість порушення прав дитини при виданні актів місцевими державними адміністраціями.

Ватро звернути увагу на те, що загальнодержавною програмою «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини на період до 2016 року» визначено конкретні завдання для усіх державних органів, а також для Національної ради з питань телебачення та радіомовлення, Адміністрації державної прикордонної служби України, Державного комітету України в справах національностей та релігій, усіх інших органів державної влади та місцевого самоврядування. При цьому саме органи місцевої виконавчої влади та місцевого самоврядування мають відігравати вирішальну роль у реалізації завдань програми.

Районні, районні у містах Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчі органи міських, районних у містах, сільських, селищних рад відповідно до постанови Кабінету Міністрів України №866 від 24 вересня 2008 р. визначені як органи опіки і піклування, що провадять діяльність із надання статусу дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, влаштування цих дітей, встановлення опіки та піклування над ними, із захисту особистих, майнових та житлових прав дітей.

Відповідно до вказаної Постанови консультативно-дорадчим органом, що утворюється головою районною, районною у м. Києві та Севастополі держадміністрацією, виконавчим органом міської, районної у місті ради, є комісія з питань захисту прав дитини. На ці громадські комісії покладається обов'язок забезпечувати соціальний захист дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах, передусім дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Комісія відповідно до покладених на неї завдань:

1) розглядає та подає пропозиції до індивідуального плану соціального захисту дитини, яка опинилася в складних життєвих обставинах, дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, який складається за формою, затвердженою Мінсоцполітики;

2) розглядає питання, у тому числі спірні, які потребують колегіального вирішення, зокрема: реєстрація народження дитини, батьки якої невідомі; надання дозволу бабі, діду, іншим родичам дитини забрати її з пологового будинку або іншого закладу охорони здоров'я, якщо цього не зробили батьки дитини; позбавлення та поновлення батьківських прав; вирішення спорів між батьками щодо визначення або зміни прізвища та імені дитини; вирішення спорів між батьками щодо визначення місця проживання дитини; участь одного з батьків у вихованні дитини; побачення з дитиною матері, батька, які позбавлені батьківських прав; визначення форми влаштування дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування; встановлення і припинення опіки, піклування; утримання і

виховання дітей у сім'ях опікунів, піклувальників, прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу та виконання покладених на них обов'язків тощо;

3) розглядає матеріали про стан сім'ї, яка перебуває в складних життєвих обставинах і в якій є ризик відібрання дитини чи дитина відібрана без позбавлення батьків батьківських прав, роз'яснює функції кожного суб'єкта соціальної роботи з розв'язання проблем (відповідно до потреб дитини).

До складу комісії на громадських засадах входять керівники структурних підрозділів районної, районної у м. Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчого органу міської, районної у місті ради, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, заступники керівників територіальних органів МВС України та Мін'юсту, а також працівник служби у справах дітей, який виконує обов'язки секретаря комісії.

Забезпечення прав дитини неможливе без специфічного демократичного інституту, яким є адвокатура України. Саме тому Конституція України в статті 59 визначила особливе місце адвокатури України.

Відповідно до статті 2 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» адвокатура України - це «... недержавний самоврядний інститут, що забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги на професійній основі, а також самостійно вирішує питання організації і діяльності адвокатури в порядку, встановленому цим Законом» [165].

Адвокат може здійснювати захист прав дитини у межах видів адвокатської діяльності, визначених у статті 19 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», серед яких:

1) надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань, правовий супровід діяльності юридичних і фізичних осіб, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, держави;

2) складання заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру;

3) захист прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування у кримінальному провадженні, особи, стосовно якої розглядається питання про видачу іноземній державі (екстрадицію), а також особи, яка притягається до адміністративної відповідальності під час розгляду справи про адміністративне правопорушення;

4) надання правової допомоги свідку в кримінальному провадженні;

5) представництво інтересів потерпілого під час розгляду справи про адміністративне правопорушення, прав і обов'язків потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача у кримінальному провадженні;

6) представництво інтересів фізичних і юридичних осіб у судах під час здійснення цивільного, господарського, адміністративного та конституційного судочинства, а також в інших державних органах, перед фізичними та юридичними особами;

7) представництво інтересів фізичних і юридичних осіб, держави, органів державної влади, органів місцевого самоврядування в іноземних, міжнародних судових органах, якщо інше не встановлено законодавством іноземних держав, статутними документами міжнародних судових органів та інших міжнародних організацій або міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;

8) надання правової допомоги під час виконання та відбування кримінальних покарань.

Відповідно до положень чинного законодавства України, адвокат також може здійснювати й інші види адвокатської діяльності, не заборонені законом.

Варто погодитись з О.В. Пушкіною, яка зазначає, що конституційний механізм захисту прав і свобод людини і громадянина включає в себе не лише сукупність органів державної влади та їхніх посадових осіб, що покликані реалізовувати конституційні приписи, які проголошують забезпечення і захист прав і свобод людини головним обов'язком держави,

але й складну систему інститутів громадянського суспільства, які дозволяють людині ефективно захищати свої законні права та інтереси [204, с. 34]. При цьому, очевидно, що мова йде не лише про дитячі й молодіжні організації, покликані задовільняти права дітей, а й спеціалізовані правозахисні громадські організації в цій сфері.

Україна сприяє розвитку дитячих та молодіжних громадських організацій. Зокрема, у статті 9 Закону України «Про молодіжні та дитячі організації» передбачаються форми державної підтримки молодіжних та дитячих громадських організацій. Цією нормою молодіжні та дитячі громадські організації звільняються від сплати за державну реєстрацію та збору за реєстрацію їх символіки.

Серед інститутів громадянського суспільства, інстальованих до механізму захисту конституційних прав дитини в Україні слід віднести Комітет сприяння захисту прав дитини, який являє собою незалежну, некомерційну громадську організацію, засновану в 1991 році. Метою діяльності Комітету є сприяння захисту прав дитини у вирішенні проблем, пов'язаних із соціально-психологічними, духовними, медичними та правовими аспектами її життя.

Цей Комітет складається з трьох секцій: 1) правової; 2) психолого-педагогічної; 3) медичної. До складу організації входять лікарі, психологи, педагоги та юристи, що безпосередньо працюють з дітьми та їх батьками.

Серед здобутків Комітету сприяння захисту прав дитини варто відзначити такі, як:

- розроблення та апробація програми з профілактичної освіти для підлітків. Ця програма частково увійшла у навчальний посібник та книгу-коментар для вчителів з валеології, які були видані на кошти фонду «Відродження» (Н.Ю. Максимова, К.Л. Мілютіна, В.М. Піскун. «Життя та здоров'я. Навчальний посібник з валеології для учнів 8 (9) класу загальноосвітньої школи» (1998 р.); Н.Ю. Максимова, К.Л. Мілютіна, В.М.

Піскун «Життя та здоров'я. Книга-коментар до навчального посібника з валеології для учнів 8 (9) класу загальноосвітньої школи» (1998 р.) та ін.;

- реалізація проекту «Психологічна підтримка неповнолітніх жертв насильницьких дій», метою якого було надання психологічної підтримки та захист прав неповнолітніх, що постраждали від насильства. Проект фінансувався Міжнародним фондом «Відродження» та здійснювався спільно із Деснянським районним управлінням внутрішніх справ МВС України та Притулком для неповнолітніх Київської міської держадміністрації;

- реалізація проекту «Сприяння реформуванню кримінального судочинства та пенітенціарної системи в Україні», який передбачає участь Комітету в громадських обговореннях законопроектів, що передбачають внесення змін до законодавства України про кримінальну відповідальність у частині, що стосується захисту прав дитини.

Ще однією громадською організацією, яка опікується питаннями захисту прав дитини, є Всеукраїнська Фундація «Захист Прав Дітей» (ВФЗПД). Фундація була заснована в січні 2003р. як міська громадська організація, а у серпні 2005 року офіційно набула статусу Всеукраїнської шляхом створення 15 регіональних осередків та офіційної реєстрації в Міністерстві юстиції України.

Серед пріоритетів своєї діяльності Всеукраїнська Фундація «Захист Прав Дітей» визначає такі напрями: правова освіта в галузі захисту прав дітей; ювенальна юстиція; діти у конфлікті з законом; запобігання всім видам насильства та експлуатації щодо дітей; моніторинг дотримання прав дитини в Україні та науково-дослідницька робота.

Виключно важливим видається й те, що в Україні створена також мережа спеціалізованих формувань центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді: служби соціальної підтримки сім'ї, служба «Телефон довіри», школа волонтерів, студентські соціальні служби, мобільні консультаційні пункти соціальної роботи в сільській і гірській місцевості, інформаційно-ресурсні центри, служба роботи з ін'єкційними споживачами наркотиків тощо.

Віддаючи належне інститутам громадянського суспільства, які вживають безпосередніх заходів із захисту прав дитини, слід зазначити, що у країнах із розвинутою демократією ці інститути здійснюють ефективний контроль за діяльністю держави в цій сфері суспільного життя, стежачи за тим, щоб органи державної влади та їхні посадові особи суворо дотримувались конституційного пріоритету прав і свобод дитини.

Виключно важливим також видається те, що під егідою ООН діє у тому числі й в Україні ряд організацій, які займаються моніторингом та імплементацією прав дитини, надають технічну допомогу державам у цій сфері. При цьому, як слушно зазначає О.В. Пушкіна, завдання держави полягає в максимальній гармонізації діяльності міжнародного інституційного механізму захисту прав дитини з тими інституційним механізмом, що діє на національному рівні [204, с. 25 - 36].

До міжнародного інституційного механізму захисту прав дитини відносять:

- Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ);
- Управління Верховного комісара ООН з прав людини;
- Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ).

Верховний комісар ООН у справах біженців безпосередньо розглядає питання, пов'язані з дітьми-біженцями. У цьому контексті Верховний комісар визнає право дітей на спеціальну допомогу, зокрема через публікацію посібників із захисту і турботи про дітей-біженців. Так, у 1988 р. були опубліковані Рекомендації УВКБ ООН щодо дітей-біженців, куди включені міжнародні норми, що стосуються допомоги і захисту дітей-біженців, основні положення висновків Виконавчого комітету УВКБ ООН та технічні рекомендації Робочої групи УВКБ ООН з питань дітей-біженців.

У 1993 р. УВКБ ООН розробило спеціальний документ «Політика УВКБ ООН щодо дітей-біженців», у якому записано, що діти-біженці потребують спеціального сприяння через їх залежність та уразливість. У документі описуються рішення та ініціативи УВКБ ООН, прийняті стосовно

таких дітей, а також пропозиції співробітникам Управління щодо більш повного гарантування дотримання прав дітей.

Крім того, УВКБ ООН надає практичну допомогу при евакуації дітей із зон збройних конфліктів та забезпеченні їх усім необхідним.

Верховний комісар із прав людини призначається Генеральним секретарем ООН та координує всі програми Організації в галузі прав людини, забезпечує тісну співпрацю між різними органами ООН та договірним контрольним механізмом з метою підвищення ефективності їх діяльності та уникнення дублювання в їх роботі.

Одним із напрямків діяльності Верховного комісара ООН з прав людини є також швидке реагування на надзвичайні ситуації, що виникають у зв'язку з масовими і грубими порушеннями прав людини, в тому числі і прав дитини.

Організацією, яка займається виключно дитячими проблемами, є Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ), створений у 1946 р.

Згідно зі статтею 45 (а) Конвенції ЮНІСЕФ проводить технічні консультації і надає допомогу державам в імплементації Конвенції, які звертаються з проханням про це до Комітету з прав дитини. На прохання Комітету він може надавати експертні висновки та доповіді про імплементацію положень Конвенції в національні законодавства держав-учасниць. За допомогою своїх представництв у країнах ЮНІСЕФ здійснює моніторинг за національними програмами розвитку та підтримки дітей та їх прав, за імплементацією положень Конвенції на національному рівні.

Таким чином, можна зробити висновок, що на сьогодні захист прав дитини в Україні покликані здійснювати загальні та спеціалізовані, вітчизняні та міжнародні, позасудові та судові інституції. Разом із тим, система відповідних суб'єктів вимагає свого удосконалення, в тому числі й шляхом запровадження чи поновлення спеціальних суб'єктів захисту прав дитини в Україні – дитячого омбудсмана, дитячих спеціалізованих судів тощо.

Висновки до Розділу 3.

1. Забезпечення прав дитини в Україні є складовою частиною міжнародного захисту прав людини та нерозривно пов'язане з діяльністю світового співтовариства. У цій сфері суспільних відносин Україна дотримується позиції, властивій будь-якій демократичній правовій державі. Адже наша держава з належною повагою ставиться до своїх міжнародних зобов'язань. При цьому, загальновизнані принципи і норми міжнародного права становлять частину національної правової системи.

2. Удосконалення конституційно-правового статусу дитини в суспільстві, розширення системи її конституційних прав і створення дієвого механізму їх захисту є мегатрендом світового розвитку. Тому, імплементація міжнародних стандартів прав дитини в національне законодавство України відбувається шляхом трансформації загальновизнаних принципів і норм міжнародного права та норм міжнародних договорів України, що стосуються прав і свобод дитини, у Конституцію та закони України.

3. Під конституційним механізмом захисту прав дитини, на нашу думку, слід розуміти закріплені в Конституції та законодавстві України форми діяльності, які здійснюються відповідними органами державної влади, органами місцевого самоврядування та їх посадовими особами, громадськими організаціями та окремими громадянами з метою запобігання порушення прав дитини, а також у випадках, коли має місце факт порушення прав дитини й існує необхідність відновлення порушеного права.

4. Під структурою механізму реалізації конституційних прав дитини в Україні слід розуміти внутрішню будову визначеної в законодавчому порядку системи засобів, які забезпечують створення належних умов для виконання взятих державою на себе зобов'язань у сфері забезпечення конституційних прав дитини.

5. Нормативно-правова складова механізму захисту прав дитини в Україні представлена системою чинного законодавства (Конституція та закони України, загальновизнані принципи і норми міжнародного права та міжнародні договори України, укази Президента України, постанови

Кабінету Міністрів України, рішення та висновки Конституційного Суду України), спрямованого на утвердження та захист конституційних прав дитини.

Нормативно-правове забезпечення захисту прав та інтересів дитини становить пріоритетний напрям діяльності Української держави. Така діяльність здійснюється шляхом: 1) імплементації в національне законодавство міжнародних стандартів у сфері прав дитини і їх захисту; 2) здійснення постійного моніторингу ефективності чинного законодавства у сфері утвердження та захисту прав дитини, а також відповідної правозастосовної практики; 3) постійне удосконалення чинного законодавства у сфері захисту прав та інтересів дитини.

6. В Україні сформовано систему органів державної влади і органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, які покликані вирішувати проблеми щодо утвердження та захисту прав дитини, а також сприяти упередженню негативних явищ у дитячому середовищі. Ця державотворча тенденція відповідає вимогам статті 3 Конвенції ООН про права дитини, згідно з якою держави-учасниці мають забезпечити, щоб установи, служби і органи, відповідальні за піклування про дітей або їх захист, відповідали нормам, встановленим компетентними органами, зокрема в галузі безпеки й охорони здоров'я та з точки зору придатності їх персоналу, а також компетентного нагляду.

Водночас, важливим елементом механізму захисту прав і свобод дитини в Україні є й громадянське суспільство та його інститути, у першу чергу, вітчизняні (Комітет сприяння захисту прав дитини, Всеукраїнська Фундація «Захист Прав Дітей»,) і зарубіжні (ЮНІСЕФ, УВКБ ООН і ін.) громадські правозахисні організації. Їх потенціал є важливим, а іноді й визначальним для розбудови в Україні досконалого механізму захисту прав дитини.

7. Проведене дослідження дає підстави для висновку про доцільність розробки представниками юридичної науки, експертного середовища, правозахисних інститутів громадянського суспільства Концепції

утвердження та захисту прав дитини в Україні. Положення Концепції мають узагальнити кращий світовий і вітчизняний досвід захисту прав дітей, визначити національні стандарти захисту прав дитини, узгоджені з міжнародними зобов'язаннями України, а також обґрунтувати дієвий та збалансований механізм захисту прав дитини у нашій державі.

На перспективу положення цієї Концепції могли б бути втіленими у оновлену Конституцію України, а надалі – систематизованими у Кодексі прав дитини.

ВИСНОВКИ

Результати проведеного дисертаційного дослідження конституційно-правових основ захисту прав дитини в Україні дозволили сформулювати наступні висновки, положення та пропозиції:

1. Захист прав дитини є конституційно-правовим та міжнародним обов'язком сучасної Української держави перед громадянами, суспільством і міжнародною спільнотою, що реалізується за допомогою системи визначених чинним законодавством України принципів, механізмів і процедур. При цьому, держава бере на себе зобов'язання захищати права індивіда, насамперед дитини, за умов гарантування їх достатнього захисту з боку громадянського суспільства.

Під конституційно-правовими основами захисту прав дитини слід розуміти систему закріплених у Конституції та законах України, інших актах чинного законодавства правових норм, якими визначаються та закріплюються основоположні конституційні права дитини, зобов'язання держави щодо практичної реалізації цих нормативно-правових приписів, а також механізми контролю за виконанням державою своїх зобов'язань у цій галузі права та відновлення порушених прав дитини.

2. Імплементация міжнародних стандартів у цій сфері суспільних відносин, є пріоритетним напрямом правозахисної діяльності держави і громадянського суспільства в Україні. Підтвердженням цього є системне удосконалення конституційного законодавства у сфері захисту прав дитини, приведення його у відповідність до міжнародних правозахисних стандартів, а також наявність спеціалізованих інституцій, таких як дитячий омбудсман, уповноважених здійснювати захист прав дитини. До того ж, Україна як одна із держав-засновниць ООН, є важливою складовою в механізмі міжнародного захисту прав дитини.

3. На підставі результатів дослідження запропоновано періодизацію генезису утвердження основних концептуальних підходів українських і зарубіжних вчених щодо захисту конституційних прав дитини, яка включає в себе такі періоди:

а) доконституційний період (від часів Київської Русі - до прийняття Конституції Пилипа Орлика 5 квітня 1710 р.). Для цього періоду характерним було те, що права дитини забезпечувались у відповідності до усталених на той час правил звичаєвого права. Одним із документів, у якому вперше були унормовані права дитини, стала «Руська Правда» (XI - XII ст.);

б) період утвердження конституційних основ захисту прав дитини (від прийняття Конституції Пилипа Орлика 5 квітня 1710 р. - до завершення Першої світової війни у 1918 р.) Цей період ознаменувався прийняттям перших конституційних актів, що унормовували окремі аспекти захисту прав дитини. Діти визнавались особливим суб'єктом права на освіту - «у православних церквах мало здійснюватись навчання дітей «вільним мистецтвам», а завершився утвердженням нового світового правопорядку, що ґрунтувався на повазі до прав людини і дитини зокрема;

в) період становлення радянської моделі захисту прав дитини (від завершення Першої світової війни і встановлення в Україні радянської влади у 1918 р. - до закінчення Другої світової війни у 1946 р.). У зазначений період отримали розвиток основи державної політики у сфері забезпечення інтересів і прав дитини, велась боротьба з дитячою безпритульністю та безграмотністю, які набули загрозливих розмірів внаслідок Першої світової війни, жовтневого перевороту 1917 р. та громадянської війни. У перших радянських декретах підкреслювалась значимість, винятковість та пріоритет інтересів дітей над інтересами решти категорій населення. На цьому етапі в Конституціях УРСР 1919, 1929 рр. було закріплено конституційне соціальне право на освіту молодих працівників республіки. Однак права і свободи

людини у цей час розглядались не як природні та невідчужувані, а як такі, що надаються державою, яка може позбавляти цих прав і свобод окремих осіб, якщо ці права використовувались на шкоду інтересам соціалістичної держави;

г) період розвитку міжнародних механізмів захисту прав дитини і їх інсталяція у вітчизняне конституційне законодавство (від завершення Другої світової війни 1946 р. - до ратифікації Україною Конвенції ООН про права дитини 1991 р.). У цей період українське законодавство перебувало під суттєвим впливом міжнародних правових актів у сфері конституційних прав людини, особливо в сфері підтримки дитинства, захисту дітей, а також турботи про них, що знайшло своє відображення в Конституції УРСР 1978 р. Цей період припав на так звану «епоху розбудови розвиненого соціалізму» та позначився закріпленням широкого кола прав дитини у поєднанні зі створенням загальнообов'язкових дитячих організацій («жовтенята», піонери, комсомольці), інстальованих до радянської державно-партійної системи;

г) період утвердження конституційних основ захисту прав дитини в незалежній Україні (від ратифікації Україною Конвенції ООН про права дитини 1991 р. - до прийняття Конституції України 1996 р.). Цей період ознаменувався закріпленням широкого кола прав дитини, а також основ їх захисту в Конституції України 1996 р. та утвердженням законодавчих і інституційних механізмів їх захисту;

д) період удосконалення конституційних основ захисту прав дитини в незалежній у контексті конституційної реформи (від прийняття Конституції України 28 червня 1996 року - до сьогодні). У цей період відбувається удосконалення конституційних засад захисту прав дитини у галузевому законодавстві та пошук нових ефективних механізмів захисту прав дитини в контексті конституційної реформи, спочатку в контексті діяльності

Конституційної Асамблеї (2012-2013 рр.), а нині – через започаткування роботи Тимчасової спеціальної комісії Верховної Ради України з питань підготовки законопроекту про внесення змін до Конституції України.

4. Особливості методології дослідження конституційно-правових основ захисту прав дитини в Україні полягають в органічному поєднанні в ній системи взаємозумовлених традиційних і нових світоглядних методологічних принципів (принципи неупередженості та свободи наукових досліджень, комплексності досліджень, системності, діалектики, історизму, компаративістики, детермінізму, герменевтики, формальної логіки, синергетики і ін.) і конкретних методів (системний, структурно-функціональний, діяльнісний, порівняльно-правовий, історично-ретроспективний, формально-догматичний, конкретно-соціологічний, прогностичний та ін.) пізнання. Застосування цих методів дозволяє виявити шляхи і напрямки удосконалення створених в Україні механізму захисту прав дитини в Україні на основі позитивного світового, і насамперед європейського досвіду.

5. Під конституційно-правовим статусом дитини слід розуміти систему прав і обов'язків дитини, а також гарантій їх реалізації, що встановлені державою відповідно до своїх міжнародних зобов'язань у Конституції та законах України. Таким чином, дитина одночасно наділена загальним (конституційним), галузевим, спеціальним (родовим) та індивідуальним правовими статусами.

6. Конституційне право на життя людини (невід'ємне, невідчужуване) виникає з моменту зародження життя. З огляду на це пропонується статтю 27 Конституції України викласти у такій редакції: «Стаття 27. Кожна людина має невід'ємне право на життя. Кожна людина має право на життя. Початком життя людини є досягнення внутрішньоутробним плодом шеститижневого строку розвитку. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя.

Обов'язок держави - захищати життя людини», внівши відповідні зміни до Основного Закону.

Враховуючи результати проведеного дослідження, пропонується частину другу статті 122 Сімейного кодексу України викласти у такій редакції: «... дитина, яка народжена до спливу дев'яти місяців після припинення шлюбу або визнання його недійсним, походить від подружжя». Тобто біологічний строк, на наш погляд, повинен становити дев'яти місяців, а не десять, як це передбачає чинна редакція вказаної правової норми.

Також пропонується на законодавчому рівні визначити правовий статус насцитуруса (ненародженої дитини) та доповнити Цивільний кодекс України статтею 1222-1 такого змісту: «1222 1 Насцитурус. Насцитурусом є дитина, яка на момент смерті свого батька (спадкодавця) вже була зачата, але ще не народилась. Моментом народження насцитуруса є момент відділення плода від організму матері шляхом пологів».

7. Захист прав дитини в Україні являє собою визначену законодавством України систему правових, організаційних, матеріально-правових, процесуальних та інших заходів, що здійснюються органами державної влади і управління, їх посадовими особами, громадськими об'єднаннями, а також громадянами, іноземними громадянами та особами без громадянства з метою забезпечення прав дитини.

Міжнародний захист прав дитини - це система загальновизнаних норм і норм міжнародного права, якими визначаються та закріплюються в договірному порядку права дитини, зобов'язання держав щодо практичної реалізації цих міжнародно-правових приписів, а також міжнародний механізм контролю за виконанням державами своїх міжнародних зобов'язань у цій галузі права та відновлення порушених прав не абстрактної, а конкретної дитини.

8. Механізм реалізації конституційних прав дитини в Україні є визначеною в Конституції та законах України системою засобів, які забезпечують створення належних умов для виконання взятих державою на себе зобов'язань у сфері утвердження та захисту конституційних прав дитини. Під структурою цього правового механізму пропонується розуміти внутрішню побудову цього механізму, представлену насамперед нормативно-правовими і інституційними механізмами захисту конституційних прав дитини в Україні.

9. В Україні утвердилася та функціонує система суб'єктів, які відповідно Конституції та законів України, зобов'язані чи наділені правом захищати права і свободи дитини. Серед них: Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, місцеві державні адміністрації, суди загальної юрисдикції, Конституційний Суд України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Уповноважений Президента України з прав дитини та ін. Перспективним для посилення цієї системи вбачається за діяння потенціалу органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, інститутів громадянського суспільства та профільних правозахисних міжнародних організацій.

10. Конституцією України встановлено низку нормативно-правових гарантій захисту прав дитини в Україні до яких, як видається, слід віднести: 1) неможливість внесення змін до Конституції України, якщо такі зміни передбачають скасування чи обмеження прав та свобод людини і громадянина (частина перша ст. 157 Конституції України); 2) покладення на державу обов'язку дотримуватися і захищати права та свободи людини і громадянина (частина друга ст. 3 Конституції України); 3) визнання прямої дії норм Конституції України, в тому числі тих, які закріплюють права та свободи людини і громадянина в Україні (частина третя ст. 8 Конституції

України); 4) встановлення в нормах Конституції України та інших законодавчих актах юридичної відповідальності громадян, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та посадових осіб за порушення прав і свобод дитини в Україні; 5) конституційне визнання права кожної дитини без будь-яких виключень чи обмежень захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань всіма засобами, не забороненими законом (частина п'ята ст. 55 Конституції України); 6) конституційне визнання права особи на правову допомогу (ст. 59 Конституції України); 7) конституційне закріплення права кожного на судовий захист (частина перша ст. 55 Конституції України); 8) закріплення в Конституції України та інших законодавчих актах демократичних принципів судочинства (ст.ст. 58 - 63, 129 Конституції України), гуманного ставлення до осіб, притягнутих до кримінальної та адміністративної відповідальності (ст.ст. 28 - 29 Конституції України); 9) конституційне закріплення системи спеціальних державних органів, до компетенції яких належать повноваження щодо захисту конституційних прав і свобод людини (Конституційний Суд України); 10) закріплення в Конституції України інших видів гарантій прав і свобод людини (основ демократичної організації державної влади, верховенства права тощо).

У своїй сукупності нормативно-правові та інституційні гарантії визначають основи конституційно-правового статусу дитини в Україні, насамперед її основні права та шляхи і механізм їх правового захисту.

11. Механізм захисту конституційних прав дитини в Україні розвивається та удосконалюється шляхом: 1) запровадження міжнародних стандартів у сфері захисту прав дитини; 2) підготовки та прийняття нових законодавчих актів, які регулюватимуть суспільні відносини у сфері захисту прав дитини; 3) подальшої гуманізації національного законодавства щодо забезпечення прав дитини; 4) вдосконалення компетенції, форм, методів

діяльності уповноважених державних органів, на яких покладено обов'язки щодо захисту прав дитини в Україні; 5) всебічне використання здобутків юридичної науки для удосконалення чинного законодавства та правотворчої практики у сфері захисту прав дітей.

12. Проведене дослідження дає підстави для висновку про доцільність розробки представниками юридичної науки, експертного середовища, правозахисних інститутів громадянського суспільства Концепції утвордження та захисту прав дитини в Україні. Положення цієї Концепції мають узагальнити кращий світовий і вітчизняний досвід захисту прав дітей, визначити національні стандарти захисту прав дитини, узгоджені з міжнародними зобов'язаннями України, а також обґрунтувати дієвий механізм захисту прав дитини у нашій державі.

На перспективу положення цієї Концепції могли б бути втіленими у оновлену Конституцію України, а надалі – систематизованими у Кодексі прав дитини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аллан Т. Р. С. Конституційна справедливість. Ліберальна теорія верховенства права / Аллан Т. Р. С. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 385 с.
2. Актуальні проблеми теорії держави та права [навч. посіб.]. Ч. I / С. М. Тимченко, С. К. Бостан, С. М. Легуша та ін. – К. : КНТ, 2007. – 288 с.
3. Алексеев С. С. Теория права : [учеб. пособ.] / Алексеев С. С. – М. : БЕК, 1994. – 223 с.
4. Анісімова М. Право на свободу та особисту недоторканість: відповідність українського законодавства євростандартам / М. Анісімова // Право України. – 1999. – № 4. – С. 35–39.
5. Афанасьева Е. Г. У истоков человеческой жизни: правовые аспекты / Афанасьева Е. Г. – М. : Ин-т государства и права РАН, 1994. – 268 с.
6. Баймуратов М. А. Европейские стандарты локальной демократии и местное самоуправление в Украине / Баймуратов М. А. – Х. : Одиссей, 2000. – 80 с.
7. Баймуратов М. А. Международное право / Баймуратов М. А. – Х. : Одиссей, 2000. – 736 с.
8. Барабаш Ю. Г. Державно-правові конфлікти в теорії та практиці конституційного права : монограф. / Ю. Г. Барабаш. – Х. : Право, 2008. – 220 с.
9. Багачева Л. Л. Тенденції розвитку національного законодавства і проблема прав людини / Л. Л. Багачева // Права людини і правова держава: (До 50-ї річниці Загальної декларації прав людини) : тез. доп. та наук. повід. Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених, 10–11 груд. 1998 р. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 1998. – С. 88–89.
10. Бойцова В. В. Служба защиты прав человека и гражданина: Мировой опыт / Бойцова В. В. – М. : БЕК, 1996. – 408 с.
11. Бородін І. Права та свободи громадян, їх класифікація, гарантії реалізації / І. Бородін // Право України. – 2001. – № 12. – С. 32–34.

12. Бредіхіна В. Л. Право громадян на безпечне навколишнє природне середовище : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 "Природоресурсне право; аграрне право; екологічне право" / В. Л. Бредіхіна. – Х., 2005. – 20 с.

13. Булеца С. Б. Право фізичної особи на життя та здоров'я як об'єкт цивільно-правової регламентації: порівняльно-правовий аналіз регулювання в Україні, Угорській, Словацькій та Чеській республіках : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук : 12.00.03 "Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право" / Булеца С. Б. – Одеса, 2005. – 19 с.

14. Бурбика М. М. Координаційна діяльність органів прокуратури у сфері протидії злочинності: організаційно-правові засади : моногр. / М. М. Бурбика. – Суми : Сум. держ. ун-т, 2011. – 305 с.

15. Бюлетень Центру інформації та документації Ради Європи в Україні. – К. : Право, 1996. – Вип.1. – С. 3.

16. Ванеева Л. А. Реализация конституционного права граждан СССР на судебную защиту в гражданском судопроизводстве / Ванеева Л. А. – Владивосток : Изд-во Дальневост. ун-та, 1988. – 151 с.

17. Веберс Я. Р. Правосубъектность граждан в советском гражданском праве и семейном праве / Веберс Я. Р. – Рига : Зинатне, 1976. – 232 с.

18. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2005. – 1728 с.

19. Виступ Президента України на Всеукраїнській нараді з питань захисту прав дитини 25 листоп. 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.kiev.ua>.

20. Віденська конвенція про право міжнародних договорів // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1986. – № 17. – Ст. 343.

21. Власенко О. Л. Конституційне право громадян на свободу зборів, мітингів, походів і демонстрацій : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 "Конституційне право" / Власенко О. Л. – К., 2011. – 20 с.

22. Воеводин Л. Д. Конституционные права, свободы и обязанности советских граждан как объект системного анализа / Л. Д. Воеводин, М. А. Краснов, М. А. Федотов // Изв. вузов. с. Правоведение. – 1982. – № 2. – С. 16–23.

23. Воеводин Л. Д. Система конституционных прав и свобод советских граждан, юридические условия и средства их обеспечения и охраны / Л. Д. Воеводин // Юридические гарантии конституционных прав и свобод в социалистическом обществе. – М. : Юрид. лит., 1987. – С. 59–75.

24. Воеводин Л. Д. Юридический статус личности в России : [учеб. пособ.] / Воеводин Л. Д. – М. : Изд-во Моск. ун-та : Инфра-М-Норма, 1997. – 307 с.

25. Волинка К. Забезпечення прав і свобод особи в Україні: теоретичні і практичні аспекти / К. Волинка // Право України. – 2000. – № 11. – С. 30–34.

26. Волосатий Г. Конституция Украины о праве граждан на жилище / Г. Волосатий // Сучасний конституціоналізм та конституційна юстиція : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., жовт. 2000 р. – Одеса : Юрид. літ., 2001. – С. 273–274 с.

27. Волошко А. И. Взаимосвязь норм внутригосударственного и международного права по обеспечению и защите личных и политических прав человека : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 "Теория и история государства и права; история политических и правовых учений" / Волошко А. И. – М., 1992. – 22 с.

28. 4-я Всемирная конференция ООН по положению женщин (4–7 сент. 1995 г., Пекин). – ООН, 1995. – 27 с.

29. Всеукраїнська Фундація "Захист Прав Дітей" // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrprison.org.ua/ngo/1215535034>.

30. Всеобщая декларация прав человека (на украинском, русском и английском языках) // Юридический весник. – 1998. – № 4. – С. 5–6.

31. Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту та розвитку дітей від 30 верес. 1990 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_075.

32. Гавердовский А. С. Имплементация норм международного права / Гавердовский А. С. – К. : Вища школа, 1980. – 318 с.

33. Галушко Ю. Важливий інститут захисту прав громадян / Ю. Галушко // Право України. – 1996. – № 5. – С. 46–48.
34. Гамалій І. В. Теоретичні проблеми правового регулювання діяльності міліції щодо забезпечення реалізації конституційних прав і свобод громадян : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 "Конституційне право" / Гамалій І. В. – К., 2000. – 17 с.
35. Ганьба Б. Системний підхід у державно-правових дослідженнях / Б. Ганьба // Вісник Львівського університету. Серія : юридична. – 2000. – Вип. 35. – С. 59–66.
36. Гармаев А. От зачатия до рождения / Анатолий Гармаев. – Иваново : Родник : Альм. "Свет православья", 2000. – 109 с.
37. Гіда Є. О. Загальнолюдські стандарти прав людини і забезпечення їх реалізації в діяльності міліції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 "Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень" / Гіда Є. О. – К., 2000. – 16 с.
38. Гладун З. С. Право людини на життя і проблеми його юридичного забезпечення в Україні / З. С. Гладун // Український часопис прав людини. – 1995. – № 1. – С. 47–54.
39. Гладун З. С. Соціально-філософські засади права людини на життя і право на смерть / З. С. Гладун // Права людини в Україні. – К.– Х., 1994. – Вип. 9. – С. 21–35.
40. Головін А. С. Права людини: інтерпретаційна діяльність Конституційного Суду України / А. С. Головін. – К. : Логос, 2012. – 369 с.
41. Гомиен Д. Европейская конвенция о правах человека и Европейская социальная Хартия: Право и практика / Д. Гомиен, Д. Харрис, Л. Зваак. – М. : МНИМП, 1998. – 600 с.
42. Гориславський К. Гарантії права людини на самозахист та здоров'я / К. Гориславський // Право України. – 2001. – № 12. – С. 35–38.
43. Горова О. Б. Конституційні громадянські права людини в Україні і їх забезпечення міліцією (роль міжнародно-правових норм в цьому процесі) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 "Конституційне право" / Горова О. Б. – К., 2000. – 16 с.

44. Горшенев В. М. Процессуальная форма и ее социально-юридические возможности в социалистическом обществе / В. М. Горшенев, П. Е. Недбайло // Юридическая процессуальная форма: теория и практика. – М. : Юрид. лит., 1976. – С. 7–53.
45. Господарський процесуальний кодекс України від 6 листоп. 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 6. – Ст. 56.
46. Господарський процесуальний кодекс України з постатейними матеріалами. – К. : Юстініан, 2002. – 544 с.
47. Гражданский кодекс Итальянской Республики. Текст и комментарии. – М. : Статут, 1995. – 184 с.
48. Грибачов В. П. Пределы осуществления и защиты гражданских прав : моногр. / Грибачов В. П. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1972. – 284 с.
49. Гузь Л. Є. Захист прав та інтересів дітей (правовий аспект) / Гузь Л. Є. – Х. : Фактор, 2011. – 464 с.
50. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. – М. : Рус. язык, 1999. –.—.
– Т. 1. – 1999. – 699 с.
51. Декларация о защите женщин и детей в чрезвычайных обстоятельствах и в период вооруженных конфликтов : Провозглашена резолюцией 3318 (XXIX) Генеральной Ассамблеи ООН от 14 декабря 1974 г. // Международные акты о правах человека : сб. док. – М. : Норма-Инфра-М, 1998. – С. 239–240.
52. Декларация о ликвидации дискриминации в отношении Женин : Провозглашена резолюцией 2263 (XXII) Генеральной Ассамблеей ООН от 7 нояб. 1967 г. // Международные акты о правах человека : сб. док. – М. : НОРМА-ИНФРА-М, 1998. – С. 241–244.
53. Декларация о принципах международного права, касающихся дружественных отношений между государствами в соответствии с Уставом ООН : Резолюция ГА ООН 2625 (XXV) от 24 окт. 1970 г. // Действующее международное право : в 3 т. / сост. : Ю. М. Колосов, Э. С. Кривчикова. – М. : Изд-во Моск. независимого ин-та междунар. права, 1996 –.—
Т. 1. – 1996. – С. 78–86.

54. Декларация об искоренении насилия в отношении женщин: принята Генеральной Ассамблеей ООН 20 дек. 1993 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/violence.shtml
55. Декларация прав ребенка от 20 ноября 1959 года // Права человека : сб. междунар. договоров. – М. : Юрид. лит., 1990. – С. 139–141.
56. Декларація про державний суверенітет України від 16 лип. 1990 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1990. – № 31. – Ст. 429.
57. Державна доповідь про становище дітей в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ekmair.ukma.kiev.ua>.
58. Деякі питання надання одноразової грошової допомоги дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування : постанова Кабінету Міністрів України від 5 берез. 2008 р. № 146 Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/146-2008-%D0%BF>
59. Діяльність судів України по забезпеченню прав і свобод людини // Право України. – 1999. – № 2. – С. 25–31.
60. Додонов В. Н. Международное право : словарь-справочник / В. Н. Додонов, В. П. Панов, О. Г. Румянцев; под общ. ред. В.Н.Трофимова. – М. : ИНФРА-М, 1997. – 368 с.
61. Дождев Д. В. Римское частное право : [учеб. для высш. учеб. завед.] / Дождев Д. В. – М. : Ин-т государства и права РАН, 1996. – 784 с.
62. Доклад о выполнении Украиной Конвенции ООН о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин // Четвертый и пятый (объединенный) периодический доклад (представлен в соответствии со ст. 18 Конвенции). – К. : МИД Украины, 1998. – 75 с.
63. Дополнительные протоколы к Женевским Конвенциям 1949 г. : Протокол I, касающийся защиты жертв международных конфликтов от 8 июня 1977 г. и Протокол II, касающийся защиты жертв вооруженных конфликтов немеждународного характера от 8 июня 1977 г. – М. : Изд-во Междунар. комитета красного креста , 1996. – 123 с.
64. Європейська конвенція про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми : рат.

Україною 6 берез. 2008 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2008. – № 17. – Ст. 177.

65. Європейська конвенція про здійснення прав дітей : ратифікована Україною 6 берез. 2008 р. // Офіційний вісник України. – 2007. – № 91. – Ст. 3355.

66. Європейська конвенція про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом : ратифікована Україною 14 січ. 2009 р. // Офіційний вісник України. – 2009. – № 51. – Ст. 166.

67. Європейська конвенція про усиновлення дітей (переглянута): ратифікована Україною 15 лют. 2011 р. // Офіційний вісник України. – 2011. – № 69. – Ст. 726.

68. Європейська соціальна хартія : Міжнар. док. від 3 трав. 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_062

69. Заключительный акт Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе от 1 авг. 1975 г. // Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций, заключенных СССР с иностранными государствами. – М. : Политиздат, 1977. – Вып. XXXL. – С. 544–589.

70. Заключні зауваження та рекомендації Комітету ООН з прав дитини для України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_b09/card6#Public.

71. Засади державної політики України в галузі прав і свобод людини : Постанова Верховної Ради України від 17 черв. 1999 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 35. – Ст. 303.

72. Иванов О. В. Защита субъективных прав и проблема истины в гражданском процессе / О. В. Иванов // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 11, Право. – 1996. – № 2. – С. 146-153.

73. Италия. Конституция и законодательные акты : пер. с итал. / сост. Н. Ю. Попов; редкол. : Г. В. Барабашев, О. А. Жидков, И. П. Ильинский. – М. : Прогресс, 1988. – 392 с.

74. Итоговый документ Венской встречи государств – участников Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе от 15 янв. 1989 г. //

Международные акты о правах человека : сб. док. – М. : НОРМА-ИНФРА-М, 1998. – С. 652–653.

75. Івашкович І. Реально забезпечити право на захист / І. Івашкович // Право України. – 1999. – № 6. – С. 84–85.

76. Карпачова Н. І. Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні : Перша щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. – Х. : КОНСУМ, 2000. – 464 с.

77. Климович О. Система національних засобів захисту прав людини (в контексті положень про захист прав і основних свобод людини) / О. Климович // Право України. – 2001. – № 1. – С. 34–37.

78. Ковальов В. И. Мотивы поведения и деятельности / В. И. Ковальов. – М. : Наука, 1988. – 191 с.

79. Кодекс законів про працю України від 10 груд. 1971 р. // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1971. – Додаток № 50. – Ст. 375.

80. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 груд. 1984 р. // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1984. – № 51. – Ст. 1122.

81. Козлов А. Е. Конституционное право : [учеб. пособ.] / А. Е. Козлов. – М. : Юристъ, 1997. – 480 с.

82. Колодій А. М. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні : [підруч.] / А. М. Колодій, А. Ю. Олійник. – К. : Правова єдність, 2008. – 288 с.

83. Колосова С. Ю. Реализация принципа справедливости при защите социально уязвимых категорий населения в международном праве (на примере Конвенции о правах ребенка) / С. Ю. Колосова // Моск. журн. междунар. права. – 2001. – № 1. – С. 115–127.

84. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол. : В. Я. Тацій (голова редкол.). – [2-ге вид., переробл. і доповн.]. – Х. : Право, 2011. – 1128 с.

85. Комментарий к Конституции Российской Федерации : прин. 12 дек. 1993 г. – М. : ЭКМОС, 1999. – 175 с.

86. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_207/print138478165587508

87. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності : ратифікована 4 лют. 2004 р. // Офіційний вісник України. – 2006. – № 14. – Ст. 1056.

88. Конвенція про визнання і виконання рішень стосовно зобов'язань про утримання // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 24. – Ст. 862.

89. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листоп. 1950 р. // Офіційний вісник України. – 2006. – № 32. – Ст. 2371.

90. Конвенція про кіберзлочинність від 23 листоп. 2001 р. // Офіційний вісник України. – 2007. – № 65. – Ст. 2535.

91. Конвенція про контакт з дітьми від 15 трав. 2003 р. // Офіційний вісник України. – 2007. – № 91. – Ст. 3356.

92. Конвенція про мінімальні норми соціального забезпечення 102 від 28 черв. 1952 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_011/card6#Public.

93. Конвенція про права дитини від 20 листоп. 1989 р. (редакція зі змінами, схваленими резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21 груд. 1995 р.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_021/card6#Public.

94. Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей від 25 жовт. 1980 р. // Офіційний вісник України. – 2006. – № 35. – Ст. 2493.

95. Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей // Відомості Верховної Ради України. – 2008. – № 11. – Ст. 328.

96. Кондратюк Н. А. Захист прав дітей в Україні: проблеми і шляхи їх розв'язання / Н. А. Кондратюк, І. К. Тюльченко // Матеріали Регіональної Міжвузівської наукової конференції викладачів та студентів 14 травня 2010 року. – Донецьк : Донец. Нац. тех. ун-т, 2010. – С. 192–194.

97. Конституційне право України : [підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / за ред. Ю. М. Тодики, В. С. Журавського]. – К. : Ін Юре, 2002. – 544 с.

98. Конституційне право України : акад. курс : [підруч.] : у 2 т. / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – К. : Юрид. думка, 2008. –

Т. 2. – 2008. – 800 с.

99. Конституційні права, свободи і обов'язки людини і громадянина в Україні / за ред. Ю. С. Шемшученка. – К. : Юрид. думка, 2008. – 252 с.
100. Конституційні функції прокуратури України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gp.gov.ua/>.
101. Конституція (Основний закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки від 20 квіт. 1978 р. – К. : Політвидав України, 1979. – 44 с.
102. Конституции государств Европейского Союза / под общ. ред. Л. А. Окунькова. – М. : ИНФРА- М-НОРМА, 1997. – 816 с.
103. Конституция Республики Армения // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/
104. Конституция Ирландии от 29 дек. 1937 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : constit/ireland/irelnd-r.htm.
105. Конституція незалежної України : [навч. посіб.] / за ред. В. Ф. Погорілка, Ю. С. Шемчушенка, В. О. Євдокимова. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. – 428 с.
106. Конституція України : прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
107. Конституція України : текст Основного Закону з офіційними тлумаченнями Конституційного Суду / [огляд і комент. В. Ф. Погорілка, В. Л. Федоренка]. – К. : Наукова думка, 2006. – 210 с.
108. Конституции государств (стран) мира [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://worldconstitutions.ru/>.
109. Коровников А. В. Социальная защита военнослужащих (теоретико-правовой аспект) : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 "Теория и история права и государства; история правовых учений" / Коровников А. В. – СПб., 1995. – 23 с.
110. Костицький В. В. Екологія перехідного періоду: право, держава, економіка (Економіко-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища в Україні) / В. В. Костицький. – К. : ІЗП і ПЕ, 2003. – 772 с.

111. Кравченко В. В. Конституційне право України : [навч. посіб.] / В. В. Кравченко. – [6-те вид., випр. та доповн.]. – К. : Атіка, 2009. – 608 с.
112. Крайтор В. Л. Правове положення неповнолітніх в Україні : зб. норм. актів / В. Л. Крайтор, В. Ю. Євко. – Х. : Еспада, 2002. – 421 с.
113. Крижановський В. Я. Конституційно-правові засади судового захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 "Конституційне право; муніципальне право" / В. Я. Крижановський. – Одеса, 2013. – 20 с.
114. Кримінальний кодекс України від 5 квіт. 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25. – Ст. 131.
115. Кримінальний Кодекс України з постатейними матеріалами : станом на 1 верес. 2000 р. У 2 т. Упоряд.: П.П. Андрушко, С.Д. Шапченко. – К. Вид-во КНУ, 2000. – 784 с.
116. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квіт. 2012 р. // Офіційний вісник України. – 2012. – № 37. – Ст. 1370.
117. Кудрявцев В. Н. Правовое поведение: норма и патология / Кудрявцев В. Н. – М. : Наука, 1982. – 287 с.
118. Кудрявцева О. М. Деякі проблемні питання конституційно-правового регулювання прав дитини в Україні та країнах ЄС / О. М. Кудрявцева // Національні та міжнародні механізми захисту прав людини : матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 26 жовт. 2013 р.). – Х. : Вид-во Харк. нац. ун-т внутр. справ; Рейтинг, 2013. – С. 157–161.
119. Кудрявцева О.М. Міжнародний аспект нормативно-правового забезпечення конституційних прав дитини в Україні // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. – 2013. спеціальний випуск № 5. - С. 197 - 201.
120. Кудрявцева О. Міжнародно-правові стандарти забезпечення прав дитини / О. Кудрявцева // Право України. – 2013. – № 5. – С. 390–397.
121. Кудрявцева О. М. Нормативно-правове забезпечення конституційних прав дитини в Україні / О. М. Кудрявцева // Бюлетень Міністерств юстиції України. – 2013. – № 8. – С. 19–25.

122. Куліш А. М. Організаційно-правові засади функціонування правоохоронної системи України : моногр. Ч. II. / А. М. Куліш. – Суми : Вид-во Сум. держ. ун-ту, 2007. – 236 с.
123. Курс международного права : в 7 т. / Ю. А. Баскин, Н. Б. Крылов, Д. Б. Левин и др. – М. : Наука, 1989 –.—
Т.1: Понятие, предмет и система международного права. – 1989. – 360 с.
124. Летова Н. В. Ребёнок как субъект наследственных правоотношений / Н. В. Летова // Цивилист. – 2010. – № 4. – С. 77–82.
125. Литвиненко А. Захист дітей – обов'язок держави / А. Литвиненко // Право України. – 1997. – № 5. – С. 25–26.
126. Лукашева Е. А. Принципы социалистического прав / Е. А. Лукашева // Сов. государство и право. – 1970. – № 6. – С. 21–29.
127. Лукашева Е. А. Права человека : [учеб.] / Лукашева Е. А. – М. : НОРМА, 2001. – 316 с.
128. Любимов А. П. Лоббизм как конституционно-правовой институт / А. П. Любимов. – М. : Ин-т гос-ва и права РАН, 1998. – 256 с.
129. Магазинер Я. М. Избранные труды по общей теории права / Магазинер Я. М. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2006. – 352 с.
130. Максимов С. Інститут людини в сучасному світі: філософсько-правові аспекти / С. Максимов // Вісник Академії правових наук України. – Х. : Право, 2000. – № 3. – С. 49–57.
131. Малеина М. Н. Защита личных неимущественных прав советских граждан / Малеина М. Н. – М. : Знание, 1991. – 126 с.
132. Малишко В. М. Конституційне право людини на свободу світогляду і віросповідання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 "Конституційне право" / В. М. Малишко. – К., 2005. – 20 с.
133. Марцеляк О. В. Інститут омбудсмана: теорія і практика : монограф. / О. В. Марцеляк. – Х., 2004. – 450 с.
134. Международное публичное право : сб. док. Т.1. – М. : БЕК, 1966. – 570 с.

135. Международный пакт о гражданских и политических правах от 16 дек. 1966 г. // Международные акты о правах человека : сб. док. – М. : НОРМА-ИНФРА-М, 1998. – С. 53–68.

136. Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах : принят и открыт для подписания, ратификации и присоединения резолюцией 2200 А (III) Генеральной Ассамблеи ООН от 16 дек. 1966 г. // Международные акты о правах человека : сб. док. – М. : НОРМА-ИНФРА-М, 1998. – С. 44–52.

137. Мілова Т. М. Конституційне право людини і громадянина на свободу наукової творчості в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 "Конституційне право " / Т. М. Мілова. – К., 2008. – 20 с.

138. Мюллерсон Р. А. Права человека: идеи, нормы, реальность / Мюллерсон Р. А. – М. : Юрид. лит., 1991. – 160 с.

139. Неліп М. І. Силовий захист прав людини: Питання легітимності в сучасному міжнародному праві / М. І. Неліп, О. О. Мережко. – [2-ге вид.]. – К. : Наук. думка, 1999. – 192 с.

140. Немченко О. І. Запобігання злочинам, що вчиняються неповнолітніми з психічними відхиленнями: кримінологічні засади : моногр. / О. І. Немченко. – Запоріжжя : Дніпровський металург, 2011. – 212 с.

141. Нерсисянц В. С. Общая теория права и государства / Нерсисянц В. С. – М. : Норма-Инфра-М, 1999. – 552 с.

142. Новий тлумачний словник української мови : у 3 т. / укл. : В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. – 2-ге вид., випр. – К. : Вид-во "Аконіт", 2004 –.–

Т. 1: А-К. – 2004. – 927 с.

143. Нормативно-правові акти з питань захисту прав дитини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/>.

144. Общие положения относительно подготовки отчетов государствами-участниками о внедрении Конвенции ООН 1979 г. "О

ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин". – ООН: CEDA, 1991. – 22 с.

145. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов; под ред. Н. Ю. Шведовой. – М. : Рус. яз., 1984. – 797 с.

146. Ольхова А. В. Поняття "дитини" у міжнародному гуманітарному праві / А. В. Ольхова // Часопис Академії адвокатури України. – 2012. – № 4. (17). – С. 1–6.

147. Омелянченко Г. Питання захисту конституційних прав людини у кримінальному судочинстві України / Г. Омелянченко // Право України. – 1997. – № 3. – С. 15–20.

148. Оніщук М. В. Референдна демократія: проблеми конституційної теорії та практики : моногр. / Оніщук М. В. – К. : Вид-во Європейського ун-ту, 2009. – 399 с.

149. Павленко Ю. Забезпечення захисту прав дитини є складовою процесу євроінтеграції України / Ю. Павленко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/news/21734.html>.

150. Перевозчикова Е. В. Конституционное право на жизнь и правовой статус эмбриона человека / Е. В. Перевозчикова, Е. А. Панкратова // Медицинское право. – 2006. – № 2 (14). – С. 39–47.

151. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини : постанова Кабінету Міністрів України від 4 верес. 2008 р. № 8662 // Офіційний вісник України. – 2008. - № 76. – Ст. 2561.

152. Питання Уповноваженого Президента України з прав дитини : Указ Президента України від 11 серп. 2011р. № 811/2011 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 63. – Ст. 2494.

153. Погорілко В. Ф. Конституційне право України : акад. курс : [підруч.] : у 2 т. / В. Ф. Погорілко, В. Л. Федоренко; [за ред. В. Ф. Погорілка]. – К. : Юрид. думка, 2006 –.

Т. 1. – 2006. – 544 с.

154. Погорілко В. Ф. Нова Конституція України / В. Ф. Погорілко. – [3-є вид.]. – К. : Наук. думка, 1998. – 156 с.

155. Погорілко В. Ф. Конституційне право України : [підруч.] / В. Ф. Погорілко, В. Л. Федоренко; за заг. ред. В. Л. Федоренка. – [4-е вид., переробл. і доопр.]. – К. : Ліра-К, 2012. – 576 с.
156. Положення про Міністерство юстиції України : затв. Указом Президента України від 6 квіт. 2011 р. № 395 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/33>.
157. Положення про службу у справах дітей Волинської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.voladm.gov.ua/>.
158. Положення про службу у справах дітей та сім'ї Київської обласної державної адміністрації : затв. розпорядж. голови Київської обл. держ. адміністрації від 21 січ. 2013 р. № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ssd-koda.gov.ua/sluzhba-u-spravah-ditej>.
159. Положення про Міністерство молоді та спорту України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dsmsu.gov.ua/index/ua/material/7749>.
160. Полякова О. М. Актуальні аспекти соціально-правового захисту молоді в сучасній Україні : [навч. посіб.] / О. М. Полякова. – Суми : Університетська книга, 2009. – 188 с.
161. Права и свободы человека и гражданина : словарь / отв. ред. В. В. Маклаков. – М. : Юристъ, 2001. – 559 с.
162. Права человека и правовое социальное государство в России / отв. ред. Е. А. Лукашева. – М. : Норма- ИНФРА-М, 2011. – 400 с.
163. Права людини в діяльності української міліції – 2011. – К. – Х. : Права людини, 2011. – 354 с.
164. Прилипко С. М. Право на соціальне забезпечення – одне з найважливіших соціально-економічних прав людини / С. М. Прилипко // Держава і право. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2003. – Вип. 19. – С. 202–208.
165. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 5 лип. 2012 р. // Відомості Верховної Ради. – 2013. – № 27. – Ст. 282.

166. Про Арбітражний суд : Закон України від 4 черв. 1991р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 36. – Ст. 469.

167. Про виконання на території України Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей : постанова Кабінету Міністрів України від 10 лип. 2007 р. // Урядовий кур'єр. – 2006. – № 137.

168. Про внесення до Закону України "Про прокуратуру" : Закон України від 12 лип. 2001 р. // Голос України. – 2001. – № 134.

169. Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення окремих положень про обмеження місць куріння тютюнових виробів : Закон України від 24 трав. 2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 16. – Ст. 137.

170. Про додаткові заходи щодо захисту прав та законних інтересів дітей : Указ Президента України від 4 трав. 2007 р. № 376/2007 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 7. – Ст. 125.

171. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : Закон України від 13 січ. 2005 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 6. – Ст. 147.

172. Про Загальнодержавну програму "Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини" на період до 2016 року : Закон України від березня 2009 р. № 1065-V І5 // Відомості Верховної Ради України. – 2009. – № 29. – Ст. 395.

173. Про затвердження Державної цільової соціальної програми реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : постанова Кабінету Міністрів України від 17 жовт. 2007 р. // Офіційний вісник України. – 2007. – № 80. – Ст. 1237.

174. Про затвердження заходів щодо виконання у 2013 році в Одеській області Загальнодержавної програми "Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини" на період до 2016 року : розпорядж. Одеської обласної державної адміністрації від 3 квіт. 2013 р. № 295/А-2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ssn.odessa.gov.ua/rozporyadzhennya>.

175. Про затвердження заходів щодо впровадження інклюзивного навчання в дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладах на період до 2015 р. : наказ Міністерства освіти і науки від 23 лип. 2013 р. № 1034 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v1034729-13>

176. Про затвердження заходів щодо захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, соціальної роботи на 2013– 2014 роки : розпорядж. Одеської обласної державної адміністрації від 21 черв. 2013 р. № 624/A-2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ssn.odessa.gov.ua/rozporyadzhennya>.

177. Про затвердження Концепції створення Єдиної державної автоматизованої паспортної системи (словник термінів) : Постанова Кабінету Міністрів України від 20 січ. 1997 р. // Урядовий кур'єр. - 1997. - 13 лют.

178. Про затвердження Плану заходів по попередженню насильства в сім'ї відносно дітей на 2013 рік : наказ служби у справах дітей Житомирської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dity-zhitomir.gov.ua/normatyvna-baza/nakazi-ssd-oda>.

179. Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу : постанова Кабінету Міністрів України від 26 квіт. 2002 р. № 564 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 18. – Ст. 925.

180. Про затвердження Положення про прийомну сім'ю : постанова Кабінету Міністрів України від квітня 2002 р. № 565 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 18. – Ст. 926.

181. Про затвердження Порядку надання одноразової допомоги дітям-сиротам і дітям, позбавленим батьківського піклування, після досягнення 18-річного віку : постанова Кабінету Міністрів України від 25 серп. 2005 р. // Офіційний вісник України. – 2005. – № 35. – Ст. 2116.

182. Про затвердження Порядку повернення до України позбавлених батьківського піклування дітей, які є громадянами України : постанова Кабінету Міністрів України від 23 квіт. 2003 р. № 569 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 17. – Ст. 763.

183. Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей : постанова Кабінету Міністрів України від 8 жовт. 2008 р. № 905 // Уряд. кур'єр. – 2008. – № 209.

184. Про заходи щодо забезпечення захисту прав і законних інтересів дітей : Указ Президента України від 5 трав. 2008 р. // Офіційний вісник України. – 2001. – № 4. – Ст. 116.

185. Про заходи щодо забезпечення захисту прав і законних інтересів дітей : розпорядж. міського голови м. Суми [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://meria.sumy.ua/index.php?docid=18009>.

186. Про заходи щодо розв'язання актуальних проблем осіб з обмеженими фізичними можливостями : Указ Президента України від 19 трав. 2011 р. // Офіційний вісник України. – 2011. – № 16. – Ст. 741.

187. Про комітети Верховної Ради України : Закон України від 4 квіт. 1995 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 19. – Ст. 134.

188. Про Конституційний Суд України : Закон України від 16 жовт. 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 49 – Ст. 272.

189. Про Конституційну Асамблею : Указ Президента України від 17 трав. 2012 р. // Офіційний вісник Президента України. – 2012. – № 19. – Ст. 404.

190. Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні : Указ Президента України від 24 трав. 2011р. // Офіційний вісник України. – 2011. – № 41. – Ст. 1663.

191. Про міжнародні договори України : Закон України від 29 черв. 2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 50 – Ст. 540.

192. Про об'єднання громадян : Закон України від 16 черв. 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 34. – Ст. 504.

193. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 4 квіт. 1995 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 6. – Ст. 35.

194. Про особливості правозахисної діяльності органів прокуратури щодо захисту прав і свобод дітей : Наказ Ген. прокуратури України від 21 черв. 2011 р. № 3/1Гн [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.kiev.ua>.

195. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квіт. 2001 р. // Офіційний вісник України. – 2001. – № 22. – Ст. 981.

196. Про питання щодо забезпечення реалізації прав дітей в Україні : Указ Президент України від 16 груд. 2011 р. // Офіційний вісник України. – 2011. – № 101. – Ст. 3697.

197. Про попередження насильства в сім'ї : Закон України від 15 листоп. 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 10. – Ст. 70.

198. Про регіональну (комплексну) цільову соціальну Програму забезпечення житлом дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа на 2013–2017 роки : рішення Житомирської обласної ради [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dity-zhitomir.gov.ua/normatyvna-baza/oblasna-derzhavna-administratsiia>.

199. Про соціальний захист дітей війни : Закон України від 18 листоп. 2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 4. – Ст. 94.

200. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23 груд. 1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 20. – Ст. 99.

201. Про утворення державного департаменту з усиновлення та захисту прав дитини : постанова Кабінету Міністрів України від 25 берез. 2006 р. № 367 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 26. – Ст. 1054.

202. Проблеми реалізації прав с свобод людини та громадянина в Україні : моногр. / за ред. Н. М. Оніщенко, О. В. Зайчука. – К. : Юрид. думка, 2007. – 424 с.

203. Проблемы общей теории права и государства / под общ. ред. В. С. Нерсисянца. – М. : Норма-ИНФРА-М, 1999. – 832 с.

204. Пушкіна О. В. Конституційні механізми забезпечення прав людини і громадянина в Україні: проблеми теорії і практики : автореф. дис.

на здобуття наук. ступеня д-ра. юрид. наук : спец. 12.00.02 "Конституційне право" / О. В. Пушкіна. – Х., 2008. – 48 с.

205. Пшонка В. П. Із виступу на на Всеукраїнській нараді з питань захисту прав дітей / В. П. Пшонка // Вісник прокуратури. – 2011. – № 11. – С. 3 – 6.

206. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : [посіб. для студ. спец. "Правознавство"] / Рабінович П. М. – 2-е вид., зі змін. і доповн. – К. : Навч. вид, 1994. – 236 с.

207. Рабінович П. М. Права людини і громадянина у Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень) / Рабінович П. М. – Х. : Право, 1997. – 63 с.

208. Рабінович П. М. Рішення Європейського Суду з прав людини спроба концептуально-методологічного аналізу / П. М. Рабінович // Право України. – 1997. – № 12. – С. 32–44.

209. Регіональна програма забезпечення житлом дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб з їх числа на 2013–2015 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ssn.odessa.gov.ua/>.

210. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН 2675 (XXV) "Основные принципы защиты мирного населения в период вооруженных конфликтов" от 9 дек. 1970 г. // Резолюции Генеральной Ассамблеи ООН. – XXV сессия. – ООН, 1971. – 37 с.

211. Римаренко Ю. І. Етнодержавознавство: теоретико-методологічні засади / Ю. І. Римаренко, Л. Є. Шкляр, С. Ю. Римаренко. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – 264 с.

212. Ростовщиков И. В. Права личности в России: их обеспечение и защита органами внутренних дел / Ростовщиков И. В. – Волгоград : ВЮИ МВД России, 1997. – 340 с.

213. Сабикенов С. К. Некоторые вопросы защиты субъективных прав и охраняемых законом интересов советских граждан / С. К. Сабикенов // Проблемы государства и права : тр. науч. сотр. и аспирантов. – М. : Ин-т государства и права АН СССР, 1974. – Вып. 9. – С. 61–68.

214. Савенко М. Забезпечення прав і свобод людини і громадянина та їх захист органами конституційної юрисдикції / М. Савенко // Право України. – 1999. – № 2. – С. 3–10.

215. Савчин М. Конституційний Суд України у механізмі гарантування прав і свобод людини / М. Савчин // Право України. – 1999. – № 4. – С. 35–39.
216. Селіванов В. М. Право і влада суверенної України : методологічні аспекти / В. М. Селіванов. – К. : Ін Юре, 2002. – 723 с.
217. Серебровский В. И. Избранные труды по наследственному и страховому праву / Серебровский В. И. – М. : Статут, 1997. – 217 с.
218. Сирота І. М. Право соціального забезпечення в Україні / Сирота І. М. – Х. : Одиссей, 2007. – 408 с.
219. Сімейний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21–22. – Ст. 135.
220. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : [підруч.] / Скакун О. Ф. – Х. : Консум, 2001. – 656 с.
221. Сравнительное конституционное право : [учеб. пособ.] / Б. Н. Топорнин, В. Е. Чиркин, Ю. А. Юдин и др.; В. Е. Чиркин (отв. ред.). – М. : Междунар. отношения, 2002. – 446 с.
222. Стан дотримання та захисту прав дитини в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ombudsman.gov.ua/images/stories/07022011/S_Dopovid_6.pdf.
223. Статут Ради Європи // Офіційний вісник України. – 2004. – № 26. – Ст. 1733.
224. Стокгольмська Декларація (Щодо питань навколишнього середовища) від 16 черв. 1972 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_454
225. Стремоухов А. В. Правовая защита человека: Теоретический аспект : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.01 / Стремоухов А. В. – СПб., 1996. – 423 с.
226. Тараненко С. Механізм захисту громадянами прав і свобод під час здійснення провадження у справах про адміністративні правопорушення / С. Тараненко // Право України. – 1998. – № 11. – С. 141–143.
227. Тодика Ю. М. Конституційний Суд і прокуратура України в конституційно-правовому механізмі забезпечення основних прав громадян : моногр. / Ю. М. Тодика, О. В. Марцеляк. – Х. : Лібра, 1998. – 107 с.
228. Удовика Л. Г. Трансформація правової системи в умовах глобалізації: антропологічний вимір / Л. Г. Удовика. – Х. : Право, 2011. – 552 с.

229. Устав Организации Объединенных Наций : подп. 26 июня 1945 г. // Международные акты о правах человека : сб. док. – М. : НОРМА-ИНФРА-М, 1998. – С. 32–47.

230. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_b09/card#Public

231. Федоренко В. Л. Питання теорії конституційного права і модернізації Конституції України: Зб. наук. праць / В.Л. Федоренко заряд. і передмов. академ. О.В. Скрипнюка. – К.: Видавництво Ліра – К, 2013 – 190 с.

232. Федоренко В. Л. Система конституційного права України: теоретико-методологічні аспекти : моногр. / В. Л. Федоренко. – К . : Ліра-К, 2009. – 580 с.

233. Француз-Яковець Т. А. Забезпечення конституційно-правового статусу людини і громадянина в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 "Конституційне право" / Т. А. Француз-Яковець. – Одеса, 2007. – 20 с.

234. Хрестоматія з історії держави і права України : [навч. посіб.] : у 2 т. / уклад. : В. Д. Гончаренко, А. И. Рогожин, О. Д. Святоцький; за ред. В. Д. Гончаренка. – [2-е вид., переробл. і доповн]. – К. : Ін Юре, 2000 –.–

Т. I. З найдавніших часів - до початку XX ст. – 2000. – 472 с.

235. Цивільний кодекс України від 16 січ. 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40, № 41, № 42, № 43, № 44. – Ст. 356.

236. Цивільний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40–41, 42. – Ст. 492.

237. Циппеліус Р. Філософія права : [підруч]. / Циппеліус Р. – К. : Тандем, 2000. - 300 с.

238. Шепель А. Застереження до міжнародних договорів (практика України) / А. Шепель // Право України. –1997. – № 10. – С. 60–65.

239. Geneva Declaration of the Rights of the Child [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un-documents.net/gdrc1924.htm>.

240. Giddens A. A. Contemporary critique of Historical Materialism. The Nation-State and Violence / A. A. Giddens // Nationalism / Eds. J.Hutchinson, A.Smith. – Oxford; New York, 1994.

241. Kudriawcewa Jelena. O wzmacnianiu konstytucyjnych ram zabezpieczających prawa dzieci na Ukrainie / J. Kudriawcewa // *Acta scientific Academiae Ostroviensis*. – 2013.–№ 1. – Sectio A. – S. 355–368.

242. Raggazzi M. The concept of International Obligations Erga omnes / Raggazzi M. – Oxford, 1997. – 177 p.

243. Steinbock B. Life Before Birth. The Moral and Legal Status of Embryos and Fetuses. – NY, Oxford: Oxford University Press, 1992. – P. 90.

244. Winczorek P. Prawo konstytucyjne Rzeczypospolitej / P. Winczorek. – Warszawa : Liber, 2003. – 237 s.

ДОДАТКИ
Додаток А

ПРОЕКТ

Вноситься

“ ____ ” _____ 201_ р.

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про внесення змін до деяких законодавчих актів України
щодо посилення захисту прав дитини

Верховна Рада України п о с т а н о в л я є:

I. Внести зміни до таких законодавчих актів України:

1. У частині другій статті 122 Сімейного кодексу України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, № 21 - 22, ст. 135) слово «десяти» замінити словом «дев'яти».

2. Доповнити Цивільний кодекс України статтею 1222¹ такого змісту:

1222¹ Насцитурус.

Насцитурусом є дитина, яка на момент смерті свого батька (спадкодавця) вже була зачата, але ще не народилась. Моментом народження насцитуруса є момент відділення плода від організму матері шляхом пологів.

II. Цей Закон набирає чинності з дня, наступного за днем його опублікування.

Голова
Верховної Ради України

Додаток Б

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту прав дитини»

1. Обґрунтування необхідності прийняття акта

В Конвенції з прав дитини, а також в преамбулі Декларації прав дитини, записано, що «... дитина, внаслідок її фізичної і розумової незрілості, потребує спеціальної охорони і піклування, включаючи належний правовий захист як до, так і після народження». Тим самим у цих міжнародно-правових документах закладено підвалини для створення механізму забезпечення прав дитини ще до її народження.

В Україні відсутня система законодавчих норм, які б належним чином забезпечували права ненародженої дитини. Натомість, окремі положення Цивільного та Сімейного кодексів України лише встановлюють за ненародженою дитиною право бути спадкоємцем, а також передбачають заходи опосередкованого захисту їх прав через піклування про інтереси жінки, яка перебуває у стані вагітності.

2. Цілі і завдання прийняття акта

Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту прав дитини» вноситься з метою приведення у відповідність законодавства України до міжнародних стандартів у сфері захисту прав та інтересів дитини.

Прийняття цього проекту Закону створить підґрунтя для подальшого розвитку законодавчого забезпечення прав ненародженої дитини.

3. Правові аспекти

Відповідно до статті 1 Закону України «Про охорону дитинства» дитиною є «... особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно з законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше». Таким чином, законодавством України встановлено лише верхню вікову межу, яка відрізняє дитину від дорослої людини.

Однак, у частині першій статті 1222 Цивільного кодексу України записано, що «... спадкоємцями за заповітом і за законом можуть бути фізичні особи, які є живими на час відкриття спадщини, а також особи, які були зачаті за життя спадкодавця і народжені живими після відкриття спадщини» (насцитуруси). Охорона інтересів таких осіб передбачена частиною другою статті 1298 Цивільного кодексу України, згідно з якою, якщо заповіт складено на користь зачатої, але ще ненародженої дитини, видача свідоцтва про право

на спадщину і розподіл спадщини між усіма спадкоємцями може відбутися лише після народження дитини.

Частиною другою статті 110 Сімейного кодексу України заборонено пред'явлення позову про розірвання шлюбу протягом вагітності дружини.

Окрім того, ненароджена дитина має право й на забезпечення свого існування в утробі матері. Відповідно до частини першої статті 84 Сімейного кодексу України дружина має право на утримання від чоловіка під час вагітності. Таке право припиняється в разі припинення вагітності (стаття 85 Сімейного кодексу України).

Вказані правові норми, захищаючи жінку в період вагітності, охороняють здоров'я матері та забезпечують право ненародженої дитини жити і виховуватися в сім'ї та право на належне утримання.

З огляду на викладене законопроектом передбачається внести зміни у частину другу статті 122 Сімейного кодексу України, а також на законодавчому рівні визначити правовий статус насцитуруса (ненародженої дитини), доповнивши Цивільний кодекс України статтею 1222¹.

4. Фінансово-економічне обґрунтування законопроекту

Реалізація проекту Закону України не потребує виділення додаткових коштів з Державного бюджету України.

5. Регіональний аспект

Проект постанови не стосується питання розвитку адміністративно-територіальних одиниць.

6. Громадське обговорення

Проект постанови не потребує громадського обговорення.

7. Прогноз результатів

Прийняття проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту прав дитини» дозволить належним чином врегулювати правовий статус ненародженої дитини у відповідності до чинних європейських стандартів у цій сфері та посилити правові гарантії забезпечення захисту прав та інтересів дітей в Україні.

Додаток В
Порівняльна таблиця
до проекту Закону України про внесення змін до деяких законодавчих
актів України щодо посилення захисту прав дитини

Зміст положення (норми) чинного законодавства	Зміст відповідного положення (норми) проекту акта
Сімейний кодекс України	
Стаття 122. Визначення походження дитини від матері та батька, які перебувають у шлюбі між собою 1. Дитина, яка зачата і (або) народжена у шлюбі, походить від подружжя. Походження дитини від подружжя визначається на підставі Свідоцтва про шлюб та документа закладу охорони здоров'я про народження дружиною дитини. 2. Дитина, яка народжена до спливу десяти місяців після припинення шлюбу або визнання його недійсним, походить від подружжя. 3. Подружжя, а також жінка та чоловік, шлюб між якими припинено, у разі народження дитини до спливу десяти місяців після припинення їх шлюбу, мають право подати до органу державної реєстрації актів цивільного стану спільну заяву про невизнання чоловіка (колишнього чоловіка) батьком дитини. Така вимога може бути задоволена лише у разі подання іншою особою та матір'ю дитини заяви про визнання батьківства. Якщо дитина народилася до спливу десяти місяців від дня припинення шлюбу внаслідок смерті чоловіка, походження дитини від батька може бути визначене за спільною заявою матері та чоловіка, який вважає себе батьком.	Стаття 122. Визначення походження дитини від матері та батька, які перебувають у шлюбі між собою 1. Дитина, яка зачата і (або) народжена у шлюбі, походить від подружжя. Походження дитини від подружжя визначається на підставі Свідоцтва про шлюб та документа закладу охорони здоров'я про народження дружиною дитини. 2. Дитина, яка народжена до спливу дев'яти місяців після припинення шлюбу або визнання його недійсним, походить від подружжя». 3. Подружжя, а також жінка та чоловік, шлюб між якими припинено, у разі народження дитини до спливу десяти місяців після припинення їх шлюбу, мають право подати до органу державної реєстрації актів цивільного стану спільну заяву про невизнання чоловіка (колишнього чоловіка) батьком дитини. Така вимога може бути задоволена лише у разі подання іншою особою та матір'ю дитини заяви про визнання батьківства. Якщо дитина народилася до спливу десяти місяців від дня припинення шлюбу внаслідок смерті чоловіка, походження дитини від батька може бути визначене за спільною заявою матері та чоловіка, який вважає себе батьком.
Цивільний кодекс України	
Стаття 1222. Спадкоємці 1. Спадкоємцями за заповітом і за	Стаття 1222. Спадкоємці 1. Спадкоємцями за заповітом і за

Додаток Д

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ

Комітет з питань державного будівництва та місцевого самоврядування

01008, м. Київ-8, вул. М. Грушевського, 5, тел.: 255-22-08, факс: 255-33-07

№ 04-16/14-3433"14" листопада 20 13 р.

**Спеціалізована вчена рада Д 26.001.04
у Національному університеті імені
Тараса Шевченка**
вул. Володимирська, 64, 1, м. Київ, 01601

Щодо впровадження результатів
дисертаційного дослідження Кудрявцевої О.М.
на тему «Конституційно-правові основи
захисту прав дитини в Україні»

Цим посвідчуємо, що обґрунтовані О.Кудрявцевою в межах її дисертаційного дослідження «Конституційно-правові основи захисту прав дитини в Україні» положення та пропозиції враховані та частково використані у діяльності Комітету Верховної Ради України з питань державного будівництва та місцевого самоврядування.

Зокрема, висновки і пропозиції дисертантки були використані Робочою групою Комітету з опрацювання та підготовки до другого читання проекту Закону України «Про місцевий референдум», створеної рішенням Комітету від 20 лютого 2013 року (Протокол № 3). Серед них слід відзначити наступні:

– про вирішення питання реорганізації або ліквідації діючих комунальних дошкільних навчальних закладів, а також дошкільних навчальних закладів, створених колишніми сільськогосподарськими колективами та державними господарствами виключно на місцевому референдумі;

– про вирішення питання реорганізації або ліквідації діючих загальноосвітніх навчальних закладів та мови навчання з урахуванням думки територіальної громади, висловленої на загальних зборах або місцевому референдумі.

Проект Закону України «Про місцевий референдум» запланований до розгляду Верховною Радою України у другому читанні на грудень 2013 року.

Голова Комітету

Д.ЖВАНІЯ